

KEVIN PASSMORE

Faşizm

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 138

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 138

D

Kevin Passmore

Cardiff Üniversitesi'nde tarih dersleri veren Passmore, Avrupa'da sağ ve sağın yükselişi üzerine yazdığı kitaplarla tanınır.

Passmore, Kevin
Faşizm
ISBN 978-975-298-510-0 / Türkçesi: Sinem Gül
Nisan 2014, Ankara, 206 sayfa
Kültür Kitaplığı: 138; Siyasetbilim: 8

FAŞİZM

Kevin Passmore

DOST

ISBN 978-975-298-510-0

Fascism
Kevin Passmore

Birinci baskı, Nisan 2014, Ankara

Türkçesi, Sinem Gül

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican

Erdal Akalın - Dost Kitabevi
Sertifika No: 12386
Paris Cad. No: 76/7, Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.
Sertifika No: 16157
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
588. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

İÇİNDEKİLER

Birbirine en zıt unsurları içinde barındırdığından, faşizmin sureti muammalıdır. Otoriterlik iddiasındadır, ama isyanı örgütler. Çağdaş demokrasiye karşı savaşır, ama öte yandan, geçmişteki bir yönetimin yeniden kurulmasına inanmaz. Güçlü bir Devlet'in dövüldüğü ocak görüntüsünü takınır, ama yıkıcı bir hizip ya da gizli bir örgütmüşçesine, Devlet'in çözülmesine en elverişli araçları kullanır. Faşizme hangi yönden yaklaşırsak yaklaşalım, onun aynı anda hem bir şey hem de onun karşıtı olduğunu, hem A olduğunu hem A olmadığını görürüz.

José Ortega y Gasset, "Faşizm Üzerine", 1927

TEŞEKKÜR

Bu kitap, kaçınılmaz olarak, muazzam çeşitlilikte akademik çalışmaların sentezini oluşturuyor ve yapıtlarından beslenmiş olduğum tüm akademisyenlere borcumu layıkıyla ifade etmem olanaksız. Martin Blinkhorn, Michael Burleigh ve Wolfgang Wipperman, Roger Eatwell, Roger Griffin, Stanley Payne ve Dave Renton'ın yapıtlarından özellikle yararlandım. Mark Donovan, Martin Durham ve Maura Hametz kitabın bazı kısımlarında bana yardımcı oldular. Mark Donovan, Stefan Berger, Pat Hudson ve Garthine Walker metnin tamamını ya da bazı kısımlarını okudular. Adlarını bilmediğim okurlara yararlı önerileri ve Katharine Reeve'e de yüreklendirici ve anlayışlı editörlüğü için minnetimi ifade etmek isterim.

I. Bölüm

FAŞİZM TARİHİNDEN SAHNELER

Aigues-Mortes, Fransa, 1893

19. yüzyıl sonlarında Akdeniz Fransa'sının tuzlaları henüz makineleşmemişti ve tuz kaldırma, olağanüstü derecede zahmetli bir işti. İşçiler kavurucu Ağustos güneşi altında ağır tuz arabalarını kalaslar üzerinden, daha da yüksek bir tuz yığınının tepesine itiyorlardı. Mevsimsel bir iş olduğundan kaçınılmaz olarak yoksul, gezgin işçiler çalıştırılıyordu ve Fransa işgücü yokluğu çektiğinden, bunların çoğu göçmen İtalyanlardı.

16 Ağustos 1893'te Aigues-Mortes tuzlasında İtalyanların üç Fransız işçiyi öldürdükleri yönündeki asılsız söylentiler, talihsiz göçmenlere karşı tam bir insan avı başlatılmasına yol açtı. Ertesi sabah polis, mümkün olduğunca çok İtalyan işçiye tren istasyonuna dek eşlik etti. Korku içindeki işçiler yolda Fransızların vahşi saldırılarına maruz kaldılar. En azından altı İtalyan yolda, ikisiyse başka yerlerde öldürüldü. Sonunda İtalyanlar Aigues-Mortes'da-

ki, ortaçağ dönemine ait Tour de Constance'a sığındılar. Sonraki iki gün boyunca daha kaç İtalyan'ın tuz bataklıklarında ölüp gittiği bilinmiyor.

Bu dönem boyunca Fransız ve göçmen işçiler arasında sık sık kavga çıkar, ancak genellikle bunlar ölümle sonuçlanmazdı. Yabancı işçilere yönelik antipati tüm siyasi eğilimlere damgasını vurmuştu – Aigues-Mortes'da Fransız işçi gruplarından birinin önünde kırmızı bayrak görülmüştü. Ancak Aigues-Mortes katliamının yeni bir yönü vardı.

Kimilerinin faşizmin mucitlerinden biri saydıkları yazar Maurice Barrès'in *Le Jardin de Bérénice* adlı 1890 tarihli romanı tesadüfen Aigues-Mortes'da geçiyordu ve kitapta Tour de Constance, yeni bir tür milliyetçiliğin simgesi olarak kullanılmıştı. Barrès, ulusun Fransa'nın bireysel (erkek) sakinlerinin akılcı çıkarlarının ifadesi olduğu yönündeki liberal ve demokratik görüşe karşıydı. Ona göre ulus, normal insan anlayışının ötesinde bir tinsel duyguya dayanıyordu –kolektif insan bilinçaltına ilişkin, o dönemde moda olan psikolojik fikirler ve sanatın, insan davranışının altındaki gizli mitlere erişebileceğine inanan edebi sembolizm hareketi tarafından şekillendirilmiş bir görüştü bu. Barrès ulusu tarihin, geleneğin ve Fransız köylüsünün ulusal toprakla uzun süreli temasının ürünü olarak görüyordu. *Le Jardin de Bérénice*'in kahramanı Tour de Constance'ın tepesinden Fransız kırsalını tüm enginliğiyle görebilmektedir. Fransa'nın ortaçağ geçmişiyle temasa geçer ve bir birey olarak kendisinin "bu engin ülkede yalnızca tek bir dakika" olduğunun farkına varır. Barrès'in kahramanı Fransız toprağıyla bütünleşmişti. Bir göçmense bunu asla yapamazdı.

Barrès, insan ruhunun anahtarına sahip olduğuna inanan, saplantılı sanatçılardan bir diğeri gibi görünebilir. Gerçekten de yazılarında bu tür bir küstahlığa fazlasıyla rastlanmaktadır. Ancak Barrés'de bundan fazlası vardı. 1889'da, Fransa'yı yoz parlamenter siyasetçilerden temizlemeyi vaat etmiş bir asker olan General Boulanger'nin takipçisi olarak, doğu kenti Nancy'den milletvekili seçilmişti. Üstelik Barrés'in seçim kampanyasında Nancy halkının antisemitizmine hitap edilmişti. Giderek, milliyetçiliği tüm sorunların çözümü olarak görmeye başladı. Aigues-Mortes katliamından birkaç hafta önce *Le Figaro*'ya, pek de açıklama gerektirmeyen bir başlık altında bir dizi makale yazmıştı: "Yabancılara karşı." Bu makaleler İtalya'yla Fransa arasında ilişkilerin kötü olduğu ve İtalyan göçmenlere olası casus gözüyle bakıldığı bir zamanda yayınlandı. Barrès, Aigues-Mortes'daki olaylardan doğrudan sorumlu değildi, ancak romanlarında ve siyasi gazeteciliğinde popüler yabancı düşmanlığını, faşizmin entelektüel kökenleriyle birleştirdi. Barrés 1898'de kendini "nasyonal sosyalist" olarak niteliyordu.

Roma, 16 Kasım 1922

Göreve yeni atanmış olan Başbakan Benito Mussolini 16 Kasım 1922'de hükümetini parlamentoya sundu. Mecliste yalnızca 32 Faşist olmasına karşın Mussolini kendinden fazlasıyla emindi. Gazeteciler onu coşkulu bir ruh halinde gördüler; irade sahibi, kararlı bir adam görüntüsü çiziyordu. Hırpani kıyafetli silahlı muhafızlarıyla birlikte yerleştiği lüks otelden çok memnun olduğu barizdi.

Faşizmin uygulamada ne anlama geleceği belli değildi. Kara Gömlekliler "Roma Yürüyüşü"nü, Mussolini'yi Liberal rejimin lüks yaşam süren bir diğer başbakanı olarak görmek için düzenlememişlerdi. Tam bir "ulusal devrim" beklentisi içindeydiler. Ancak Mussolini yükselişini yalnızca Kara Gömleklilere borçlu değildi, iktidardaki liberal siyasetçiler ona başbakanlığı, Kara Gömleklilerin başkente ulaşmalarından çok önce teklif etmişlerdi. Üstünlük kimde olacaktı – Kara Gömleklilerde mi, yoksa Mussolini'nin muhafazakâr müttefiklerinde mi?

Bir de Mussolini'nin kendisi vardı. *Times*'ın bir muhabirine, yoksulların yaşam standartlarını düzeltmeyi amaçladığını ve burjuvazinin bazı nahoş sürprizlerle karşılaşacağını söylemişti. Diğerleriyse kendini "gericilerin prensi" ilan edeceğini ve özel bir polis bakanlığı kuracağını, ya da yeni bir ulusal toplulukta halkı kendi iradesine boyun eğdirme niyetinde olduğunu öğrendiler. Mussolini'nin kendi yardımcılarını, düzenin siyasetçilerinden daha az küçümsediği söylenemezdi.

Mussolini'nin parlamentodaki konuşması duruma pek açıklık getirmedi. Kurulu düzene bol bol güvence verdi, anayasal yönetimin emniyette olduğunu öne sürdü. Ancak vekilleri, kendisine özel yasama güçleri verilmemesi durumuna karşı Faşist devrimcilerle tehdit etti.

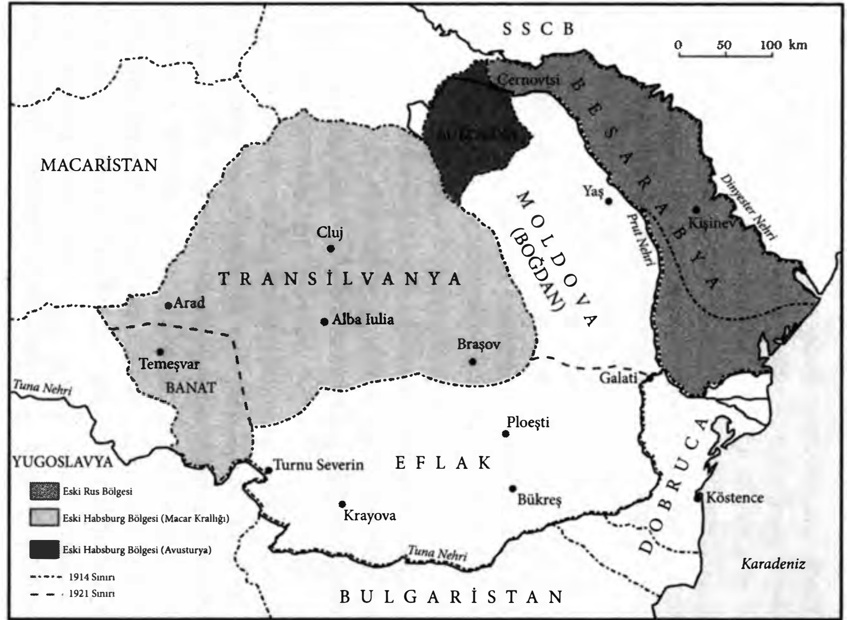
Turnu Severin, Romanya, Mayıs 1924

Yaş Üniversitesi'nden 24 yaşında bir hukuk öğrencisi olan Corneliu Codreanu, aleyhindeki kanıtlara rağmen,

cinayet davasının kararını beklerken pek de endişeli değildi – bunun nedeni, jüri üyelerinin tümünün yakalarına svastika rozetleri takmış olmalarıydı belki de. Savcı bile hafifletici nedenlerden bahsetmişti: "Çok sayıda yabancı yüzünden anarşi üniversiteye sızmıştı," demiş ve "Romanya Romanyalılar içindir" çağrısında bulunmuştu.

I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin zaferindeki payı nedeniyle Romanya, Avusturya-Macaristan ve Rus imparatorluklarından alınma topraklarla ödüllendirilmişti. Bu "yeni topraklar"da, kentlerdeki işletmelerde ve meslek sınıflarında sayıları özellikle yüksek olan önemli düzeyde Yahudi, Macar ve Alman azınlıklar yaşıyordu. Romanyalılar "yeni topraklar"ın homojen bir Romanya ulusal devletine kaynaştırılması ve iş dünyasıyla meslek yaşamında Yahudilerin yerini etnik Romenlerin alması gerektiğini düşünüyorlardı. Kimi azınlıklar "asimile" edilecek, ötekilerse –özellikle de Yahudiler– dışlanacaktı.

Moldova'daki Yaş kampusunda Codreanu gibi etnik Romen öğrenciler, yeni toprakları "Romenleştirme" mücadelesinin ön saflarında yer alıyorlardı – Romanya'da entelektüeller geleneksel olarak, kendilerini milliyetçiliğin öncüleri saymışlardı. Romanya'nın gelecekteki hukukçuları ve doktorları olacak bu radikal milliyetçiler, I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanmış olan kısa süreli solcu faaliyet dalgasından Yahudileri sorumlu tutuyorlardı. Codreanu, Romen öğrencilerin, "tümü komünist propagandanın ajanları olan, Besarabya'dan gelme kalabalık Yahudi öğrenci kitlesi tarafından ezildiği" düşüncesindeydi. 1922'de tüm Romanya'da, Yahudilerin üniversitelere kayıtlarının kısıtlanması (*numerus clausus*) kampanyası başladı. Radikal milliyetçiler hükü-

Harita 1. Romanya.

metin kısıtlamayı reddetmesini, yetkililerin Romanya'nın düşmanlarının tarafında yer almasının kanıtı olarak gördüler. Ancak polis muhbiri olduğu öne sürülen bir kişiyi öldürmekle suçlanan bir öğrenci, mahkemede beraat ettirildi.

Codreanu Ekim 1924'te, öğrenci hareketine karşı çıkan Yaşlı bir polis memurunu öldürdü. Codreanu'nun Moldova'nın Foçşani kentinde yargılanması yönündeki ilk girişim, antisemit ayaklanmalar nedeniyle yarım kaldı. Mayıs ayında mahkeme, hükümetin daha sakin olacağını umduğu, Tuna üzerindeki küçük Turnu Severin'de yeniden toplandı. Ancak Codreanu'nun binlerce destekçisi antisemit duyguları kışkırttı. Tüm kent ulusal renklere büründü ve pek çok kişi svastikalarla caka sattı. Romanya Barosu, üyelerinin hiçbirinin polisin dul eşini temsil etmemesine çalıştı. Savcılık yetersiz bir davavekilinin davayı üstlenmesini sağlayabildiyse de, Codreanu beraat etti ve bu da kimseyi şaşırtmadı.

Codreanu tarihte daha çok, Demir Muhafızlar olarak da bilinen Başmelek Mikael Lejyonu'nun lideri olarak tanınır. Bu faşist örgüt birbirini izleyen anayasal yönetimlere ve ardından kraliyet diktatörlüğüne karşı, siyasi cinayetlerin damgasını vurduğu acımasız bir savaş verdi. Kasım 1938'de kraliyet yönetimi Demir Muhafızları dağıttı ve Codreanu'yu boğarak öldürttü.

Kroll Operası, Almanya, 23 Mart 1933

Reichstag binası birkaç hafta önce yangında harap olduğundan, son Reichstag'ın açılışı Berlin'in merkezindeki

1. Codreanu, Lejyonerleri denetlerken. Kentli paltosu ve şapkası altında köylü kıyafeti görünmektedir.

Tiergarten'da yer alan Kroll Operası'nda gerçekleştirildi. Salonda, kabinenin ve Reichstag başkanının oturdukları platformun arkasında devasa bir svastika bayrağı asılıydı. Milletvekillerinin salona ulaşmak için, öndeki geniş meydana yığılmış, onlara "Merkezci domuzlar" ya da "Marksist domuzlar" diye bağıran, svastika takmış küstah gençleri aşmaları gerekiyordu. Reichstag binasının yakılmasında Parti'nin sözde payı bulunduğu iddiasıyla, Komünist milletvekilleri hapse atılmıştı. Birkaç sosyalist de hapsedilmişti; bir diğeriyse binaya girerken tutuklandı. Nazi fırtına birlikleri sosyalistlerin arkasına dizilip çıkışları tutmuşlardı.

Reichstag'ın gündeminde tek bir madde vardı: Şansölye'ye, Reichstag'ın onayı gerekmeksizin, anayasaya uygun olmayan yasaların bile çıkarılması yetkisini verecek bir Olağanüstü Yetki Yasası. Anayasa değişikliği gerektirdiğinden, yasanın onaylanması için üçte iki çoğunluk gerekiyordu ve bu nedenle Nazilerin, muhafazakârların desteğine ihtiyaçları vardı. Hitler'in yasa teklifini tanıttığı konuşması muhafazakârları, parlamentonun varlığının da, ikonları Cumhurbaşkanı Hindenburg'un konumunun da tehdit altında olmadığına ikna etti. Muhafazakârların Olağanüstü Yetki Yasası lehinde oy kullanacakları anlaşılmıştı.

Hitler bildirisini asık bir suratla ve kendisi için alışılmadık bir soğukkanlılıkla okudu. Her zamanki taşkınlığı yalnızca, Reichstag yangınının mimarının halk önünde idam edilmesini isterken ve sosyalistlere karşı karanlık tehditlerde bulunurken ortaya çıktı. Konuşmasının sonunda Nazi milletvekilleri, "Deutschland über alles" diye gürlediler.

Yanıt olarak sosyalist Otto Wels cesaretle, "insanlık ve adalet, özgürlük ve sosyalizm ilkeleri"nden bahsetti. Ancak Fransız büyükelçisinin hatırladığına göre, dayak yemiş bir çocuk edasıyla konuşmuştu. Heyecandan sesi titreyen Wels konuşmasını, daha o zamandan toplama kamplarını ve hapishaneleri doldurmuş kişiler için en iyi dileklerini ifade ederek sona erdirdi. Hararetle not tutmakta olan Hitler ateşli bir konuşmayla, sosyalistleri 14 yıl boyunca Nazilere zulmetmekle suçlayarak yanıt verdi. Aslına bakılırsa Naziler yasadışı faaliyetlerinden dolayı ya hiç cezalandırılmamış, ya da hafif cezalar almışlardı. Sosyalistler araya girerek laf atmaya başladılar, ancak arkalarındaki fırtına birlikleri, "bugün asılacaksınız," diye tısladılar.

Olağanüstü Yetki Yasası sosyalistlerin 94 oyuna karşı 444 oyla kabul edildi. Bu yasa hukuk yönetimini yıkıp, ilkede Führer'in iradesine bağlı yeni bir tür yetkenin temellerini atıyordu. Uygulamadaysa Nazilere, Reich düşmanı sayılan herkese karşı, "Alman halkının yüksek çıkarları" adına uygun gördükleri şekilde harekete geçme izni veriyordu. Bir sonraki kurbanlar, sosyalistler olacaktı.

II. Bölüm

"A VE A DEĞİL": FAŞİZM NEDİR?

"Faşist" terimi, ultra-milliyetçiliği hem sola hem yerleşik muhafazakârlığa karşı düşmanlıkla birleştiren bir siyasi hareket için ilk olarak Mussolini tarafından, 1919'da kullanıldı. Üç yıl sonra Mussolini, muhafazakârların destekledikleri bir koalisyonun başında iktidara geldi ve 1926'da, tam bir diktatörlük kurmaya koyuldu. Bu döneme gelindiğinde Faşizm, İtalya dışında da çok sayıda seçkin siyaset ve edebiyat simasını etkisine almıştı ve bunların tümü sağ kanattan değildi. 1929'da başlayan ekonomik, toplumsal ve siyasi kriz sırasında atılıma geçen Nazizm, Ocak 1933'te iktidarı ele geçirdi. Mussolini "totaliter" bir toplum kurmak için yola çıkmışken Hitler, ırksal Ütopya yaratmaya girişti; Almanya'daki Yahudilerin ortadan kaldırılmalarını ve Doğu Avrupa'nın askeri yoldan fethedilmesini içeren bir hayaldi bu. Bu arada başka pek çok Avrupa ülkesinde ve Brezilya'da dikkate değer faşist hareketler ortaya çıkmaktaydı.

Faşizmle karşıtları arasındaki mücadele giderek siyaset sahnesine hâkim oldu. Fransa ve İspanya'da faşizme karşı

Halk Cepheleri güç kazandı. Yerel faşizmin önemsiz düzeyde olduğu İsveç gibi ülkelerde bile solcu hükümetler, olası faşizm tehdidini uzak tutmak için yenilikçi sosyal refah ve tarımsal fiyat desteği politikaları getirdiler. Mussolini ve Hitler'in askeri yayılmacılıkları faşizmle antifaşizm arasındaki çatışmayı uluslararası ilişkilere de taşıyarak, dışlanmış Sovyetler Birliği'ni bile diplomatik yalıtılmışlıktan çıkardı. 1939'dan itibaren Nazilerin Avrupa'nın büyük bölümünü fethetmeleri, faşistlerin aksi takdirde muhalefette kalacakları ülkelerde, özellikle Hırvatistan ve Romanya'da bir süreliğine hükümete girmelerini sağladı. Ancak Faşistlerle Nazilerin doymak bilmez fetih arzuları, milyonlarca insanın ölmesi, yaralanması ve yerinden olması pahasına sonunda faşizmi çökertecek uluslararası bir koalisyon yarattı.

Faşizmin mirası 1945'ten sonra da siyasi manzarayı şekillendirmeyi sürdürdü. Müttefik ülkelerin siyasi liderleri meşruiyetlerini faşizmin yenilgiye uğratılmasındaki rollerine dayandırırken, İtalya ve Almanya'daki hükümetler, antifaşist direnişten geldikleri iddiasında bulundular. Sol, muhafazakâr antikomünistleri faşistlikle suçlarken, sağ kanat komünizmi faşizmle eş tuttu. Faşizmin her amaca hizmet eden bir hakaret terimi haline geldiği göz önüne alındığında, faşizmi taklide soyunanların bugüne dek siyasi önem kazanamamaları şaşırtıcı değil, ancak faşizme, özellikle faşizmin milliyetçiliği ve ırkçılığına bir şeyler borçlu olan hareketler 1990'ların sonlarında bir tür atılım yaptılar.

Liberalizm, muhafazakârlık, komünizm, sosyalizm ve demokrasiyle birlikte faşizm de, 20. yüzyılı şekillendirmiş

büyük siyasi ideolojilerden biridir. 21. yüzyıldaysa faşizmin tarihine ve işlediği suçlara duyulan ilgi belki de her zamankinden fazla. Ancak hem dazlaklara hem entelektüellere çekici gelen, burjuvaziyi eleştirirken muhafazakârlarla ittifak kuran, maço bir üslup benimsemekle birlikte pek çok kadını da kendine çeken, gelenekselliğe dönüş çağrısında bulunurken bir yandan teknolojiden büyülenen, halkı idealize ederken kitle toplumunu aşağılayan ve düzen adına şiddet vaazında bulunan bir ideolojiyi nasıl anlamlandırabiliriz? Ortega y Gasset'in söylediği gibi, faşizm her zaman "A'dır ve A değildir."

Bundan daha temel bir sorun daha var. İncelenen hareket ve rejimler büyük bir çeşitlilik sergilediğinden, bunların tümünü "faşist" olarak etiketlemek, her birinin kendine özgü yönlerini gözden saklayacaktır. "Faşist" teriminin kullanılması, Nazizm'in eşsiz kötülüğünü gizler mi? Nazizm'le Stalinizm'i birlikte, totalitarizm örnekleri olarak sınıflandırmak daha mı iyi olur? Bu kitabın adı, faşizm kavramının kullanılmasının bir yararı *olduğunu* ima ediyor. Öyleyse işe, bu iddiayı gerekçelendirerek başlamalıyım.

Kesin bir anlam saptama amacıyla faşizm konulu literatürü inceleyenler sık sık, çaresizlik içinde havlu atarlar – bıkkınlıkla, "her şey tanıma bağlı," diye iç çekerler, "öyleyse bu, kişisel fikir meselesi olmalı." Evet, her şey tanıma dayanır, ama bu, kavramın terk edilmesi için bir neden olmamalıdır. Okurun sabrını zorlama tehlikesini göze alıp, tanımlardan ne beklediğimizi açıklamak istiyorum –tanımları nasıl tanımlarız?

Faşizm terimini (ya da bu tür başka bir kavramı) kullanmamızın gerekçelerinden biri, birden fazla ülke ve

döneme özgü eğilimlerin değerlendirilebilmesini ve kıyaslanabilmesini sağlamasıdır. Bu tür genellemelerin kabul edilmesi, belli hareket ve rejimlerin eşsizlikleriyle çelişkili değildir. Aslına bakılırsa, belli bir örneğin eşsiz yönünü yalnızca kıyaslama yoluyla keşfedebiliriz. Eşsiz yönler –örneğin Nazilerin bir "ırk devleti" yaratma güdüleri– kimi zaman son derece önemlidir. Yine de kişinin ilgi alanlarına ve sorularına göre ya genel ya da özel kavramların vurgulanması gayet meşrudur – kullanılan kavramlar başka bakış açılarına yer bıraktığı sürece.

Bundan, tüm yaklaşımların aynı derecede yararlı olduğu anlamı çıkmasın. Kavramlar, eleştiriye ve olası itirazlara tabi tutulabilecek biçimde çerçevelendirilmelidir. Örneğin faşistlerce kullanıldığı şekliyle ırk kavramı, önyargı ya da inanç şartından öte bir şey değildir ve bu da eleştirel incelemeye tabi olmaz. Irkçılığın ardında, ırkın belirleyici önemini aksi yöndeki kanıtlara kayıtsız kılan bir tür çifte inanç vardır. Dolayısıyla, kişi kapitalizmin kötülüklerinden Yahudilerin sorumlu olduğuna ya da Asyalıların kötü sürücüler olduklarına (çağdaş ırkçılar arasında yaygın bir önyargı) inanıyorsa, Yahudi kapitalistlere ve kötü Asyalı sürücülere sonu gelmez örnekler verebilir, çünkü "onların hepsi aynıdır." Yahudi olmayan kapitalistlerin ya da kötü araba kullanan beyazların kabahatlerine dair kanıtlarsa aynı muameleyi görmez. Fark edilse bile bireysel bir sapma olarak göz ardı edilir ve etnik kökene bağlanmaz – beyaz bir sürücü akan trafiği kontrol etmeden kenara çektiğinde, bunun "onların tipik özelliği" olduğu söylenmez. "Onların" davranışlarını ırkları belirler, "bizler" ise bireyizdir. Bu türde aksi kanıtlanamayacak varsayımlara dayandığın-

dan, Hitler'in Nazizm'in doğuşunu Ari ve Yahudi ırklar arasındaki mücadelenin sonucu olarak açıklaması, faşizmi anlama yolu olarak tümüyle reddedilebilir. Bizim tanımlarımız eleştirel analize ve soruşturmaya açık olmalıdır.

Akademik tanımları, faşistlerin tanımları kadar kolayca bir tarafa atamayız. Çoğunun belli bir değeri vardır. Öyleyse, hangi tanımların tercih edilebilir olduğunu nasıl saptayacağız? Tanımlar, çürütülebilmelerinin mümkün olmasının yanı sıra, dünya hakkında bildiklerimizi aydınlatmalı ve anlamlandırmalıdır – kişi kavramımız olmasa, insan hemcinslerimizi bile tanıyamazdık. İnsan yaşamının çeşitliliği öylesine bir boyutta ki, hiçbir kavram herhangi bir inceleme konusunun her yönünü hesaba katamaz ve faşizme yönelik inceleme de bu kurala istisna değildir. Ancak kimi kavramlar ötekilerden *daha* açıklayıcıdır, bu nedenle, belli bir kavramın bizim inceleme konumuzu ne derece ve hangi yönleriyle açıkladığını sormalıyız.

Akademisyenlerin kendi gözde kuramlarının faşizmi anlamanın *yegâne* yolu olduğunu öne sürmeleri sorun yaratır. Siyasi hareketler tek bir kavram içerisinde kapsanamayacak denli karmaşık olduklarından, çok geçmeden, "uymayan" kanıtlarla karşı karşıya gelirler. Kendi kuramlarının faşizmin en *önemli* yönlerini açıkladığını öne sürerek, sorunun etrafından dolaşırlar. Zorlayıcı yönler daha önemsiz sayılıp göz ardı edilir. Faşizmin özelliklerinin bu biçimde birincil ve ikincil olarak ayrılması ne yazık ki keyfi –ya da siyasi tercihe göre belirlenmiş– bir yaklaşımdır.

Faşizmi anlamanın başlıca yollarından bazılarını biraz daha ayrıntılı olarak gözden geçirmek istiyorum. Faşizm konusunda pek çok kuram bulunduğundan, bir şekilde ba-

sitlemeye gitmek gerekiyor. Bu nedenle kuramları, faşizmin muhafazakâr yönlerini mi yoksa radikal yönlerini mi temel saydıklarına bakarak gruplandırmayı tercih ettim. Her birinin yararlı olmasına karşın, hiçbiri faşizmi anlamanın tek yolunu temsil etmiyor. Bu bölümün sonunda, yukarıda belirttiğim anlamda daha eksiksiz olduğunu düşündüğüm bir tanım önerisinde bulunacağım. Bu tanım öteki kuramların güçlü yönlerini birleştiriyor ve faşizmin bir önceki bölümde vurgulanan çelişkileriyle başa çıkabiliyor. Bu tanım bile bireysel örneklerin tüm yönlerini kapsayamaz, ama bu olguyu anlamamızda bize yardımcı olabilir.

Marksist yaklaşımlar

En basit haliyle Marksizm, modern toplumun iki temel sınıfa bölündüğünü varsayar: üretim araçlarına (aletler, fabrikalar) sahip olan, ancak el işçiliğiyle uğraşmayan burjuvazi, yani kapitalistler ve el işçiliğiyle uğraşan, ancak üretim araçlarına sahip olmayan işçi sınıfları, yani proletarya. Kapitalistlerle proleterler üretim araçlarına ve devlet üzerinde kontrole sahip olmak için mücadele ederler. Bu iki büyük sınıf arasındaysa kendi adına çalışan tüccarlar, küçük iş adamları, köylüler ve beyaz yakalı çalışanları içeren küçük burjuvazi yer alır. Küçük burjuvazi sermayenin mi yoksa işgücünün mü yanında yer alacağında kararsızdır; mülk sahibidir, ancak büyük işletmelerce sömürülür.

Faşizme ilişkin Marksist yaklaşımların tümü, kapitalizmle bağlarını vurgular. Aralarından en etkili erken dönem tanım, 1935'teki Komünist Enternasyonal'in, "İkti-

dardaki faşizm, finans kapitalizminin en gerici, en şoven, en emperyalist unsurlarının terörist diktatörlüğüdür," tanımıydı. Proletaryanın kapitalizmi yok etme baskısı aşırı boyutlara ulaştığında kapitalistlerin üretim araçları üzerindeki kontrollerini savunmak için teröre başvurdukları savunulmaktaydı. Komünist Enternasyonal'e göre kapitalizmin o dönemdeki krizi öylesine ciddi düzeydeydi ki, geleneksel bir diktatörlük yeterli olmayacaktı. Bu nedenle kapitalistler, sosyalizmi yok etmek için kitlesel faşist hareketi kullandılar. 1935'teki tanıma göre faşizm, büyük sermayeye karşı ciddi şikâyetleri bulunan küçük burjuvalar arasında da taraftar bulduğundan, kapitalistlerin icadı değildi. Yine de kapitalistler, her zaman kafası karışık olan küçük burjuvaziyi, çıkarlarının mülkiyeti sosyalizme karşı korumakta yattığına ikna edebilmişlerdi. Faşizm iktidara gelip işçi hareketi yok edildiğinde kapitalistlerin faşist partiye gereksinimleri kalmadı ve bu nedenle ortadan kaldırıldı ya da marjinalleştirildi.

Bu tanım Marksistler arasında itirazsız kabul edilmiş değildir. Kimileri, tanımın hiç ayrım yapmadan tüm diktatörlük rejimlerini faşist olarak nitelediğini düşünüyorlardı. Lev Troçki, "Bonapartist"i faşist diktatörlüklerden ayırt etmeyi yeğliyordu. Bonapartizm, işçilerle kapitalistler arasında, devletin geçici olarak hüküm sürmesine izin veren, ikisinin de birbirlerini yenemedikleri bir pat durumu oluştuğunda ortaya çıkmıştı. Bu tür bir rejim solu yok edecek derecede güçlü olmadığından, faşizm kadar tehlikeli değildi.

Kimi Marksistlerse küçük burjuvazinin Komünist Enternasyonal'in hesaba kattığından daha bağımsız bir role

sahip olduğunu ve bir dereceye dek kapitalistlerin çıkarlarına direndiğini düşünüyorlardı. Marksistler 1960'larla 1970'lerde, modellerine daha fazla esneklik kazandırmak amacıyla bu eleştirileri dikkate aldılar. Ancak Marksistlerin çoğu faşizmin "nihayetinde" kapitalizmin çıkarına hizmet ettiği inancından vazgeçmedi. Kapitalistlerin kendilerini savunmalarının önceliği fikrinden vazgeçen Marksistler, Marksist olmayan tanımlardan açıkça ayrılmayan tanımlar ürettiler.

Çoğunlukla büyük bir yeteneğe ve hayal gücüne sahip olan Marksist tarihçiler faşizmle kapitalizm arasındaki ilişkiyi aydınlatmak için çok uğraşmış ve faşistlerin devrimci söylemlerinin yüzeysel anlamıyla değerlendirilemeyeceğini göstermişlerdir. Marksist yaklaşımın güçlü yönü, faşizmi 20. yüzyılın daha geniş kapsamlı toplumsal mücadeleleri bağlamı içerisine yerleştirmesidir.

Aslına bakılırsa Marksist yaklaşımlar neredeyse tümüyle nedenleri ele alır ve bir faşist hareketi nasıl tanıyacağımız konusunda –küçük burjuvaziden taraftar bulan, diktatörlük hevesleri olan ve hem kapitalizmi hem sosyalizmi lanetlerken, şu ya da bu biçimde kapitalizmin çıkarlarına hizmet eden kitlesel bir parti şeklini alacağını belirtmenin ötesinde– fazla bir şey söylemezler.

Başlıca sorunlardan biri, faşizmin kapitalizmin çıkarlarına hizmet ettiği iddiasının çok da anlamlı olmamasıdır, çünkü kapitalizm modern toplumda öylesine büyük bir güçtür ki, kendisini yok etmeyecek her rejim altında serpilebilir. Üstelik kapitalizmin her tür toplumsal ilişkiyi belirlediğini inkâr etmek pek mümkün olmasa da, ideoloji ve din gibi faktörlerin kapitalistlerin kendi çıkarlarını al-

gılayışlarını etkilediği de aynı derecede doğrudur. Öyleyse, kimi kapitalistler faşizmin çıkarlarına uygun olduğuna inanırken kimilerinin buna inanmamasının nedenini açıklamalıyız.

Kapitalizmin gücü, faşizmin "nihai" açıklaması olduğu anlamına da gelmez. Marksistler bunu böyle göstermeye çalışırken faşizmin pek çok yönünü ikincil öneme indirgemek zorunda kalırlar. Özellikle de faşizmin kapitalist çıkarlara hizmet etmesi gerektiği, aksi takdirde çökeceği inancı, Marksistleri faşizmin radikal yönlerini önemsememek zorunda bırakır. Marksistler için tek radikalizm biçimi sosyalizmdir, bu nedenle, faşistler sosyalizme karşı olduklarından, gerici olmak zorundadırlar. Marksistler faşist hareketin yerleşik yönetici seçkinlere ve hem sağ hem soldan ana akım siyasetçilere karşı radikal muhalefetini ve mobilize edilmiş bir ulusal topluluğun yaratılmasını engeller göründüğü durumlarda işletmelerin arzularını göz ardı etmeye istekli olmalarını hesaba katmazlar.

Faşizmin nihayetinde kapitalist çıkarlara hizmet ettiğini kanıtlama gereği kimi Marksistlerin faşistlerin yayılmacılık ve ırkçılığını faşizmin küçük burjuva ve kapitalist destekçileri arasındaki gerilimleri gözlerden saklama amaçlı kurnazca bir kumpas ya da yalnızca, kapitalizmin suçlarının teknik açıdan en ilerisi olarak görmelerine de yol açar. Faşistlerin milliyetçiliğe biraz da işçilerin sınıf sadakatlerini baltalamak için başvurdukları yönündeki akla yatkın savı kabul etsek bile, kapitalistlerin kendilerini savunmalarının Nazi Almanya'sında akıl hastalarının öldürülmesi ya Güney Tirol'da soyadlarının İtalyanlaştırılması gibi politikaları gerektirdiği fikrine giden zihniyeti yine de

açıklamamız gerekir. Bu hedeflerin kapitalizmin (varsayılan) mantığıyla ilişkisiz nedenlerden ötürü benimsendiği olasılığı dikkate alınmalıdır.

Faşizm ve anti-modernizm

Bundan sonra inceleyeceğimiz kuram, Max Weber (1864-1920) sosyolojisindeki kökleriyle bağının pek de açık olmamasına karşın, genellikle "Weberci" olarak nitelenir. Aslına bakılırsa, bu kuramın İspanya ve İtalya'ya uygulanmasından temelde Marksist tarihçiler sorumluydu. Yine de geleneğe uyarak "Weberci" terimini kullanacağız.

Marksistler faşizmden kapitalistleri sorumlu tutarken, Weberciler sanayi öncesi ya da feodal hâkim sınıfı –Doğu Almanya'nın ya da İtalyan Po Vadisi'nin büyük toprak sahiplerini, güney İspanya'nın Latifundistlerini ya da Japon asker kastını– suçladılar. 19. yüzyılda ülkeleri gerçek bir burjuva ve liberal-demokrat devrimi yaşamadığından, bu seçkinlerin ulusal tarihlerin seyri üzerinde meşum etkilerini sergileyebildiklerini savundular. Bu seçkinler gerici değerlerini toplumun geri kalanına yaymak için eğitimi kullandılar ve konumlarını korumak için daha da vahim yollara başvurdular. Liberal demokrasiyi ve sosyalizmi baltalamak için kitlesel milliyetçilik hareketlerine destek verdiler. Alman ve İtalyan seçkinler vatanseverlik ateşinin yurtiçindeki düşmanlarını ezmelerini sağlayacağı umuduyla 1914'te ülkelerini savaşa sürüklediler. Bu işe yaramadığında, düşmanlarını yok etmek için son çare olarak faşizme yöneldiler. Faşizm temelde, sanayi öncesi seçkin-

lerin ve gerici küçük burjuvazinin birleşmesinden doğan anti-modern bir hareketti.

Weberci yaklaşım sosyal bağlamı içerisindeki faşizme dair anlayışımızı çok geliştirmiştir. Ocak 1933'te Hitler'in iktidara gelişinden kapitalistler kadar eski aristokrasinin de doğrudan sorumlu olduğunu göstermiştir. Burada bu yaklaşımın ayrıntılı eleştirisine ayıracak yerimiz yok. Faşizmin pek çok sözde "modern" yönü de bulunduğundan, faşizmi "anti-modern" saymanın tümüyle ikna edici olmadığını söylemek yeterli olacaktır. Bir diğer sorunsa, seçkinlerin toplumun geri kalanını –özellikle de küçük burjuvaziyi– neredeyse istediği gibi yönlendirebildiği yönündeki Marksist varsayımı Weberci yaklaşımın da paylaşmasıdır. Marksizm gibi Webercilik de faşizmin radikal özelliklerini tam olarak açıklamaz. Faşist ideolojiye Marksizm'e kıyasla daha fazla dikkat gösterir, ama fikirleri anti-modernizm ifadelerine indirger.

Totaliter milliyetçilik biçimi olarak faşizm

Totalitarizm kategorisi faşizm konusundaki çok çeşitli yaklaşımları içine alır ve Weberciliğin modernizm öncesi bir Ütopya'yı yeniden kurma girişimini totaliter bir proje olarak görmesi açısından, Webercilikten tümüyle farklı değildir.

"Totalitarizm" sözcüğü, İtalyan kitlelerini "uluslaştırma" –İtalya'nın gereksinimlerine hizmet eden hiyerarşik, mobilize, militarize bir topluluk içerisinde kaynaştırma– güdülerini kapsama amacıyla İtalyan Faşistler tarafından

icat edilmiştir. Akademik bir fikir olarak bu terim en parlak dönemini, anti-Marksist sosyal bilimcilerin komünizmi faşizmle ilişkilendirerek yeren bir kavramı destekledikleri 1950'lerde ve 1960'larda yaşadı.

Amerikalı siyaset bilimci C. J. Friedrich'in totalitarizm tanımlaması ünlüdür:

1. Tek bir adam tarafından yönetilen, rejimin çekirdeğini oluşturan ve tipik olarak yönetim bürokrasine üstün ya da onunla iç içe geçmiş olan tek bir kitle partisi.
2. Rejimin gerçek ve hayali düşmanlarına yönelik polis ve gizli polis terörü sistemi.
3. Kitle medyası üzerinde tekelci kontrol
4. Silahlar üzerinde neredeyse tekel.
5. Ekonomide merkezi kontrol.
6. İnsanın varlığının tüm yönlerini kapsayan ve güçlü bir kurtarıcının [Mesihi ya da dinsel] etkisini içeren gelişkin bir ideoloji.

Son nokta en önemlisidir, çünkü faşistler toplumu ideolojik bir taslağa göre yeniden yapılandırmayı amaçlarlar. Totaliterci kuramcılar geleneksel toplumlarda kişinin dünyadaki yerini ilahi bir planın belirlediğini savunurlar. Ancak modernleşme dinsel kesinliklerin parçalanmasına neden olur ve kimileri bunu dehşet verici buldukları için (kültürel çaresizlik, angst ya da gayesizlik olarak adlandırılan şeyi yaşamaktadırlar) komünizm ya da faşizm gibi vekil "dinler" yaratırlar. Hannah Arendt totalitarizmin özünün, dünyaya dair soyut bir ideolojik anlayışı gerçeğe dönüştürmek ve bu program adına mevcut tüm insan dayanış-

malarını yok etmek için teröre başvurulmasında yattığını savunmuştur.

1970'lerde totalitarizm kavramı kullanımdan çıktı. Soğuk Savaş hafiflemişti ve araştırmalar, Nazi ve Faşist (ve komünist) rejimlerin "yukarıdan aşağıya" bir kontrol sistemini temsil etmek bir yana, karakteristik özelliklerinin otorite yapılarında belirsizlik ve idari kaos olduğunu göstermekteydi.

1989'da komünizmin çökmesi Stalinizm'in dehşetlerine dair yeni kanıtları günışığına çıkartarak, totaliterci yaklaşımı yeniden hayata döndürdü. Bu arada Batı üniversitelerinde postmodernizmin yükselişi, akademisyenlerin fikirlere ilgisini yeniden canlandırdı. Postmodernistler fikirleri alttaki ekonomik, toplumsal ya da başka çıkarların ifadeleri olarak görmek yerine içsel yapılarını incelememiz gerektiğinde ısrar ederler. Hatta kimi postmodernistler –ister Tanrı olsun, ister sınıf, ulus ya da ırk– tüm temel örgütleyici ilkeleri baskıcı sayarlar; totaliterci kuramın faşizmin mutlak ilkeler uyarınca ideal bir dünya yaratma girişimini temsil ettiği yönündeki görüşüyle çakışan bir görüştür bu. Postmodernizm ilkelerini benimsemeyen akademisyenler bile bir kez daha faşistlerin fikirleriyle, özellikle de milliyetçilikleriyle ilgilenmeye başlamışlardır.

Çağdaş akademisyenlerin çoğu aşırı milliyetçiliği faşist ideolojinin özü olarak görür. Roger Griffin faşizmin, algılanan bir kriz ve gerileme döneminin ardından ulusu yeniden oluşturmayı amaçlayan bir tür "popülist ultramilliyetçilik" olduğunu savunur – faşizmi nitelemek için, "küllerinden yeniden doğma" anlamındaki Victoria çağı terimi "palingenetik"i kullanır. Bu ulusal yeniden doğuş

girişimi gerçekleşmesinde olmasa da emellerinde totaliterdir. Michael Burleigh ise vekil din olarak Nazizm fikrini geri getirmiştir.

Totaliterci kuramcılara göre faşist fikirler *devrimcidir*, çünkü Ütopya kurmak için ister partiler olsun ister sendikalar, aileler ya da kiliseler, tüm mevcut yapıların yerle bir edilmesi gerekir. Devrim "yeni bir faşist insan"ın yaratılmasını da içerir – yalnızca ulus için yaşayan insanın. Gerçek insanlar aslında birbirlerinden farklı ve mükemmellikten çok uzak olduklarından, Ütopya'daki yerlerini benimsemelerini sağlamanın tek yolu güç kullanımıdır. Ütopyacılık her zaman teröre yönelir.

Totaliterci tezin çağdaş aleyhtarları kuramın daha eski çeşitlemelerine itirazlar getirirler. Totaliter rejimlerin kaotik doğasını kabul ederler. Hatta bürokratik kaosun yönetimde, bireylerin rejime direnmelerini mümkün kılmış bir *keyfilik* yaratılmasına yardım ettiğini söylerler. Totaliterciler aynı zamanda, totalitarizm uygulamada başarılamasa bile, Ütopyacı bir program uygulama *arzusu* bulunduğunu da söylerler. Burleigh çarpıcı bir benzetmeyle, mühendislerin bir köprüyü yeniden inşa etmeleri gibi Nazilerin de Alman toplumunu yeniden inşa etmeye uğraştıklarını öne sürer. Trafiği engelleyeceğinden köprüyü yıkamamış, bu nedenle yolcuların fark etmeyecekleri bir biçimde her bir parçasını değiştirmişlerdi.

Totaliterci kuram, faşist dünya görüşü açısından ultra-milliyetçiliğin merkezi konumda ve faşistlerin inançlarının önemli olduğunu gösterir. Faşistlerin ulusa öncelik vermeleri, aile ve mülkiyeti baltalama potansiyeli bulunduğundan, radikal etkiler içerir. Totaliterci kuram aynı

zamanda, faşizmin köktendincilikle pek çok ortak yanı bulunduğunu ve hedeflerinin peşinde, muhaliflerin şeytani bir komplonun parçası oldukları inancıyla gerekçelendirilen bir şiddetle koştuğunu gösterir.

Totaliterci kuramın zayıf yönleri, Marksist ve Weberci yaklaşımın zayıflıklarının tam tersidir. İlk olarak, yalnızca fikirlerle ilgilenmesi, totaliterci kuramın faşizmin nedenleri konusunda zayıf kalması anlamına gelir. Tipik olarak, geleneksel fikirlerde kriz, bunun sonucunda oluşan yön kaybı ve vekil dinler arayışına ilişkin mekanik genellemelerle yetinir. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nda alınan yenilginin devrim korkusuyla birlikte Almanları sersemlettiği ve özlenen kesinlik duygusunu yeniden kazandırma vaadinde bulunan yarı-dini milliyetçi fikirlere sıcak bakmalarına neden olduğu söylenir. 1918'de pek çoklarının "yönünü kaybetmiş" olduğuna kuşku bulunmamaktadır. Ancak bu türde bir kargaşanın yön kaybına neden olması *gerektiğini* söyleyen bir yasa yoktur. Aksine, krize tepkiler çok çeşitliydi ve insanların eğitim durumlarına, toplumsal ve dinsel konumlarına, yaşlarına ve cinsiyetlerine göre farklılık gösteriyordu. Dolayısıyla faşist ırk programlarının kökeni örneğin genelleştirilmiş yön kaybı duygusunda değil, tıp mesleği gibi spesifik grupların spesifik tarihlerinde aranmalı ve milliyetçiliğin Mesihçi formlarını benimseyenlerin siyasi gücü nasıl olup da tekellerine aldıkları sorgulanmalıdır.

İkinci olarak, totaliterci kuram faşizmin devrimci yönünü abartır. Totaliter rejimin tüm bireyleri rejime eşit derecede bağımlı kılma ve yeni bir toplum yaratma güdüsüyle *tüm* alternatif dayanışmaları yok etmeyi amaçla-

dığını savunur. Bu tür bir hayal olanaksız bir tarafsızlık gerektirdiğinden, bırakın uygulanması, *tasavvur* edilmesi bile aslında olanaksızdır. Gerçekteyse faşistlerin kendi distopyalarına bakışlarını önyargılar ve gizli varsayımlar şekillendirmiştir. Büyük işletmeler ve aile, faşistlerin çoğunun mobilize ulus algılarıyla (belli sınırlamalar içinde) az çok uyumluydu. Komünizm ve feminizm içinse aynı şey söylenemezdi. Totalitarizm ancak, bilinçdışı önyargılarca şekillendirilmiş bir dünya görüşü dayatma dürtüsü içerdiğini hatırladığımız sürece yararlı bir kavramdır. Bu nedenle faşist Ütopya'nın mevcut haliyle dünyadan tümüyle farklı olmasını beklememeliyiz – pek çok kişi için faşizmin çekici yönü buradaydı.

Ulusal grupların haklarını evrensel bir tüm bireyler için eşitlik ilkesi adına savunmadığını hatırladığımızda da faşist milliyetçilik o kadar devrimci görünmez. Faşizm bir ulusun belli bir devlet içerisinde, belki de uluslararası düzeyde hâkimiyet kurması ya da baskın olması gerektiğini öne sürer. Faşist milliyetçilik genellikle *baskın* etnik grubun, ya da daha çok, baskın ulusun kendini haklı ya da haksız olarak ihmal edilmiş sayan bir kısmının milliyetçiliğidir. Kimi örneklerdeyse faşizm, aslında azınlık konumunda olan etnik gruplara çekici gelmiştir –1930'larda Çekoslovakya'daki Almanları düşünebiliriz. Burada faşistler, kendi etnik gruplarının baskın olduğu başka bir devletin parçası olmak istediler.

Totaliterci yaklaşımın savunucuları, kuramlarının faşizmin muhafazakâr dürtülerini hafife aldığı eleştirisine, muhafazakârlara verilen ödünlerin "taktiksel" olduğu iddiasıyla yanıt verirler, ya da Michael Burleigh gibi, "şey-

lerin yüzeyi yerine temel psikoloji"yle ilgilendiklerini ilan ederler – ve böylece, Marksistlerin uyumsuz olgularla başa çıkma yöntemlerini farkına varmadan taklit etmiş olurlar.

Özetle, Burleigh'in köprü benzetmesi, pek çok kişinin faşizmin bir yandan yaşamlarını sürdürmelerine izin verirken ulusu eski konumuna getireceğine inandığını öne sürmesi açısından yararlıdır. Ancak yetersizdir, çünkü faşistler köprüyü büyük oranda değiştirilmiş bir taslağa göre yeniden inşa etmeye çabalıyorlardı. Projeleri çok büyük kaynakların seferber edilmesini gerektirdi, köprüyü temellerine dek sarstı ve vagonların raydan çıkması tehlikesini yarattı. Ancak yolcuların pek çoğu mutlulukla onlara yardım eli uzattı ve mühendisleri alkışladı. Üstelik bu mühendisler, öteki yolcuların üzerinden geçmekte oldukları köprüyü havaya uçurmak için gizlice kumpas kurduklarına inanıyorlardı. Bu nedenle, kimi haydutların ücretlerini ödemiş yolcuları, belki de katillerin üniformalarının alışıldık muhafız üniforması olup olmadığını merak eden öteki yolcuların yarı kapalı gözleri önünde aşağıdaki uçuruma attıkları, köprüden geçen trenler sahnesinden dikkatimizi ayırmamalıyız. Totaliter proje biraz yeni, biraz tanıdıktır ve gerçekleştirilmesi belli gruplara çekici gelmesine ve elde edebileceği güç ve halk desteği boyutuna bağlıdır.

Bir tanım

Tanımımız Marksist, Weberci ve totaliterci kuramların avantajlarını birleştirmeli. Faşist fikirleri de farklı toplumsal gruplarla ilişkisini de ihmal etmemeli ve fa-

şizmin hem radikal hem gerici yönlerini açıklayabilmeli. Ve hem radikalizm hem gericilik önemli olduğundan, faşizm tanımımızdaki unsurların *tümü* vazgeçilmez olmalı. Roger Griffin'in, faşizmin iki savaş arasındaki döneme özgü ve dolayısıyla temel olmayan unsurlarıyla (Griffin lider kültünden, paramilitarizmden, kitlesel mitinglerden, korporatist ekonomiden bahseder), aralarından en önemlisi palingenetik ultra-milliyetçilik olan "tanımsal eğilimleri"ni birbirlerinden ayırmamız gerektiği görüşüne katılmıyorum. Bu savın sorunu, faşistlerin benimsedikleri milliyetçiliğin, ideolojinin öteki herhangi bir yönü kadar savaş arası dönemin ürünü olmasıdır. Milliyetçilik örneğin paramilitarizmle ve lider kültüyle yakından bağlantılıydı, çünkü faşistler ulusun savaşmış askerlerde ve kutsanmış liderde temsil bulduğuna inanıyorlardı. Karizmatik bir lider ve kitlesel bir parti ulusu temsil etme iddiasında bulunmasaydı –4. ve 5. bölümlerin de göstereceği gibi– faşizm ve tarihi çok farklı olurdu. Faşizmin farklı yönlerine verilmesi gereken göreceli ağırlık ve bunların anlamları konusunda faşistler arasında görüş ayrılığı olsa da, tüm parçalar birbirine bağlıydı. Griffin'in bahsettiği özellikleri vazgeçilebilir görürsek, iki savaş arasındaki yıllarda faşizmin önemini, içsel dinamiğini ve rakip ideolojilerden farklılıklarını ciddi derecede yanlış anlama riskine girmiş olurduk.

Faşizmin bazı özelliklerini benimseyip ötekileri benimsemeyen pek çok hareket olmuştur elbette. Bunlardan bazılarını –sola karşı "aşırı" bir düşmanlığı paylaşmaları açısından– daha geniş çaplı bir aşırı sağ hareketler kategorisine sokmak yararlı olacaktır. İlerideki bölümlerde pek çok örneğiyle karşılaşacağımız otoriter muhafazakâr

diktatörlükler bu tür bir örnektir. 1936-1939'da Fransa'da gelişen Parti social français ise biraz farklı tipte ilginç bir örnek olacaktır. Bu hareket faşist Croix de feu'den türemiş ve öncelinin milliyetçilik ve popülizmini korumuştu, ancak zamanla paramilitarizmi terk etmesi, antidemokratik söylemini yumuşatması ve giderek geleneksel seçim siyasetine dahil olmasıyla farklılık sergiliyordu. Benzer biçimde, İngiliz Ulusal Partisi ve Fransa'da Ulusal Cephe gibi çağdaş hareketlerin kesinlikle aşırı sağın bir parçası olduklarını, ama faşist olmadıklarını göreceğiz. Bu tür ayrımlar akademik gibi görünebilir, ancak faşist olmayan aşırı sağcı hareketler toplumsal ve siyasi sistem üzerinde faşist gruplarla aynı etkiye sahip olmadığından, önemlidirler.

Tanımımız nasıl bir biçim almalı? Liste biçiminde bir faşizm tanımı yapmak görece kolaydır. Ultra-milliyetçilik, sosyalizm karşıtlığı, paramilitarizm, milliyetçilik, antikapitalizm gibi özellikleri sayıp dökebiliriz. Sorun, tanımı açıklamaya çalıştığımızda başlıyor. Örneğin, faşistlerin genel olarak büyük işletmeleri baltalamadıkları düşünüldüğünde, "antikapitalizm" ne anlama geliyor? Aşağıdaki uzun anlatıyla bir tanım geliştirmeyi tercih edeceğim, çünkü bu şekilde öğelerinin anlamı, aralarındaki bağ ve faşizmin çelişkili doğası ortaya çıkıyor. Kimi terimlerin önemi ilerideki bölümlerde daha açık olarak görülecek.

Devam etmeden önce, özgünlük iddiasında bulunamayacağımı açıkça belirtmeliyim. Yaklaşımım, modern toplumda mevcut çok sayıda çelişkiyle bağlantılı olarak faşizmin en iyi açıklamasını sunan Ernesto Laclau'nun erken dönem çalışmalarına çok şey borçlu. Tanımım aynı zamanda Roger Eatwell'in, faşizmin içsel çelişkilerinin ga-

yet farkında olan daha yakın tarihli çalışmalarıyla da genel olarak uyumlu. Faşist hareket ve rejimlerde kadınların ve işçilerin rolüne ilişkin yakın zamanlı tarihsel araştırmaların yöntem ve sonuçlarından da yararlandım. Bu çalışmaların tümü, faşistlerin ultra-milliyetçiliklerinin sınıf, cinsiyet, din ve öteki kimlik biçimleriyle karmaşık etkileşimlerini ve genellikle faşizmi sınıflandırmakta kullanılan –modern ve geleneksel, devrimci ve gerici gibi– ikili zıtlıkların yeniden düşünülmesi gerektiğini gözler önüne seriyor. Faşizm içsel olarak çelişkilidir.

Faşizmin hepsi temel önemde olan bütünleşmiş fikirler ve uygulamalar kümesi olarak görülmesi gerekse de, anlaşılabilirlik adına bir yerden başlamak zorundayız, bu nedenle ben, faşizmin ultra-milliyetçi bir ideoloji ve uygulama olduğu yönündeki "yeni konsensüs"ü kabul ederek başlayacağım. Bu çıkış noktası, milliyetçiliğin faşizmin öteki tüm yönlerinin türetilebileceği ya da tüm yönlerinin açıklanabileceği bir "öz" olduğu anlamına gelmiyor. Örneğin, faşistlerin sosyalizme ulusal birliğe karşı bir tehdit olarak gördükleri için mi karşı çıktıklarını, yoksa temelde milliyetçiliği sosyalizme karşı bir panzehir olarak gördükleri için mi milliyetçi olduklarını söylemek bile olanaksız. İşe ultra-milliyetçilikle başlamak, faşistlerin kendileriyle ilgili olarak söylediklerini hiç eleştirisiz kabul etmeyi de gerektirmiyor, çünkü faşist ideolojinin pek çok gizli fikir ve varsayımı da içerdiğini unutmamalıyız. Ancak ultra-milliyetçilik üzerinde odaklanmak, faşistlerin her şeyden önce milliyetçi olma *iddialarının* önemini kabul etme avantajını getiriyor. Üstelik Roger Griffin'in faşizmin sözde bir gerileme döneminin ardından ulusu eski haline döndürmeyi

amaçlayan bir ideoloji olduğu yönündeki görüşü, değişim öneren, ama aynı zamanda gözlerini geçmişe diken bir ideolojinin çelişkili doğasını yansıtma potansiyeline sahip.

Öyleyse faşistler, halkın tüm kesimlerinin sürekli olarak rejime sevgilerini sergiledikleri ve "yeni faşist adam"ın rejime hizmet ederek doyuma ulaşacağı, mobilize bir ulusal topluluk yaratmayı amaçlıyorlar. Naziler ulusu biyolojik olarak tanımlarken, kimileriyse kültürel ya da tarihsel olarak yorumlamıştır. Bu milliyetçiliğin askeri açıdan yayılmacı olması gerekmez. Kimi faşistler ve hatta kimi Naziler Avrupalı, Batılı, Hıristiyan, Ari ya da beyaz ırklardan oluşan bir "faşist enternasyonal"i savunmuşlardır. Ancak bu "enternasyonal faşistler" yurtiçi siyasetin milliyetçi ilkeler uyarınca saptanması gerektiğini inkâr etmiyorlardı. 8., 9. ve 10 Bölümlerde, ırkçı fikirlerle yakından bağlantılı milliyetçiliğin sosyal refah ve aile politikalarını, ayrıca faşistlerin işçilerle işverenler ve erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilere dair görüşlerini nasıl şekillendirdiğini göstereceğim.

Faşistler bu ideolojilerin bazı başka kriterleri (sınıf, cinsiyet, ekonomik çıkar vb) ulusun üstüne yerleştirdiği gerekçesiyle sosyalizmi, feminizmi, kapitalizmi ve başka "izm"leri lanetlerler. Faşizmin sıklıkla negatif bir ideoloji –"anti şu" ve "anti bu"– olarak tanımlanmasının nedeni budur. Aslına bakılırsa milliyetçilik, "kesimsel" çıkarlara karşı üstünlük iddiasında bulunmasını sağlayarak faşizme pozitif bir yön de kazandırır. Totaliterci kuramcılar faşizmin devrimci olduğunu savunurken, ulusa tanıdığı bu mutlak öncelik üzerinde odaklanmaktadırlar. Ancak bizim totalitarizm tartışmamızda, faşistlerin ulus anlayışlarının aslında, devrimci dürtüle-

rinin yanı sıra, daha geleneksel bazı fikirleri de içerdiği öne sürülmüştü. Faşistler kapitalizmi sosyalizme kıyasla ulusal çıkarla daha uyumlu sayarlar. "Yeni adam" yaratmaktan söz ettiklerinde aslında "erkek" anlamında konuşuyorlardı ve kadına ilişkin görüşleri genellikle oldukça gelenekseldi. Bu nedenle 8., 9. ve 10. bölümlerde, sınıf ve cinsiyet önyargılarının *farkına varılmadan* faşistlerin milliyetçi önceliklerini şekillendirdiği de gösterilecek.

Faşizmin tam doğasını daha derinlemesine açıklamanın iyi bir yolu, (iki savaş arası dönemdeki Doğu Avrupa ya da Latin Amerika askeri rejimleri gibi) muhafazakâr diktatörlüklerle kıyaslamak olacaktır. Otoriter muhafazakârlar, muhafazakâr bir "çıkarlar" topluluğunun önceliğini savunmaktaydılar: mülkiyet, kilise, aile, askeriye, idare. Son derece milliyetçiydiler, ancak ulus adına halkın değil seçkinlerin söz sahibi olduğuna inanıyorlardı ve muhafazakâr çıkarların özerkliğini koruma gereksinimi milliyetçiliklerini yumuşatıyordu. Bu nedenle özel girişime belli bir yer bıraktılar: "sivil toplum"u –bireylerin ekonomik, siyasi ya da öteki nedenlerle özgürce bir araya gelmelerini– tümden ortadan kaldırmadılar. Ulusal çıkar adına aileyi ya da ekonomiyi düzenleme girişiminde daha az bulundular.

Faşizmse aksine –her ikisi de muhafazakârlar için kutsal olan– mülkiyeti ve aileyi ille de savunmaz. Ultra-milliyetçilik faşistlerin mülkiyete ve aileye ilişkin tutumlarını üç şekilde etkiler. İlk olarak, faşizm işletmeler ve aileler arasında, kayırılan ulusa ait olup olmamalarına göre ayrım yapar. "Yabancılar"ın mülklerine kimi zaman el konulur; iş pazarında ve sosyal yardımların dağıtımında ulusal (ya da ırksal) açıdan kabul edilebilir ailelere avantaj tanınır.

İkinci olarak faşistler, kendi adına kapitalizme saldırmadan, büyük işletmelerin "bencilliğinin" (ulusla uyum pahasına kâr peşinde koşmalarının) işçileri yoksullaştırarak sosyalizmin kucağına attığını savunurlar. Aynı biçimde, kadınlarla erkeklerin egoizminin, rahat bir yaşamı ya da kariyeri ulus için sağlıklı bebekler üretmenin önüne geçirmelerine neden olduğu söylenir. Bu inançlar, muhafazakârların faşist rejimlerin ekonomi ve aileye yasalar aracılığıyla "müdahale"leri olarak görecekleri şeye olanak tanır. Bu şekilde işletmeler düzenlemeye tabi tutulmuş, işçiler faşist sendikalara katılmaya zorlanmış, çocuk doğurmak siyasi bir görev haline getirilmiştir. Otoriter muhafazakârlar mülkiyete –hatta Yahudilerin mülklerine– karşı *her* saldırıdan rahatsız olurlar. Muhafazakârlar, özellikle de dini muhafazakârlar ulusun sağlığı adına aileye saldırılmasından da hoşlanmazlar.

Faşizm otoriter muhafazakârlıktan kurumsal açıdan da ayrılır. İkincisi yerleşik organlar aracılığıyla yönetir: kilise, ordu ve kamu hizmetleri. Otoriter muhafazakârlar destek sağlamak için kimi zaman kitlesel örgütler yaratırlar, ancak aileyle işletmeleri devlet müdahalesinden bağımsız özel alan siperleri olarak gördüklerinden, anneleri ya da işçileri açıkça politik örgütlere kaydetme peşinde koşmazlar. Hatta muhafazakâr diktatörlüklerin mevcut siyasi olmayan örgütlerin tümünü dağıttıkları enderdir.

Faşistlerse aksine, halkın cisimleşmiş hali ve ulusal kimliğin gerçek kaynağı olan kitlesel bir partinin başında yeni seçkinleri iktidara getirmeye çalışırlar. Parti siyasi temsilde tekel kurma peşinde koşar ve muhafazakârların dayandıkları idari, askeri hiyerarşileri ya da kilise hiyerar-

şilerini –bunda her zaman başarılı olamasa da– kösteklemeye çalışır. Otoriter muhafazakârlar solu bastırmak için polisi ve orduyu kullanırken, faşist paramiliter örgütler yetkililerin bu iş için yetersiz oldukları inancıyla bu görevi bizzat üstlenirler. Faşistler zayıf, "efemine" ya da "iktidarsız" yerleşik siyasetçilerin yerini alma ve işletmelerle ailenin ulusal çıkara ikincil tutulmasını sağlama görevini üstlenmiş yeni bir "erkek" seçkini temsil ederler.

Faşistlerin halktan bahsettiklerinde ne kastettiklerini açıklığa kavuşturmalıyız. Halkı ekonomik ya da toplumsal bir sınıf olarak görmezler –örneğin küçük burjuvayı kastetmezler. "Halk" terimi daha çok, –hoşnutsuz işçilerden zengin kapitalistlere dek– *herhangi* bir grubun düzen karşıtı duygularını ifade etmek için kullanılabilir. Kesinlikle söyleyebileceğimiz tek şey, faşistlerin destekçilerinin *kendilerini hem sol hem sağdan mevcut partiler tarafından ihmal edilmiş olarak görmeleridir* (gerçekten göz ardı edilip edilmedikleriyse ayrı bir konudur). Bu terk edilme duygusu faşist radikalizmi güçlendirir.

Üstelik faşistler halkın iradesinin yozlaşmış seçkinlerin idaresine baskın geleceğini iddia ettiklerinde ya da mevcut yönetimleri "temsil niteliğinden yoksun" olarak nitelediklerinde, liberal toplumlarda anlaşıldığı şekliyle demokrasiden bahsetmezler. Halkın yeni seçkin kaynağı olarak idealleştirilmesi küçümsemeyle karışıktır, çünkü faşistler yeteneklerin bireylere eşitsiz biçimde dağıtıldığında ısrar ederler ve kahramanca liderlik olmadığında kitlelerin yozlaşacağından korkarlar. Halk oy sandığı yoluyla bir lider seçmeye muktedir değildir – seçimler yalnızca, vasat kitlelerin vasat temsilciler seçmelerini sağlar. Halkın

hâkimiyeti faşist parti ve lideri aracılığıyla "sezgi yoluyla" ifade edilmelidir. Codreanu'nun takipçilerinden biri bunu şöyle belirtir:

> Tarihte, kitlelerin karşısında kişinin ([muhafazakâr] diktatörlük), ya da kişinin karşısında kitlelerin (zamanımızın yozlaşmış demokrasisi) bulunmadığı, ama kitlelerin bulduğu kişinin oluşturduğu yaratıcı bir unsur olmalı.
>
> *Cuvintul*, 27 Ocak 1938

Tarihsel olarak, faşist hareketler iki kaynaktan doğmuştur. İki savaş arasındaki yıllarda sağ partilerin hoşnutsuz destekçileri faşist kadroların tümünü olmasa da çoğunluğunu oluşturdular – bunu 4., 5. ve 6. bölümlerde göreceğiz. Kriz şartlarında pek çok sıradan muhafazakâr, geleneksel sağın ulusal birliği sağlayacak ya da sosyalizmle, feminizmle, ekonomik krizle ve uluslararası sorunlarla başa çıkacak kadar güçlü olmadığını hissediyordu. Faşistleri geleneksel muhafazakârlardan daha vatansever ve kararlı buldular. Aslına bakılırsa, yerleşik kadroların ortadan kaldırılmasını, düzenin yeniden kurulmasının ön şartı olarak gördüler. Devrim adına düzen ve düzen adına devrim talebinde bulundular.

Faşizm solun krizinden de doğabilir. İki savaş arasındaki dönemde bu durum enderdi ama alışılmadık değildi, ancak günümüzde daha belirgindir. Faşizm soldan türediğinde ayırıcı radikalizm ve tepki bileşimi, solun yerleşik düzene karşı düşmanlığından kalanların, solun –örneğin etnik azınlıklara ya da feministlere aşırı düzeyde ilgi göstererek– halka ihanet etmiş olduğu duygusuyla birleşmesin-

den doğar. Yerleşik partileri reddedenlerin hepsi faşizme yönelmez elbette.

Faşizme yönelenlerin kökenlerinin çeşitliliği faşizmin çelişkili doğasını bir kez daha gözler önüne serer ve bize, hareketlerinin özü konusunda faşistler arasında fikir ayrılığı olduğunu hatırlatır. Kimileri faşizmin radikal yönlerini vurgularken, ötekiler muhafazakâr yönünü vurgulamaktaydılar (birkaçı yalnızca radikal ya da gerici yönlerini benimsediler, ama bizim bakış açımızdan, iddiaları ne olursa olsun, tam anlamıyla faşist olmaktan çıktılar). Faşizmin radikalliğinin doğası konusunda da fikir ayrılıkları vardı. Kimileri bu doğayı işgücü ilişkilerine korporatist yaklaşımında gördü, kimileriyse korporatizmin ulusal çıkarın önceliğini baltaladığına inandı. Azınlıktaki bir kesim faşizmi kadın davasını güçlendirmek için fırsat olarak görürken, çoğunluk faşizmi bir tür "erkekçe devrim" olarak gördü. Faşizmin muhafazakârlıkla ilişkisi de başka tartışmalara neden oldu. Faşistlerin düzeni eski haline getirme ve solu yok etme arzusu dikkate alındığında, otoriter muhafazakârlardan destek bulma olasılığı her zaman vardı. Ancak faşistler ulusun temsilcisi olarak muhafazakârların yerini almayı da istiyorlardı. Faşistler muhafazakârlıktan ender olarak tümden kopmuşlardır, ancak aralarındaki ilişki her zaman çetindi.

İki savaş arası dönemdeki Avrupa'nın kendine özgü bağlamı faşizme damgasını vurdu – I. Dünya Savaşı'nın mirasıyla dönemin entelektüel gündemi (özellikle de insan toplumunu ve devletler arasındaki ilişkileri doğa kanunları terimleriyle betimleme eğilimi ve kapitalizmle sosyalizm arasında "üçüncü yol" arayışı) ve toplumsal çatışmaları. Ancak faşizm bir kez yaratıldığında, oldukça farklı şartlar-

Faşizm, dışlayıcı biyolojik, kültürel ve/veya tarihsel terimlerle tanımlanan ulusu öteki tüm sadakat kaynaklarının üzerinde tutma ve mobilize bir ulusal topluluk yaratma peşinde koşan ideolojiler ve uygulamalar kümesidir. Faşist milliyetçilik, ulus yerine sınıf ya da cinsiyete öncelik verdiklerinin düşünülmesi nedeniyle sosyalizm ve feminizme karşı amansız bir düşmanlık içermesi açısından gericidir. Faşizmin *aşırı* sağ bir hareket olmasının nedeni budur. Faşizm, sosyalizmle feminizmin yenilgiye uğratılmasını ve mobilize bir ulus yaratılmasını, halk adına hareket eden, karizmatik bir lideri bulunan ve kitlesel, militarize bir partide temsil bulmuş yeni bir seçkin grubunun iktidara gelmesine bağlı saydığı için, aynı zamanda *radikal* sağ bir harekettir. Faşistler sosyalizm ve feminizme karşı ortak nefretleri nedeniyle muhafazakârlığa doğru itilirler, ancak ulusun çıkarlarının bunu gerektirdiği düşünüldüğünde muhafazakâr çıkarları –aile, mülkiyet, din, üniversiteler, kamu hizmetleri– çiğnemeye hazırdırlar. Faşist radikalizm aynı zamanda, işçi ve kadın hareketlerinin taleplerini, bu talepler ulusal önceliğe uyduğu sürece kabul ederek hoşnutsuzluğu yatıştırma arzusuna da dayanır. Faşistler işçilerle kadınları partinin özel kolları ve/veya tüzel bir sistem içerisinde mobilize ederek, onların çıkarlarıyla ulusun çıkarları arasında uyum sağlamaya da çalışırlar. Örgütlere ve bunların üyelerine sağladıkları yararlara erişim, bireyin ulusal, siyasi ve/veya ırksal özelliklerine bağlıdır. Faşist politikanın tüm yönleri ultra-milliyetçiliğe bulanmıştır.

da kullanılabilecek bir "hazır ideoloji" haline gelir. Büyük oranda değişmemiş bir biçimde yeniden ortaya çıkması olanaksız değildir.

Yukarıdaki tanım görece eksiksizdir. Uymayan yönleri "taktiksel" olarak niteleyip açıklamak ya da belli parçaların "nihayetinde" en önemlileri olduğunu iddia etmek zorunda kalmaz. Hem faşist fikirleri içerir, hem bunların bağlamlarını. Faşizmin hem radikal hem gerici özelliklerini açıklar, hatta bunları birbirleriyle yakından ilişkili sayar. Faşizmin muğlaklığı muhafazakârlığı neden hem çekici hem itici bulduğunu açıklar ve faşizm tarihinde görülen, radikalizmle gericilik arasındaki salınımlara anlam kazandırır. Faşizm tarihini bir dizi tanımlanabilir "aşama" olarak görme yönünde kimi girişimler bulunsa da, faşizmin sıkça görülen yön değişimlerinde belirgin bir model yoktu. Geçirdiği mutasyonlar, ilerideki bölümlerde irdelenecek olan, öngörülemez tarihsel şartlarda hareket eden faşist hareketler içerisindeki çelişkilerden kaynaklanıyordu.

Bu tanım için abartılı iddialarda bulunamam. Stalinizm ve Nazizm'deki ortak ideolojik yapıları incelemeyi arzu etseydim, totalitarizm kavramı daha uygun olurdu. Amacım Yahudi Soykırımı'nı açıklamak olsaydı, hem eşsiz hem genel olan yönlerini kavramak için faşizm, totalitarizm ve kapitalizm dahil çeşitli kavramlara başvurmam gerekirdi. Üstelik, bireysel faşist hareketlerin kökenlerini ve gelişimini anlayacaksak, faşizm kavramıyla bağlantılı olarak başka kavramları da kullanmamız gerekir. Tek söyleyebileceğim, bu tanımın, faşizmi toplumsal, kültürel ve siyasi bağlamı içerisinde incelemek gibi belli bir amacı olan bu küçük kitap için halihazırdaki en iyi tanım olduğudur.

III. Bölüm

FAŞİZMDEN ÖNCE FAŞİZM Mİ?

Faşizm I. Dünya Savaşı'nın ve izleyen krizin ürünüydü. Ancak 1914'ten önceki onyıllarda da faşizmin –hiçbiri geniş çaplı olmayan– işaretleri ortaya çıkmıştı. Faşizmin ilk işareti Amerikan İç Savaşı'ndan kısa süre sonra, terhis edilen Konfederasyon subaylarının, hükümetin siyahların tarafında olduğu algısıyla, beyaz ırkın üstünlüğünü savunmak üzere Ku Klux Klan'ı (KKK) kurmalarıyla Tennessee'de ortaya çıkmış olabilir. KKK'ler özel kıyafetler giyiyor, özel bir topluluğa üyeliklerinin altını çizmek için tuhaf törenler yapıyor ve "hiçbir insan yasasının sürekli olarak sapamayacağı" bir yasa adına siyahları öldürüyorlardı. Klan'ın 1869'da liderleri tarafından dağıtılmasından önce üye sayısı yarım milyona ulaşmış olabilir. İkinci bir örgütlenme dalgasıysa 1915'te ve biraz da, ilk KKK'yi Amerika'nın kurtarıcısı olarak betimleyen, D. W. Griffith'in *Bir Ulusun Doğuşu* adlı sessiz filminin etkisiyle başladı. KKK, faşizmin ırkçılık başta olmak üzere pek çok özelliğinin ön işaretlerini taşımakla birlikte, her

zaman Amerikan aşırı sağının büyük bölümünün ayırıcı niteliği olmuş devlet karşıtı, özgürlükçü, popülist bireyciliğiyle faşizmden ayrılıyordu. Faşizmin daha özgün işaretleri içinse Avrupa'ya bakmalıyız. Orada bile ultra-milliyetçilik faşizmin önemli yönlerinden yoksundu ve Almanya ya da İtalya'dan çok, faşizmin hiçbir zaman iktidara gelemediği Fransa'da güçlüydü.

I. Dünya Savaşı'ndan önce muhafazakâr partiler büyük oranda, zengin azınlığın kontrolündeydi – ve aralarından bazıları, siyasileşmiş centilmenler kulüplerinden fazla bir şey değildi. 1880'lerin sonlarında ve 1890'larda ortaya çıkan yeni radikal sağsa aksine halka yönelmişti. Birbirleriyle çakışan bir dizi entelektüel, siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişme bunu mümkün kılmıştı. Aşağıdaki anlatıda radikal sağın siyasi tayfın her yerinden, o dönemde genellikle birbirleriyle bağdaşmadığı düşünülen fikir ve uygulamaları benimseme eğilimini vurgulayacağım.

Faşizmin entelektüel kökenleriyle başlayalım. Faşizme yeterince dar bir tanım getirirsek, Reform'un radikal mezheplerine, hatta klasik dünyaya dek dayandırabiliriz. Amacımız hoşgörüsüz, özgürlük karşıtı, yarı-dini bir zihniyeti incelemek olsaydı bu yaklaşım verimli olurdu. Ama biz yakın tarihteki belli hareket ve rejimlerin ortak özelliklerini irdelemek istediğimizden, modern siyasi gruplaşmalara benzer bir şey üretmiş olduğu için, 18. yüzyıl daha yararlı bir başlangıç noktası olacaktır.

Ancak 18. yüzyılın mirası karmaşıktır. Faşizm bir taraftan, toplumun gelenekçe belirlenmesinin gerekmediği, evrensel ilkelerden türetilmiş bir taslağa göre örgütlenebileceği yönündeki Aydınlanma fikrine bir şeyler borçlu-

dur. Aydınlanma düşünürü Jean-Jacques Rousseau'nun toplumun bu tür bir evrensel idealle, "genel irade"yle yönetilmesi gerektiği inancı, Fransız Devrimcilerinin en devrimcileri olan Jakobenler tarafından benimsenmiş olması itibariyle konumuzla özellikle ilişkilidir. Jakobenler şiddeti yeni bir düzen kurma ve genel iradeye (ya da ulusa) muhalefet edenleri ayıklama yolu olarak gerekçelendirdiler. İnsanları özgür olmaya zorlamaya hazırdılar.

Öteki taraftan, faşizmin Aydınlanma karşıtı düşünceye de bir borcu bulunmaktadır. Pek çok Alman muhalif ulusal gelenekler adına, evrensel ilkelerin geçerliliğini yadsımıştır. Joseph de Maistre gibi Fransız karşıdevrimciler "doğal" toplulukların –ulus, meslek ve aile– bireyden daha önemli olduğunu öne sürdüler. Aydınlanma karşıtı felsefenin, doğaya tapınma adına aklı reddeden ve sanatçının dehasını kitlenin vasatlığının karşısına yerleştiren 19. yüzyıl romantizmi üzerinde büyük etkisi olmuştur.

Odak noktasını daraltırsak, radikal sağın ortaya çıkışını, 19. yüzyılın son onyıllarının karakteristik özelliği olduğu söylenen, akla karşı isyan bağlamına oturtanlar olmuştur. Bunda doğru bir yön var, ama ön-faşizm basit bir anlamda irrasyonel değildi. Yüzyıl sonunun pek çok düşünürü rasyonalizme ve kollarına –liberalizm, sosyalizm, materyalizm, bireycilik– karşı çıkmıştır elbette. Tarihi ilerleme terimleriyle görmeyi reddedip, bunun yerine yozlaşmaya karşı umutsuz bir savaşım olarak gören kötümserlerdi bunlar. Faşistlerin ulusu yozlaşmadan kurtaracak seçkinler çağrısı –küllerinden yeniden doğma fikri– bu iklimden doğdu.

Almanya'da tinsel düşüncenin Romantizm'den türemiş çeşitli kolları, etik, toplumsal olarak birleşmiş, pat-

2. 1888'de Maurice Barrès. 19. yüzyıl sonu kıyafet kuralları milliyetçi entelektüellerin halk adamı olarak poz vermelerini güçleştiriyordu.

riyarkal, etnik ve dilsel bir topluluk olarak Alman halkı –*volk*– fikrini etkilemişti. Fransa'da Barrès, atalar ve toprak kültü adına, rasyonalist cumhuriyetçiliğe saldırdı. Faşistleri etkileyenler arasında, irrasyonel kalabalıkların karizmatik liderlerce yönlendirildiğini savunan bir başka Fransız düşünür Gustave Le Bon'u ve benzer biçimde kitlelerin mitlerle harekete geçtiğini savunan Georges Sorel'i de sayabiliriz. İtalyan siyaset bilimciler Gaetano Mosca'yla Vilfredo Pareto, siyasette güç kullanımının rolünü vurguladılar. Alman felsefeci Friedrich Nietzsche evrenselciliğin güçlüye duyulan saygıyı sarsmış olduğuna inanıyordu. Kader adamının daha tinsel bir topluluk yaratacağını umuyordu. Bu büyük düşünürlerin ne derece ön-faşist oldukları konusunda akademisyenler arasında fikir ayrılığı bulunmaktadır. İşin özüyse, fikirlerinin ön-faşistler tarafından alınıp suiistimal edilmiş olmasıdır.

Ön-faşistler çağdaş bilimden (ya da daha çok, sözde bilimden) beslendiler. Darwin'in uygun olanın sağkalımı ilkesi bilimsel terimlerle saygın bir ilkeydi ve hâlâ da öyledir, ancak toplumsal siyasete uygulanması daha kuşku uyandırıcı bir yaklaşımdı. Sosyal Darwinciler modern toplumun konforlarının, yoksullara destekle birleştiğinde, toplumsal yozlaşmaya ve bozulmaya yol açacağından korkuyorlardı. Çözüm olarak "öjenizm"i vaaz ediyor, uygun olmayanların kısırlaştırılması gibi "negatif" önlemler ve/veya sağlıklı olanların üremelerinin teşvik edilmesi gibi "pozitif" reformlar öneriyorlardı. Kimi Sosyal Darwinciler kitlelerin kanepe-patatesi sendromunun 19. yüzyıl sonundaki eşdeğerine teslim olmalarını yalnızca güçlü liderlerin engelleyebileceğini düşünüyorlardı. Sosyal Darwinciler ay-

rıca, ulus-devletler arasında egemenlik savaşımı olduğuna inanıyorlardı. Aralarından bazıları, ulusun kaderiyle kıyaslandığında bireylerin kaderlerinin pek de önemli olmadığını hissediyorlardı.

Sosyal Darwinizm, daha da kuşkulu ırk "bilim"iyle birleştirildi. Fransız monarşist Kont Gobineau'nun 1853'te yayınlandığından bu yana göz ardı edilmiş olan "İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme"si ne yazık ki 1890'larda okunur oldu. Hayranlarından biri, antisemitizmi, "Yahudi unsurları"ndan temizlenmiş Germen Hıristiyanlığı'nı ve paganizmi idealleştirilmiş bir Germen mitinde harmanlayan besteci Richard Wagner'di. Damadı Houston Stewart Chamberlain buna moda "bilimsel" Sosyal Darwinci ve ırkçı fikirleri ekledi. Hitler Chamberlain'in hayranlarındandı ve hayatını Wagnerci zafer ya da ölüm rüyaları görerek geçirdi. Ancak Nazizm'in bir din olduğunu reddediyordu – konuşmalarının bazıları, "bilimsel sosyalistler"ce mükemmelleştirilmiş dogmatik abartı parodileri gibiydi.

Bu kültürel iklimle faşizm arasında doğrudan çizgiler çekmek çekici, ancak basitlemeci bir yaklaşımdır, çünkü faşizm bu iklimin olası pek çok sonucundan yalnızca biriydi. Örneğin öjenizm Britanya'da, muhafazakâr Francis Galton'la solcu öğrencisi Karl Pearson tarafından icat edilmişti. Ön-faşizm mistisizm ve bilimcilik, gelenekçilik ve modernizm, akıl ve akılsızlık gibi çok geniş bir fikirler aralığının bir parçasıydı. Kimi milliyetçiler bakışlarını geçmişteki kırsal cennete çevirirken, İtalyan Fütüristler makine çağını kutluyorlardı.

Böylesi fikirlerin nasıl olup da ön-faşist ve faşist hareketlerde somutlaştığını gerçekten açıklamak istersek,

bağlamı dikkate almalıyız. Öncelikle bu dönem, üniversitelerde modern bilim dallarının doğuşuna tanık oldu: tarih, sosyoloji, siyaset bilim, fizik, biyoloji, edebi eleştiri vb. Mesleki, uzmanlaşmış araştırmanın yükselişi, bazıları birer amatör olan ve çeşitli alanlarda uzmanlık iddiasında bulunan eski tarz akademisyenlerin yerlerinden olmalarına yol açtı. Daha önceden üniversite fakültelerinde hâkimiyetlerini kurmuş hukukçularla doktorlar pek çok alanda ehliyetli olma iddiasında bulunmaya özellikle eğilimliydiler ve yukarıda betimlenen ırkçı, öjenist, psikolojik ve tarihsel fikirleri çekici buluyorlardı.

Uzman profesyonel akademi dünyası tarafından tanınmamaya içerleyen bu allameler bu durumu siyasi başarı peşinde koşarak telafi ettiler. Kimileri aşırı solu yeğledi (hukuk eğitimi almış olan Lenin çok-alancılığın timsaliydi); ötekilerse yeni sağı. Barrès siyasete girme nedenlerinden biri olarak, cumhuriyet düzeninin şimdi unutulmuş bir ırk kuramcısını onurlandırmayı reddetmesini gösteriyordu. Aşırı sağda doktorlarla hukukçuların öne çıkmaları rastlantı değildir. Uzmanlara karşı kinleri, mesleklerin Yahudilerle ve kadınlarla dolduğu yönündeki korkularıyla ve hükümetin "sosyalist" sağlık programları uygulama planlarına karşı hoşnutsuzluklarıyla birleşmişti. Doktorlarla hukukçular, kendilerine tanrıyı oynama hakkını verdiğini düşündükleri öjenist kuramları benimsediler. Uzman akademisyenler de sözde bilimsel bilgi ve milliyetçilikten sık sık, aynı derecede etkilendi. Savaş öncesi ultra-milliyetçi hareketlerde zaman zaman uzmanların hâkimiyeti görüldü, ancak gündemi giderek, öfkesi burnunda çok-alancılar belirler oldu.

Yüzyıl başında seçkinlerin pek çoğunun demokrasinin –çok korkulan "kitlelerin çağı"nın– ilerleyişiyle öjeni ve ırkçılık çerçevesi içerisinde karşı karşıya geldiği düşünüldüğünde bu durum daha da önem kazanıyor. Irkçı ve öjenist fikirler kimileri için, tehlikeli kitleleri yönetmek ve kontrol altına almak için yeni, daha etkin bir yöntemi temsil ediyordu. İlerici Fransa'dan otokrat Rusya'ya dek tüm Avrupa'da oy hakkı 1914'ten önce tanınmıştı (ancak genellikle kadınlara tanınmamıştı). Halkın seçimlere ilgisi artmış, kitlesel milliyetçi, Katolik ve köylü partileri kurulmuştu. Bunların yanı sıra, vejetaryen derneklerden sendikalara, kadın gruplarına ve sömürgecilik lobilerine dek, tek bir meseleyle ilgilenen birçok grup türemişti. Teknolojik ilerleme kalıcı ulusal örgütler kurulmasını mümkün kılıyordu. Demiryolları başlıca güzergâhlardan daha küçük mevkilere dek uzanmaktaydı. Telefonla daktilo etkisini göstermeye başlamıştı. Demokratik toplumun oy hakkı ve teknik örgütlenme olanakları olmasa, faşizm var olamazdı.

Aynı zamanda bir emperyalizm dönemiydi bu. 1880'lerde ve 1890'larda büyük güçlerin Afrika'yı ve Asya'nın büyük kısmını bölüşmeleri ulusal rekabetleri kışkırtıp ırkçılığı güçlendirmişti. İtalyanlarla Almanların kendi haklı imparatorluk paylarını almamış oldukları inancı ulusal isteriyi kışkırttı, Britanya ve Fransa ultra-milliyetçiliği içinse büyük imparatorluklarının savunması hayati önemdeydi. Avrupalı güçler Avrupalı olmayan öteki halklar üzerindeki egemenliklerini gerekçelendirmekte dönemin ırkçı biliminden yararlandılar. "Aşağı" ırkların üyelerinin "karakterler"ine dair yargılar, sömürgeci güçlerin uygun gördükleri yerlerde hukukun üstünlüğünü göz ardı edebil-

melerini sağladı. Kimi yerli haklara karşı uygulanan neredeyse imhacı politikalar, geriye dönülüp bakıldığında, Soykırım'ın öncellerini oluşturur.

Milliyetçilik de güçlendi. Bu dönemin milliyetçi ayrılıkçıları liberaller, demokratlar ve/veya sosyalistlerdi. Çokuluslu Rus, Habsburg ve Britanya devletlerinin egemen sınıflarına meydan okuduklarından, taleplerini tüm uluslara karşı eşit muamele terimleriyle sundular (gerçi kimi örneklerde evrenselcilik ciladan ibaret kaldı). Yine de kimi milliyetçiler romantik milliyetçiliğin, milliyetçilik fikrinin tüm vatandaşlar tarafından neredeyse mistik bir biçimde her gün onaylanmasını gerektiren, demokratik olmayan bir biçimini benimsediler. Örneğin 1890'larda pek çok Polonyalı milliyetçi liberalizmden koparak "irade"ye öncelik verdi. Yabancı düşmanlığı, saldırganlık ve şiddetin Polonya ulusunu yaratacağına inanıyorlardı.

Milliyetçi hareketlerin yakın zamanlarda yeni devletler kurmuş olduğu ülkelerde –özellikle Almanya ve İtalya'da– ön-faşizm güçlüydü. Bu ülkelerin hükümetleri eğitim, dil birliği, zorunlu askerlik ve uluslarüstü kiliselerin etkisini sınırlandırma yoluyla basit tebaayı ulusal yurttaşlara dönüştürmeye koyuldular. Yakın zamanlarda kurulmuş olan Fransız Cumhuriyeti de köylü nüfusunu Fransızlara dönüştürmeye aynı derecede kararlıydı. Bu devletlerin politikaları, devletler içerisindeki etnik gruplar arasında iş, ödül ve eğitim rekabetini şiddetlendirdi – Aigues-Mortes'un tuz madenlerinde olduğu gibi.

Baskın ulusların ayrılıkçı hareketlerin tehdidi altında bulunduğu yerlerde de radikal sağ hareketler ortaya çıktı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Avusturya

kısmında baskın durumdaki Almanlar, Çeklerle Lehlere çok fazla taviz verilmiş olduğunu hissediyorlardı. Rusya'da 1905 devriminden sonra ve Britanya'da 1911-1914'ün İrlanda Özerklik Krizi sırasında radikal milliyetçi hareketler ortaya çıktı.

Ön-faşist çorbanın bir başka unsuru da anti-sosyalizmdi. 1890'larla 1900'larda Rusya, Avusturya, Almanya, Fransa ve İtalya gibi pek çok ülkede sosyalist partiler kitle siyasetine girerken, çoğunlukla siyasi yönü bulunan grevler Avrupa ve Amerika'yı sardı. Bu sosyalist partilere paralel ve genellikle bunlara tepki olarak, anti-Marksist sendikalar, zanaat dernekleri, köylü birlikleri ve iş grupları gibi pek çok anti-sosyalist örgüt baş gösterdi. Sıklıkla, bu örgütlerin üyelerinin ve örgütlenişlerinin milliyetçi hareketlerle çakıştığı görülüyordu.

Örgütlü bir hareket olarak feminizmin ortaya çıkışı da, örgütlü siyasetin ve kitle toplumunun bir başka yönünü temsil ediyordu. Feminizm en çok Amerika'yla Britanya'da güçlüydü, ancak çoğu Avrupa ülkesinde de az çok mevcuttu. 1890'larda feministler meslek sahibi olma taleplerinde seslerini giderek yükselttiler ve ertesi onyılda kimi ülkelerde dikkatlerini oy hakkına yönelttiler. Buna karşı oluşan kaçınılmaz erkek tepkisinin ön cephesinde sağcı halk örgütleri yer aldı. Öyleyse radikal sağ, yalnızca ultra-milliyetçilikten ya da aşırı anti-sosyalizmden türemedi. Kökleri, emperyalizm ve ulus kurma bağlamında sosyalistlere, etnik azınlıklara, feministlere ve liberallere karşı verilen gündelik mali ödül, eğitim başarısı ve siyasi onur savaşımlarına dayanan, bileşik bir tepkiydi. Bu nedenle Almanya'da radikal sağ örgütler arasında açıkça milliyet-

çi Pan-Germenler, Kadınların Özgürlüğüne Karşı Mücadele Birliği ve Sosyal Demokrasiye Karşı Emperyal Birlik yer alıyordu. Her yerdeki ultra-milliyetçilere göre, ulusun karşısındaki bu tehditlerin hepsi birbirleriyle bağlantılıydı. Sosyalizm mülkiyete, ulusa ve ailede erkek iktidarına karşı bir tehlikeyi temsil ediyordu. Yahudiler ulusu yozlaştırmakla ve feminizmle sosyalizmi teşvik etmekle suçlanıyorlardı. Feministlerle sosyalistler Yahudiliğin ajanlarıydı. Radikal sağ düşmanlarını şeytani bir komplonun parçası olarak görüyordu.

Radikal sağ, yerleşik sağın tehlikeyle başa çıkmaya ehil olduğuna inanmıyordu ve kitlesel isteri yaratmaktan korkan hükümetlerin ulusal meseleleri genellikle hafife aldığı bir gerçekti. Radikal sağ halkın ihtiyaçlarına daha duyarlı hükümetler talep ediyordu. Alman radikal milliyetçileri "saray Bizansçılığı"nı lanetliyor ve "ulusal meselelerde ulusun tüm taraflarının danışma ve katılım konumuna yükseltilmesi"ni talep ediyorlardı – paradoksal olarak, güçlü bir lider aracılığıyla.

Siyasi terimlerle bu popülizm, üç kolun birleşmesinden doğdu. İlk olarak, Avrupa demokratik radikalizminin, 1848 Devrimleriyle doruğuna ulaşmış daha eski bir geleneğinin bozulmuş bir türevini temsil ediyordu. Demokratik radikalizm, radikal sağın olacağından çok daha cömert olmakla birlikte, hiçbir zaman tümüyle insancıl olmamıştı. Kadın haklarını ender olarak himaye etmiş ve kimi zaman yabancı düşmanı olmuştu. 19. yüzyıl sonlarında, emperyalizm, milliyetçilik, anti-feminizm ve anti-sosyalizm bağlamında, bu dışlayıcı alt akım daha belirginleşti. Feminizmin doğuşu, popüler radikalizmin üstü örtülü kadın düşmanlığını

ortaya çıkardı. Özellikle de Marksist sosyalizmin yükselişi, popüler radikalizmi sağa itti (ama bunun tüm unsurları için geçerli olmadığı da vurgulanmalı). Geleneksel radikalizm "halk" ve "ulus" için haklar talebinde bulunmuştu; ücretlileri, küçük ustaları, dükkâncıları ve köylüleri içeren kategorilerdi bunlar. Ancak Marksizm büyük oranda, bir tek sanayi işçilerine hitap ediyordu ve enternasyonalciydi. Soldan sağa bu kaymanın pek çok örneği vardır: besteci Richard Wagner 1848'de barikatlarda savaşmıştı; Paris'le Viyana'daki dükkâncılarsa radikalizmden, yabancı düşmanı sağa yöneldiler.

İkinci olarak, evrensel oy hakkı, sosyal ve ekonomik gelişmelerle birleştiğinde, o zamana dek pasif kalan sıradan muhafazakârların radikal sağ içerisinde harekete geçmelerine olanak tanıdı. Kimi Fransız ve İtalyan kırsal alanlarında (bir zamanlar kurulu düzenin surları sayılan) Katolik rahipler köylüyü kışkırttılar. Almanya'da yerel çıkarları gözeten siyasetçiler sosyalistleri, Junker'leri (aristokrasi) ve Yahudileri köylünün düşmanı ilan ettiler.

Üçüncü olarak, seçkinlerin radikal sağa desteğine ilişkin pek çok örnek verilebilir – İngiliz muhafazakârlar Carson'ın Ulster Gönüllüleri'yle suç ortaklığı yaptılar; Prusyalı Junker'ler Alman Toprağı Birliği'ni kurdular; Fransız kraliyetçiler Dreyfus Olayı sırasında Antisemit Birliği'ne mali destek verdiler. Bu desteğin ardında biraz da, eski ve yeni sağların feminizm, sosyalizm ve ulusal azınlıklara karşı düşmanlığı yatıyordu. Ancak bu dönemde muhafazakârların pek çoğu "kitlelerin yükselişi"nin muhafazakârların ya ödün vermelerini ya da siyasi ölüm riskini almalarını gerektiren kaçınılmaz bir süreç olduğunu hissettiklerinden, seçkinlerin

kendilerini koruma güdülerinin de bu durumda bir derece etkisi vardı. Bu nedenle, daha fazla demokrasi taleplerini otoriter popülizm gibi daha hafif bir kötülüğe çevirebilecekleri umuduyla, radikal eğilimlerine *rağmen* radikal sağla ittifak kurdular. Ön-faşist hareketlerin gerçek tarihi, kendilerine özgü ulusal bağlamlarda, seçkinlerle radikal grupların etkileşimiyle belirlendi.

Savaş öncesi dönemde Avrupa'da ön-faşizm için en elverişli alan Fransa'ydı. 1870'de Almanlara yenilmiş ve Britanya'yla olabilecek en kötü emperyal çatışmalara girmişti. Devrim Fransa'da sık görülen bir olguydu ve şimdi de Marksist sosyalizmle devrimci sendikacılık yeni bir kargaşa tehdidi sunar gibi görünmekteydi. Cumhuriyet hükümetleri liberal demokratik ilkelere dayalı üniter bir ulus devlet kurma çabalarında önemli başarılara ulaşıyor, ama Katoliklerden ciddi düzeyde direnç görüyorlardı. Fransa'nın yeni büyük fabrikalarında çalışacak göçmenlere ihtiyaç duyması, halk arasında yabancı düşmanlığını kışkırtmaktaydı.

Fransız radikal sağı üç eğilimin buluşmasıyla ortaya çıktı: cumhuriyetçiler karşısında birbiri ardına uğradıkları yenilgilerle marjinalleşip radikalleşmiş kraliyetçiler; laikleşmeye direnme ve proletaryanın liderliğini sosyalistlerden kapma arzusundaki Katolik popülistler ve hükümetin görünüşte Almanya'dan öç almakla ilgilenmemesinden rahatsızlık duyan milliyetçiler. Toplumsal açıdan bakıldığında radikal sağ, antisemit Marquis de Morès gibi konumunu kaybetmiş aristokratlara, Paris'teki ırkçı dükkâncılara ve 1900'lerde "Sarı" sendikalara akın eden yabancı düşmanı işçilere çekici geliyordu.

İtalya 1859'la 1870 arasında, geniş tabanlı bir milliyetçi hareketten çok, Piemonte devletiyle Fransız müttefikinin askeri eylemleri yoluyla birleşmişti. Bu nedenle kimi milliyetçiler İtalya'nın gerçekte birleşmiş olmadığını hissediyorlardı; görünüşe bakılırsa, İtalya'nın 1914 öncesindeki Liberal hükümetlerinin siyasi tabanının darlığının da doğruladığı bir görüştü bu. Oy hakkı sınırlıydı ve birleşme Papa'nın Orta İtalya üzerindeki egemenliği pahasına gerçekleştirilmiş olduğundan, Katolik rahipler seçimlere katılmayı reddediyorlardı. Üstelik İtalya 1890'larda parlamento skandallarıyla, kuzeyde işçi sınıfı kargaşalarıyla, güneyde arazilerin yoksul köylülerce işgal edilmesiyle, 1896'da Habeşistan'da askeri yenilgiyle ve 1900'de kralın öldürülmesiyle karşı karşıya kalmıştı.

1901'den itibaren başbakan olan solcu liberal Giovanni Giolitti, baskının işe yaramadığı inancıyla, ılımlı sosyalistlerle Katolikleri hükümetine çekmeye çalıştı. Belli bir başarıya ulaştı, ama radikal sağın kendisine karşı seferber olmasını engelleyemedi. Milliyetçiler Giolitti'nin sosyalistlere yüz vererek ulusal birliği daha da baltalamış olduğunu hissediyorlardı. 1910'da milliyetçiler, İtalyan Milliyetçi Birliği'nde (INA) bir araya geldiler. Bu birlik büyük işletmelerden, idareden ve akademisyenlerden destek aldı, ama üyeleri daha çok, hukukçular ve özellikle öğretmenler dahil, faşizmin gelecekteki filozofu Giovanni Gentile'nin de aralarında yer aldığı orta sınıftandı. Öğretmenler İtalyan "yaratma" savaşımının ön cephesinde yer aldılar.

INA 19. yüzyılın büyük vatanseveri Mazzini'nin milliyetçiliğini benimsedi, ancak onun liberal hümanizmasını atarak, ulusal birliğin ancak otoriter bir devlet sayesinde

kurulabileceğini vaaz etti. Bunun için sosyalist örgütlerin bastırılması ve işçilerin İtalyan ulusuna sadık yeni korporatist kurumlara yöneltilmesi gerekiyordu. INA ayrıca, ulusu savaş yoluyla yeniden biçimlendirmek istiyordu. Entelektüel Enrico Corradini, "dişi" liberal enternasyonalciliğin yerini "erkek" yiğitliğine bırakması çağrısında bulunuyordu. Savaşı dış siyaset hedeflerine ulaşma ya da pazar ve hammadde elde etme değil, tüm sınıfları mobilize bir ulus içinde birleştirme yolu olarak görüyordu.

Üstelik INA'yla (sosyalizme giden yürüyüşün başını sendikaların çekmesi gerektiğine inanan) devrimci sendikalistler arasında bir çakışma vardı. Grev hareketlerinin başarısızlığı kimi sendikalist entelektüelleri çağdaş İtalya'da sosyalizmin mümkün olmadığına ikna etmişti. Proletaryanın iktidara gelmesinden önce gerçek bir ulus devletin yaratılması gerektiğini savunuyorlardı ve bu hedefe ulaşılmasında savaşın yararlı olabileceğinde milliyetçilerle aynı görüşteydiler. Her halükârda sendikalistler proletaryadan çok "halk"a inanmışlardı ve yukarıda söz edilen öjenist fikirlerle kültürel iklimin etkisi altındaydılar.

Almanya da 1866'yla 1871 arasında, Prusya orduları sayesinde, "yukarıdan" birleştirilmişti. Ulus Katoliklik karşıtlığı, anti-sosyalizm, anti-feminizm ve anti-liberalizmden etkilenmiş seçkinci muhafazakâr milliyetçilik üzerine kurulmuştu. Ultra-milliyetçilik bu iklimde gelişti. Julius Langbehn'in isimsiz yayınlanan *Eğitmen Olarak Rembrandt*'ı (1890) *völkisch* üretimin mükemmel örneğiydi. Langbehn Hollandalı üstadın öteki yurttaşları gibi ırksal bakımdan aslında Alman olduğuna inanıyordu ve kaotik kitabında Rembrandt yeni bir Alman reformunun öğretmeni olarak

betimlenmişti. Langbehn amatör çok-alancıların timsaliydi – bilimin uzmanlaşmayla "ziyan olması"ndan ömür boyu yakındı. Bilimle sanatın birleştirilmesini ve kuru, profesyonel tarihin yerini ırkın tinsel gerçekliğinden etkilenmiş bir tarihin almasını savunuyordu. Hem dönemin öjeni bilimini (Berlin barlarının yerini halk hamamlarının alması durumunda sosyalizmin temizleneceğini savunuyordu), hem de Wagner gibi, siyasi birliği tinsellikle tamamlayacak, kökleri *volk*'a dayalı sanatçı-kahraman mitini benimsemişti. Langbehn'in yeni reformu siyasi bölünmelerin ortadan kaldırılmasını, daha "yiğit" (ve heretik) Germen Hıristiyanlığının diriltilmesini, Yahudilere "zehir" muamelesi yapılmasını ve Amsterdam'dan Riga'ya uzanan bir Germen imparatorluğu kurulmasını gerektiriyordu. Langbehn'in kitabı çok sattı. Kâfirce görüşlerine ve Almanya'yı Protestan köylüyle özdeşleştirmesine rağmen Katolikler bile ilerici fikirlere eleştirisini sıcak karşıladılar. 1920'lerin sonlarında Langbehn'in yapıtının satışları bir kez daha hızlandı.

1890'larda, ultra-milliyetçilerle düşmanları ortak olan ve maddi çıkarların savunulmasında milliyetçi demagojiyi kullanan pek çok muhafazakâr bu *völkisch* programı ciddiye alıyordu. Muhafazakâr toprak sahipleri koruma tarifeleri için köylünün desteğini kazanmak amacıyla popülist, antisosyalist ve antisemit Toprak Birliği'ni desteklediler, Doğu Bölgeleri Derneği ise doğuda Lehler pahasına yeni tarım topraklarının fethedilmesi için provokasyonlarda bulundu. İş dünyasının çıkar grupları, varlıklı profesyoneller ve hükümet yetkilileri, sömürgeciliğin Alman devletini pekiştirme ve endüstri için pazar yaratma aracı olduğu inancıyla, Pan-Germen Birliği'yle Donanma Birliği'ni desteklediler.

Almanya'da popüler milliyetçilik de önemli bir konuma sahipti. Tarım Birliği kısmen, "Köylülerin Kralı" Otto Böckel'in önderliğindeki, sorunlarından Yahudileri, kentleri, rahipleri, doktorları, devleti ve hatta aristokrasiyi sorumlu tutan gruplar gibi, önceden mevcut köylü derneklerinden oluşturulmuştu. Alman Muhafazakâr Partisi bu hoşnutsuzluğu giderme umuduyla, 1893'teki Tivoli Konferansı'nda platformuna antisemitizmi dahil etti. Muhafazakâr hükümet 1896'da donanma yapım seferberliğini başlatırken propaganda için Pan-Germen Birliği'ne bel bağladı. Ancak bu birlik, özellikle de Katoliklerle İngiliz siyasetine karşı saldırılarında, hükümetten çok daha radikal bir konumu benimsedi. 1902'ye gelindiğinde Heinrich Class liderliğinde Pan-Germenler sadakatlerini Kayser'den *volk*'a çevirmişlerdi. 1913'te Class, Almanya'yı ancak güçlü bir liderin kurtarabileceğini savunuyordu ve programını *Kayser Olsaydım* adlı bir kitapçıkta özetlemişti.

Avusturya radikal milliyetçiliği Almanya'dakiyle yakından bağlantılıydı. Habsburg İmparatorluğu'nun Avusturya kısmı eşsiz çizgiler üzerinden örgütlenmişti. Önemli düzeyde haklara sahip ulusal gruplardan oluşan federasyonu yarı-mutlakiyetçi bir Alman hanedanı ve bürokrasisi yönetiyordu. Baskın konumdaki Almanlar kaçınılmaz olarak, hükümetin onların çıkarlarını azınlıklara, özellikle de neredeyse özerk Macarlarla Çeklere feda ettiğini hissediyorlardı. En önemli radikal milliyetçi hareket –Karl Lueger'in Hıristiyan Sosyal Parti'si– etnik rekabetlerin kaynama yeri ve güçlü bir sosyalist hareketin merkezi olan Viyana'da ortaya çıktı. Eskiden liberal-demokrat sola yakın olan Lueger, "Yahudi" kapitalizm ve sosyalizminden

ve kendilerinin burjuvaziden dışlanmalarından rahatsızlık duyan Viyanalı zanaatkârların, beyaz yakalı çalışanların ve öğretmenlerin desteğini kazandı. Hareketin radikal antisemitizmi ve Katolik sosyal doktrini ilk başlarda eski sağı korkuttu – İmparator Franz-Joseph, Lueger'in Viyana belediye başkanlığına seçilmesini onaylamayı iki yıl boyunca reddetti. Sonuçta Lueger ılımlılaştı ve kırsal muhafazakârlarla ittifak kurdu. Bu da Ari ırkı aşağı ırklar, liberaller ve sosyalistlerce kirletilmekten arındırmayı amaçlayan Ostara Derneği gibi daha radikal gruplara yer açtı. O sırada Viyana'nın çok sayıdaki amaçsız yoksulundan biri olan Hitler, Ostara broşürlerinin okurlarındandı.

1905 devrimi sırasında Rus muhafazakârlar da etnik azınlıkların yükselişine tepki gösterdiler. Rus Halkı Birliği –daha çok Kara Yüzler olarak bilinmektedir– devrimin Yahudilerin işi olduğu vehmini paylaşan Çar'la idareden destek gördü. Kara Yüzler yetkililerin suç ortaklığıyla 3.000'den fazla Yahudi'nin öldürüldüğü yüzlerce kıyıma katkıda bulundular. Eski sağla işbirliklerine rağmen Kara Yüzler Çar'ın görünürde solla başa çıkamaması karşısında dehşet duyuyorlar ve bir "halk otokrasisi" kurmak istiyorlardı.

1914 öncesinde Britanya muhafazakârlığı ultra-milliyetçi unsurlar içermekteydi. Liberallerin 1906'daki başarıları ve sonraki yıllardaki yinelenen seçim zaferleri Muhafazakâr Parti'nin kötü bir biçimde bölünmesine neden olmuştu. Bu arada Liberal sosyal reformlar, Lordlar Kamarası'nın gücünün azaltılması, İşçi Partisi'nin yükselişi ve grevlerle kadınlara oy hakkı gösterileri devrim korkularını tırmandırmaktaydı. İrlanda Özerk Yönetim Yasası'nın

kabul edilişi, Birleşik Krallığın çözülüşünün habercisi gibi görünmekteydi. Ulster'in İrlanda Özerk Yönetimi'ne karşı direnişi burada radikal milliyetçiliği kışkırttı ve pek çok Muhafazakârdan sempati kazandı. Kimileri Alman-Yahudi finansçıları ulusu yağmalamakla suçlarken, 45.000 üyeli Kardeşler Ligi Londra'daki East End'de, Rusya'daki kıyımlardan sonra bir sığınak arayışında olan Yahudilere saldırdı.

Son olarak, Macaristan örneği tüm hoşgörüsüz milliyetçilik ifadelerinin sağ kanattan gelmediğini göstermektedir. Macaristan 1867'de Habsburg monarşisi içerisinde özerklik kazanmış ve ulusal azınlıkları Macarlaştırma programına ve Katolik Kilisesi'nin gücünü azaltmaya koyulmuştu. Muhalefetteki Macar milliyetçiler yine de, ulusal devletin kuruluşunda daha enerjik davranılmasını talep ediyorlardı; Avusturya hanedanının Macaristan'ın işlerinde oynadığı rolden, etnik azınlıkların Macarlaştırılmaya direnmelerinden ve Budapeşte'de enternasyonalci sosyalizmin yayılmasından rahatsızdılar. Bağlamından koparıldığında bu fikirler faşizme işaret ediyordu – milliyetçiler bir sözde gerileme döneminin ardından Macaristan'ı yeniden diriltmek istediklerinden, daha da fazla. Ancak Macaristan'da muhalefetteki milliyetçiler solda yer almaktaydılar, çünkü sağ, Avusturya'yla daha yakın bir birlik arzuluyordu – milliyetçiler içinse kabul edilmez bir şeydi bu. Savaştan sonra Macar milliyetçiliği faşizmi besleyecek olsa da, o sırada muhafazakârlara karşı muhalefetiyle radikal sağdan ayrılmaktaydı.

Radikal sağ hareketler ortaya çıktıkları yerlerde bile her zaman faşizmin doğrudan habercileri değillerdi. Al-

manya üzerine yapılan çalışmalar, 1890'larda antisemitlere verilen destekle, Nazilerin desteklenmesi arasında açık bir bağıntı bulunmadığını göstermektedir. Radikal sağ, faşizmin asla zafer kazanamadığı Fransa'ya kıyasla daha zayıftı. Mussolini'yle Hitler olmasaydı, İtalya ve Almanya'daki savaş öncesi dönem ultra-milliyetçileri tarihsel merak konusu olarak kalabilirdi. İncelenen hareketlerden belki Fransa'daki hariç hiçbiri kendi adına iktidar arzusu içinde değildi. Daha çok, mevcut rejimleri radikalleştirme peşindeydiler. En önemlisi, faşist hareketlerden çok yerleşik seçkinlerin hâkimiyetindeydiler – büyük işletmeler, profesyonel akademisyenler, din liderleri ve bürokratlar. Burada en fazla söyleyebileceğimiz, radikal milliyetçiliğin tüm Avrupa'da aşırı sağın önündeki seçeneklerden biri haline geldiği ve kriz koşullarında kullanılabileceğiydi. Üstelik radikal milliyetçilik, Yahudilere ya da öteki azınlıklara, kapitalistlere ve/veya sosyalistlere yöneltilebilecek çeşitli potansiyel popülist protesto biçimlerinden yalnızca biriydi. Dolayısıyla İtalya ve Almanya'da faşizmin kazandığı zafer, 1914 öncesinde belirlenmiş değildi.

I. Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı, barış anlaşmaları ve savaş arası yılların ekonomik zorlukları durumu kökten değiştirdi. Kuşatma altındaki yönetimler savaş çabaları için destek kazanmak amacıyla milliyetçilere, köylülere, sosyalistlere ve kadınlara önemli tavizler vermiş olduklarından, yerleşik muhafazakârlık zayıflamıştı. Savaş sona erdiğinde

tüm Avrupa'da halk arasında yaşanan hoşnutsuzluk ve ayaklanmalar, korkuya kapılan hükümetlerin demokrasiyi güçlendirip kadınlara, işçilere ve etnik azınlıklara giderek daha fazla haklar tanımalarına neden oldu. Rus Devrimi, özellikle de Macaristan, Finlandiya, Fransa ve Almanya'da da komünist hareketler baş göstermiş olduğundan, muhafazakâr Avrupa'da büyük bir korku yarattı. Komünizm yalnızca kapitalizmin değil, ailenin de yok edilmesi vaadinde bulunuyordu ve tüm Avrupa'da etnik azınlıkların davasını benimsemişti.

Bu çok başlı tehditlere karşı kaçınılmaz olarak bir tepki oluştu. Mevcut muhafazakâr hareketlerin gözden düşmesi karşısında tepkinin liderliğini genellikle yeni sağ üstlendi. Üstelik bu, savaşla iç savaşın vahşileştirdiği ve milliyetçiliğin büyük oranda güçlendiği bir iklimde oldu. Yönetimler uluslarının savaş sonrası dünyanın zorlu uluslararası şartlarında ayakta kalabilmelerini sağlama tasasına kapıldılar. Savaş dönemi hükümetleri ekonomik, toplumsal ve ailevi yaşama Avrupa'da daha önce görülmemiş bir düzeyde müdahale etmişler ve bu da pek çoklarını, bilimle devlet planlamasının uluslara eski büyüklüklerini yeniden kazandırabileceğini düşünmeye teşvik etmişti. En radikal biçimiyle ve her yerde faşistlerin benimsedikleri haliyle ulusal güç, tarife duvarları ardında ekonomik kendine yeterlilik, sosyalizmin bastırılması ve işçilerin ulusal topluluğa dahil edilmesi, kadınların ulus için çocuk yapma uğruna kariyerlerinden ve eşitlikten vazgeçmelerinin teşvik edilmesi, etnik azınlıkların asimilasyonu ya da sürülmeleri ve ulusun fiziksel sağlamlığını geliştirme amaçlı öjenist sosyal yardım planlarının getirilmesi anlamına geliyordu.

Savaş aynı zamanda, siyasi amaçlara erişmek için güç kullanımını teşvik etti. Eski askerlerin hepsinin güce taptıkları söylenemezdi – aralarından pek çoğu pasifist oldu. Ancak iki savaş arasındaki dönemde tüm Avrupa'da paramiliter hareketlerin ortaya çıkışı açıkça savaşın ürünüydü. Aslına bakılırsa, I. Dünya Savaşı'nın kargaşasını dikkate almadan, faşizmin anlaşılması olanaksızdır. Bu kargaşa öylesine önemliydi ki, faşizmin kendini savaş arası Avrupa'nın geçici ve coğrafi bağlamının dışında da dayatmak için mücadele etmesi gerekmiştir.

IV. Bölüm

İTALYA: "YUMRUKLA TARİH YAZMAK"

Benito Mussolini ulusal gündeme ilk kez 1912'de, Giolitti'yle ve onun Libya savaşıyla işbirliğine muhalif İtalyan Sosyalist Partisi'nin radikal kanadının lideri olarak girdi. Solcu ilkelerine sadık olan Mussolini ilk başta, I. Dünya Savaşı'nda İtalya'nın tarafsız kalmasını savundu. Ancak 1915'te çeşitli siyasi grupları içeren Müdahaleci harekete katıldı ve burada Fütüristlerle, radikal milliyetçilerle ve muhafazakâr Liberallerle tanıştı. Mussolini 1915'ten itibaren yeni dostları arasında milliyetçilerin tarafında yer aldı ve bundan sonra ulusu, sınıftan daha kuvvetli bir siyasi güç olarak görmeye başladı. Ancak siyaset ya da iş dünyasının kurumlarına karşı nefretini hiç yitirmedi. Devrimci sendikalistlerden etkilendi ve onlar gibi, milliyetçiliğin, burjuva liberalizmini yıkabilecek ve yeni bir İtalya yaratabilecek bir hareket üreteceğine inandı.

1915'te Müdahaleciler amaçlarına ulaştılar ve İtalya savaşa girdi. Savaş İtalya'yı değiştirdi, ama milliyetçilerin hayal ettikleri ulusal birliği yaratmadı. Aksine, sınıf ve cin-

siyet çatışmasını şiddetlendirdi. Sosyalist Parti –Avrupalı muadillerinin tümünün aksine– savaşa muhalefetini hep sürdürdü. Sendikalaşma düzeyi yükseldi, sayısız grev yapıldı. 600.000'den fazla insan öldü ve moral bozukluğu tüm orduya yayıldı. Kadınlar erkeklerin işlerinin bazılarını devraldıklarından ve savaş çabasına yardımcı olmaktan çok erkeklerin yokluğundan fayda sağlamakla ilgilendiklerine inanıldığından, görünüşe bakılırsa savaş, cinsiyetler arasındaki normal ilişkileri de altüst etti.

Ekim 1917'deki Caporetto yenilgisi kamuoyunu en sonunda harekete geçirerek, İtalya'nın savaşın geri kalan kısmı boyunca dayanabilmesini sağladı. Barış anlaşmasında Avusturya'dan geniş topraklar kazanıldı, ancak kaçınılmaz olarak, yatıştırılmaları olanaksız milliyetçilerin istediği boyutta bir kazanım değildi bu. Hiddet içindeki şair D'Annunzio bir savaş gazileri grubunun başında Eylül 1919'da Adriyatik'teki Fiume Limanı'nı ele geçirdi ve ertesi yılın sonuna dek buradan çıkartılamadı. Toplumsal huzursuzluğun sürmesi, milliyetçilerin "sakatlanmış zafer" karşısındaki öfkelerini daha da kabarttı. 1918-1920 döneminde ("Kızıl Yıllar") kuzey kentlerinde sık sık, fabrikaların işgal edildiği grevler yapıldı ve Po Vadisi'nde tarım işçileriyle köylüler greve gitti, güneydeyse topraksız işçiler ekilmeyen toprakları işgal ettiler. Sınır bölgelerinde Slav ve Alman azınlıklar özerklik talep ediyorlardı. Savaş çabasına katılımları kadın hareketini de canlandırmıştı ve parlamentonun avam kamarası kadınların oy hakkını onayladı, ancak bu tasarı yasalaşmadı. 1919'daki genel seçimlerde Sosyalist ve Katolik partileri önemli kazanımlar elde ettiler. Ancak ikisi de tek başına yönetime gelemedi-

ğinden ve birbirleriyle koalisyona girmediklerinden, eski Liberal siyasetçiler Katolik desteğiyle bir dizi hükümet kurdular. Giolitti'nin takipçileriyle muhalifleri, müdahaleciler ve tarafsızlar arasındaki bölünmeler bu hükümetleri felç etti.

Faşizmin bir kitle hareketine dönüştüğü bağlam buydu. Bundan önce Mussolini önemli bir sima değildi. 23 Mart 1919'da Milano'da kurulmuş olan *Fascio di Combattimento*'su kadrolarına birkaç eski askeri, sendikalistleri ve Fütüristleri toplayabilmişti. Programı milliyetçiliği cumhuriyetçilik, kilise karşıtlığı, kadınlara oy hakkı ve sosyal reformla birleştirmişti, kılavuz fikirse kadınlarla erkeklerin, işçilerle işverenlerin, köylülerle toprak sahiplerinin laik bir ulusal topluluk içerisinde harekete geçirilmesiydi. Faşizm 1919'da neredeyse hiç oy alamadı, ama 1921'de, işçi sınıfı ve köylü çalkantılarının doruğa ulaşmasıyla birlikte üye sayısı artmaya başladı.

Tarımdaki huzursuzluktan etkilenmiş bölgelerde faşizm kanatlandı ve genç kırsal kesim burjuvazisini hızla saflarına kattı. Topraklı mülk yöneticilerinin, küçük kasaba yetkililerinin ve öğretmenlerin çoğu savaş gazisi olan bu oğulları faşizmde, Sosyalist ve Katolik liglere karşı savaşma görevini üstlenme aracını buldular. Yetkililerin kendilerini soldan korumadığına inanan pek çok muhafazakâr küçük köylünün ve topraksız işçilerin desteğini kazandılar. Faşist mangaların (*squadristi*) Katoliklere ve özellikle de Sosyalistlere karşı başlattıkları vahşice sindirme seferberliğinde yüzlerce kişi öldü. 1922'ye gelindiğinde Faşistler pek çok kırsal bölgede hukuk yönetimini ve düzeni tümüyle ele geçirmişlerdi. Bu arada Venezia Giulia'da Slav azınlıklarla

Harita 2. İtalya.

çarpışıyor ve Temmuz ayında genel bir grevin kırılmasına yardımcı olacakları şehirlerde giderek güçleniyorlardı. 1922 sonuna gelindiğinde Faşizm'in çeyrek milyon üyesi olmuştu.

Hükümetin grevcilere karşı destek vermesinden umut kesmiş olan büyük toprak sahipleriyle iş adamları teşvik ve para sağlıyorlardı. Ancak Faşistler burjuvazinin "kadınsı" yumuşaklığını küçümsediklerinden, muhafazakârlarla Faşistler arasında bazı gerilimler vardı. Savaşla şekillenmiş, ulusun düşmanlarını yenmek için gereken her şeyi yapmaya hazır yeni bir erkek seçkin kesiminin doğuşunu ilan etmişlerdi. Faşistler burjuvazinin aylaklığını kınıyor ve kendilerini çalışan –ülkeyi yönetebilecek ve yeni bir İtalya yaratabilecek– kesimlerin temsilcileri olarak görüyorlardı. Faşistlerin muhafazakâr milliyetçilerle işbirliği yapmaları kadar onlarla sokaklarda savaşmaları da aynı derecede olasıydı. Mussolini Sosyalistlerle tüm bağları koparmakta henüz tereddüt ediyordu. Ve varlıklılar Sosyalist ve Katolik örgütlerin yok edilmesini görmekle yetinecekken, Faşistler kendi sendikalarını kurmaya koyuldular. Kimi köylülerle işçiler arasında önceden mevcut muhafazakârlık havuzundan beslendiler ve havuç-sopa yöntemi pek çoklarını onlara katılmaya teşvik etti. Ancak Faşistler özel mülkiyete karşı değillerdi ve bu nedenle zenginlerin gözünde soldan çok daha iyiydiler. 1921 sonunda Faşistlerin *Partito Nazionale Fascista* (PNF) adı altında örgütlü bir parti kurup monarşizmi ve liberal ekonomiyi benimsemeleri muhafazakârları rahatlattı.

Faşizm hâlâ parlamentoda güç sahibi değildi – 1921 seçimlerinde yalnızca 35 sandalye kazanmıştı. Sokaklardaki

baskı ve ülkenin iş dünyasının, kırsal kesiminin ve siyasetin seçkinlerinin desteği bileşimi sayesinde iktidara geldi. Tabandaki Faşistlerin iktidarın ele geçirilmesi baskısı 1922 yazında yoğunlaştı ve sonbaharda "Roma Yürüyüşü"nün planları hazırlandı. Liberal siyasetçiler çetin bir seçimle karşı karşıyaydılar. Direnmeleri durumunda, kararsız bir tutum sergileyen orduyla polis Faşistlere karşı koymayı reddedebilirdi. Faşistler yenilse bile durumdan sol kazançlı çıkabilirdi. Siyasetçiler, iş dünyası ve ordu, Faşistleri iktidara getirmenin en güvenli yol olacağında fikir birliğindeydi. Bu yaklaşım yetkililerin sola karşı kararlılığını pekiştirebilir ve hatta İtalyan siyasetini yeniden canlandırabilirdi. Liberaller tehlikeli bir yol izleyerek, Katolik ve Sosyalist partiler karşısında yaşadıkları oy kaybını Faşizmi alternatif bir kitle desteği kaynağı olarak kullanma yoluyla telafi ettiler. Mussolini 29 Ekim 1922'de başbakan oldu.

Yönetimin ve ordunun desteğinden emin olan Faşistler hiçbir ceza görmeden sola saldıracaklardı. 1923'te hem *squadristri* saldırılarının, hem de Papalık desteğinin ortadan kalkmasının –Mussolini Papalığa, bu iyiliğin karşılığında Kilise'nin konumunun iyileştirileceği sözünü vermişti– sonucunda Katolik *Popolari* de dağıldı. Bunun ötesinde, Faşizmin neyi temsil ettiği hiç de belli değildi. En az üç olasılık vardı. Artık iktidarda olduğundan, özellikle de güneyde (Mafya çetelerinin eşliğinde) muhafazakârlar Parti'ye akın ediyorlardı. Mussolini'nin hukuk ve düzeni yeniden kuracağını ve bunu "normalleşme"nin izleyeceğini ummaktaydılar. Eski sistemin, kendi haklarının ve toplumsal ve siyasi güç üzerindeki tekellerinin garanti altına alınacağı daha otoriter bir çeşitlemesini arzuluyor,

3. Roma Yürüyüşü, 28 Ekim 1922. Soldan sağa Italo Balbo, Mussolini, Cesare Maria De Vecchi ve Emilio De Bono.

ama nüfuzlarının korunması için parlamenter yönetimin ve bir derece siyasi özgürlüğün şart olduğuna inanıyorlardı. 1923'te PNF'yle birleşmiş olan İtalyan Milliyetçi Birliği'nin üyeleri daha otoriter bir devlet istiyorlardı, ama düzensiz *squadristi*'den hoşnut değillerdi. Pek çok Faşistse yerleşik siyasetçilerden kurtulmak için "ikinci devrim" çağrısında bulunuyordu. Bu radikaller arasında sendikalist entelektüellerle Faşist sendika liderleri, feministler, iktidara aç yerel Parti patronları ve ekonomide modernleşme yanlıları yer alıyordu.

Mussolini açıkça herhangi bir eğilimin tarafında yer almadı. Ancak seçim yasasını, 1924'te parlamentoda Faşistlerin çoğunluğu ele geçirecekleri şekilde değiştirdi. Seçim kampanyası sırasında Faşistler Sosyalistlere karşı şiddet cümbüşüne daldılar, ama Sosyalistlerin sözcüsü Giacomo Matteotti'yi öldürerek fazlasıyla ileri gittiler. Mussolini'nin bu suçla ilgisi olduğu öne sürüldü ve sol, hatta Giolitti gibi Liberallerle muhafazakâr Salandra olayı protesto ettiler. Mussolini ilk başta muhafazakârlara tavizde bulundu, ama bu, radikallerin "ikinci devrim" çağrılarını daha da şiddetlendirmekten başka sonuç vermedi. Faşist sendikalar işletmelere karşı baskılarını artırdılar ve Faşist kadınlar, kadınlara oy hakkı taleplerini yeniden gündeme getirdiler.

Mussolini Ocak 1925'te radikallerin baskılarına karşılık vererek, gerçekten Faşist bir rejim kurma niyetini ilan etti. Muhafazakârlar onu terk etmediler, çünkü bunu yapmaları solun toparlanmasına yol açabilirdi. Yıl sonuna gelindiğinde siyasi muhalefet yasaklanmış, basın özgürlüğü ortadan kalkmış ve yerel yönetim seçimlerine son verilmişti.

Radikallerin zaferinin içinin boş olduğunda ve rejimin hiçbir zaman tam olarak faşistleşmediğinde tarihçiler fikir birliği içindedirler. Ortaya çıkan rejimin doğası konusundaysa fikir birliği daha azdır. Kimileri rejime INA'nın vârislerinin hâkim olduğunu savunmuşlardır. Ancak INA'nın güçlü bir devletin İtalyanları uluslaştırmasını ve disiplin ve hiyerarşi yoluyla burjuva toplumunu yeniden kurmasını talep ettiğini hatırlayalım. Alman felsefesinden etkilenmişlerdi ve bireysel özgürlüğün ancak, ulusal çıkarı güçlü bir *devletin* ifade etmesi durumunda anlamlı olacağını savunuyorlardı. Dolayısıyla INA, radikal faşistlerin idare, ordu ve kamu hizmetleri üzerinde *parti* denetimi taleplerine karşıydı. Faşistlerin yasa uydurmak yerine yasaya uymaları gerektiğinde ısrarlıydılar. 2. Bölüm'de sunulan tanımların terimleriyle, INA, otoriter muhafazakârlıkla faşizm arasında bir noktada yer almaktaydı.

INA'nın önde gelenlerinden Luigi Federzoni 1926'da İçişleri Bakanı ve Alfredo Rocco 1925'le 1932 arasında adalet bakanı olarak rejimin temellerinin atılmasına katkıda bulundular. Faşist şiddet yavaş yavaş sona erdi. Devlet, INA'nın "yukarıdan harekete geçirilen devlet" hayalini gerçeğe dönüştürme çabasıyla kendi gençlik ve kadın örgütlerini kurdu. Yerleşik çıkar grupları hareket özgürlüklerini korudular. Monarşi yerinde kaldı ve büyük işletmelerle çiftçiler nüfuzlarını korudular. Mussolini 1929'da, Papa'ya verdiği sözü tuttu. Laterano Paktı papalığın İtalyan devletine karşı altmış yıllık muhalefetini sona erdirdi ve Kiliseye eğitim ve gençlik işlerinde önemli haklar tanıdı.

Roberto Farinacci'nin timsali olduğu, şiddet içeren kırsal faşizm zayıfladı. Nazilerin aksine radikal Faşistler, hu-

kuk yönetimini ortadan kaldırmakta ve idarenin yapısını değiştirmekte büyük oranda başarısız oldular. 1920'lerin sonlarına gelindiğinde yaygın Faşist imgesi, artık, "umurumda değil" diyerek Sosyalistlerle savaşan genç, bekâr adam değil, yeni bir ulusun oluşumunda dokuzdan altıya çalışan, karısıysa İtalya için bebekler doğuran, sorumluluk sahibi baba ve kocaydı. Faşizmi kadınların taleplerinin gerçekleştirilmesi ya da korporatist bir ekonomi içerisinde özerk sendikacılık için bir araç olarak görmüş olanlar bu yıllarda hayal kırıklığına uğradılar (bkz 9. ve 10. bölümler).

Ancak faşist radikaller hiçbir zaman tümüyle marjinalleşmediler ve rejim iki savaş arasındaki dönemde Avrupa'da sıklıkla rastlanan kraliyetçi-bürokratik diktatörlüklerden bir diğeri olmadı (bkz 6. Bölüm). Mussolini böyle bir rejimi hiçbir zaman istememişti ve bu nedenle Parti'yi muhafazakârlara karşı bir dayanak olarak kullanmak zorunda kaldı. Parti bağımsız bir kurum olarak kaldı ve liderlerin pek azı devlet hizmetinde yeni konumlara sahip olabildi. Parti –harekete geçirilmiş ulus amacıyla– sosyal yardım, eğitim ve eğlence konularında denetim kurma arzusundan hiçbir zaman vazgeçmedi.

Farinacci'nin genel sekreterlik rolü çok önemliydi. Merkezileşmiş diktatörlüğe verdiği destek farkına varılmadan yerel Faşist radikallerin hareket özgürlüklerini daralttı ve 1926'da rasgele Faşist şiddeti sona erdi. Ancak radikallik farklı bir biçim aldı. Farinacci normal bürokratik yönetim yöntemlerinin etrafından dolanmak ve yeni bir yönetici sınıf yaratmak için Parti'yi kullanmaya çalıştı. Çok geçmeden yerinden edildi, anca ardılları olan Augusto

Turati'yle Achille Starace daha ihtiyatlı bir tutumla aynı hedeflerin peşinden koştular. Parti şişirilmiş bir paralel bürokrasiye dönüştü ve Parti kartına sahip olmak, devlet görevlerinde ilerlemenin ön koşulu haline geldi. Devlet görevlilerinin Faşist ideallere bağlılıkları genellikle laftan ibaretti, ama asıl önemli nokta, ideolojik konformizmin Faşist devlette, bürokrat seçip eğitmenin normal yöntemleri kadar önemli olduğudur. Mussolini 1932'de, (1928'de kurulmuş olan) Faşist Siyasi Bilimler Akademisi'nin mezunlarına devlet görevlerine girme olanağı tanınmasını talep etti. İdarenin temelini kurallar değil, ultra-milliyetçi ideoloji oluşturacaktı.

Aslında bir tür beraberlik durumu oluşmuştu. Parti, büyük işletmeler, Kilise, devlet, ordu, Faşist sendikalar ve şirketlerle birlikte, Faşist İtalya'daki çeşitli yarı-özerk iktidar merkezlerinden biri oldu. Aralarında büyük bir rekabet ve iç içe geçme vardı. Örneğin Faşist işçilerin dinlence örgütü olan Dopolavoro yola devlet örgütü olarak çıkmış, ama 1927'de Faşist sendikaların işçiler üzerindeki etkisini baltalamak amacıyla Parti tarafından devralınmıştı. Ancak Dopolavoro hâlâ işçilerin sadakati için Katolik örgütlerle ve Faşist sendikalarla rekabet etmek zorundaydı. Kadın ve gençlik örgütlerinin tarihçeleri de benzer çelişkilerle doluydu.

Duce tüm tartışmalarda son söze sahip olmak istiyordu. Ofisinde sabahlara dek devlet belgelerini inceliyordu. Bir dönem sekiz bakanlığın başında bulundu. Elbette her şeye onun karar vermesi mümkün değildi. Müdahaleleri gelişigüzel, hazırlıksızdı ve başkalarının inisiyatif alması için pek çok fırsat doğuyordu. Yine de rejimin işleyişinde

Mussolini temel konumdaydı. Kullanmayı seçtiği zamanlarda gücü çok büyüktü. Yardımcılarının tümünden çok daha popülerdi ve bu nedenle hiçbiri onun açık iradesine karşı çıkmayı kolay kolay göze alamıyordu. Mussolini'nin üstlenmeyi seçtiği alan olan dışişlerinde bu durum özellikle geçerliydi. 1930'larda savaşa yöneliş, rejimde yeni bir radikalleşmeyi başlattı.

Mussolini'nin dış maceracılığı üç etmenin ürünüydü. İlk olarak, Faşistler yeni toprakların fethedilmesini her zaman ekonomik sorunların çözümü için en iyi yol olarak görmüşlerdi ve savaşı ulus için iyi sayıyorlardı. İkinci olarak, Dışişleri Bakanlığı'nın faşistleşmesi Mussolini'nin maceracılığına muhafazakârların direnişini azaltmıştı. Mussolini'nin dış siyasetinin Faşizm öncesi dönemde de öncüllerinin bulunmasına karşın, Faşist ideolojinin etkisi belirgindi. Yayılmacılık Darwinci uluslar arasındaki savaşımla ve İtalya'nın fazla nüfusu için yaşam alanı bulma gereksinimiyle gerekçelendiriliyordu. Üçüncü olarak Hitler'in yükselişi, kendi başına yeterince güçlü olmayan İtalya'nın Versaille Anlaşması'nı değiştirmesini mümkün kılmıştı. İtalya'da, Hitler'in Avusturya'yı Reich'a katmayı başarması durumunda gözüne takılmasından korkulan Almanca konuşan azınlıklar bulunduğundan, Mussolini ilk başlarda Alman yayılmacılığından kaygılıydı. Ancak Kıta'da Alman askeri gücünün çok büyük olduğu ve İtalyan gücünün ancak Hitler'le ittifak içinde ve Akdeniz'le Afrika'da İngiliz ve Fransız çıkarları pahasına yayılabileceği çok geçmeden anlaşıldı. İtalyan orduları 1935'te Habeşistan'ı işgal ettiler, 1936-1939'da İspanyol İç Savaşı'nda Franco'nun sağ ittifakı tarafında savaştılar ve

1939'da Arnavutluk'u işgal ettiler. İtalya ertesi yıl (Fransızların Almanya'ya teslim olmalarından hemen önce) Fransa'nın istilasına katıldı ve 1941'de Yunanistan'ı işgal ederek Mısır'da ilerlemeye başladı.

Ulusun savaşa hazırlanması, ekonomik krizle birlikte, rejimi radikalleştirdi ve unsurları arasındaki dengeyi Parti örgütleriyle yeni devlet kurumları lehine değiştirdi. Rejim ekonomik kendine yeterliliğe ulaşma çabalarını hızlandırdı, bu da ekonomide daha fazla düzenleme ve özel yaşama müdahale anlamına geliyordu. Halk ithal makarna yerine yerli pirinç yemeye teşvik edildi – Mussolini, bir keresinde, spagetti yiyenlerin oluşturduğu bir ulusun Roma uygarlığını asla yeniden kuramayacağını söylemişti. Üstelik ekonomik buhran sırasında hükümet *Istituto per la ricostruzione Industriale* (IRI) adlı yeni bir devlet şirketi kurdu ve bu şirket başarısız firmalar üzerinde fiili kontrolü ele geçirdi. 1936'da büyük bankalar millileştirildi. Bu önlemler tek başlarına büyük işletmelerin varlığını tehdit etmiyordu. Aslına bakılırsa, küçük rakipler pahasına büyükler kazançlı çıktı. Ama iş dünyası devlet kontrolüne girdi – oysa Faşistlerin iktidara gelmelerine yardım ederken tam da kaçınmayı umdukları şeydi bu.

Savaş aynı zamanda, ulusun daha da mobilize edilmesi anlamına geliyordu. 1931'le 1939 arasında Parti Sekreteri olan Achille Starace yönetiminde Parti "kitlelere yöneldi," Parti gruplarına çok sayıda kadını ve öğrenciyi kattı (bağımsız bir kadın hareketinin son kalıntıları ortadan kalktı). Starace kitlesel gösterilerde Mussolini için tapınma ayinleri düzenledi ve işçilerin dinlencelerinin Dopolavoro içerisinde düzenlenmesiyle özel olarak ilgilendi. 1938'de

milliyetçilik önce Habeşistan'da, ardından, 1938'de antisemit yasaların kabul edilmesiyle İtalya'da, doğrudan ırkçılığa dönüştü.

Bu önlemlerin ardındaki totaliter niyet açıktır, ancak uygulamada pek az şey elde edilebildi. Karmakarışık bir biçimde uygulamaya geçirildiler ve zaten İtalya'da toplumsal yaşamın gerçekten düzenleme altına alınması için gerekli altyapı ve kaynaklar belki de yoktu. Daha da kötüsü, rejimin bakış açısından, "halka yönelmek" rejim içerisindeki baskın grupları –işletmeleri, Kiliseyi ve hükümdarı– kaygıya düşürdü. Halk arasında hoşnutsuzluk işaretleri görülür oldu. Kimi entelektüeller, rejimin propaganda imajıyla pratikteki başarıları arasındaki uçurumu açıkça görmeye başlıyorlardı.

İtalyanların savaş girişimleri etkileyici boyuta ulaşamadı. Kitlelerin savaşma arzusu yoktu. Mussolini'nin Yunanistan ve Kuzey Afrika'daki güçlerini kurtarmak için Alman desteğine ihtiyaç duyuluyordu. 1943'te Müttefikler İtalya'yı işgal ettiler ve Yüksek Faşist Konsey'le Kral, Mussolini'yi görevden almak için birleştiler. İtalya savaş meydanına dönüştü, Almanya kuzeyi, Müttefiklerse güneyi işgal ettiler. Duce hapsedildi, ancak çok geçmeden Alman güçlerince kurtarıldı. Savaş sonuna dek Alman kuklası Salò Cumhuriyeti'nin başında kaldı ve bu yönetimdeki inatçı Faşistler Faşizmi "saf" haliyle uygulamaya çalışırken, bir yandan da kitlesel direniş hareketine karşı silahlı mücadele verdiler.

V. Bölüm

ALMANYA: IRK DEVLETİ

Faşizm'le Nazizm arasında, faşizm kavramını ikisine birden uygulamayı yararlı kılmaya yetecek düzeyde benzerlik vardır. İtalya ve Almanya'da, ulusal düşmanların bastırılması ve tüm sınıfların ve her iki cinsiyetin daimi olarak mobilize edilmiş bir ulusa dahil edilmesi yoluyla ulusal birlik yaratmayı amaçlayan bir hareket iktidara gelmişti.

İtalya ve Almanya'da totalitarizmin sonunda yenilgiye uğramasının nedenlerinden biri, ideal ulusal topluluğun, seçkinlerin sola kıyasla çok daha az şeyden vazgeçmesini gerektiren bir biçimde tasarlanmış olmasıydı. İtalya'da Katolik Kilisesi, monarşi ve seçkinler arasındaki liberal hümanizma geleneği, totalitarizmin önünde büyük bir bariyer oluşturdu. Almanya'da Versaille Antlaşması'yla ordu küçültülmüştü, Katoliklik zayıftı, Protestan kiliseleri geleneksel olarak otoriteye yakındı ve muhafazakâr partiler radikal sağın fikirlerinin pek çoğunu 1914'ten önce zaten özümsemişlerdi. Yine de, faşist olmayan muhafazakârlık Nazi rejiminde hiçbir zaman tümüyle yok edilemedi.

4. Hitler'le Mussolini Faşist Şehitler Mezarı'nda kamera karşısında, Floransa, 10 Ekim 1938.

Her iki ülkede de bir tarafta faşist partiyle onun kolları, öteki taraftaysa yerleşik kurumlar arasında, Mussolini ve Hitler'e şahsi sadakatin belirlediği sınırlar içerisinde sürekli bir rekabet yaşandı. Çok geçmeden yerleşik kurumlar her iki ülkede, özellikle de Himmler'in, Hitler'in onayıyla, SS'le (*Schutzstaffel*, yani özel güvenlik güçleri) polisi birleştirerek Yahudilerin imha edilmelerinin koşullarından birini gerçekleştirdiği Almanya'da sarsıntıya uğradı. Bu ölümcül rekabette her iki taraf da rakiplerine karşı lidere başvurmaya çalıştı ve böylece, Mussolini'yle Hitler'in –ülkelerini dünya gücü konumuna yeniden getirme konusunda başarılı olarak algılanmaları nedeniyle zaten çok güçlü olan– popülerliklerini artırdılar.

Hitler 1920'lerin ortalarından itibaren kendini, Mesih vizyonuna sahip, Almanya'yı ya zafere ya ölüme götürecek büyük lider olarak gördü. Almanya'nın misyonunun "Yahudi-Bolşevik" Rusya zararına Doğu'da yaşam alanı fethetmek olduğuna inanıyordu. Almanya'nın bu hedefe ulaşabilmesi, demokrasiden uzaklaşarak ve ırksal düşmanlarını tasfiye ederek kendi gerileyişinin üstesinden gelmesine bağlıydı. Yaşama alanı da halkı ırksal olarak saf bir Almanya'da birleştirmek için gerekli kaynakları sağlayacaktı. İç ve dış siyaset hedefleri birbirlerine bağımlıydı.

Bu fikirler kendi içlerinde hamdılar. Alman kültüründeki Wagnerci damardan beslendikleri ve güçlü bir toplumun yaratılması için bir dizi projeye esin kaynağı oldukları kimi üniversite fakülteleriyle mesleklerde "bilim" kılığına sokulmuş 19. yüzyılın sosyal Darwinci, emperyalist ve ırkçı fikirlerinden türedikleri için güç kazanmışlardı. Hitler'in Yahudi saplantısı dahil takıntılarını tüm Alman halkı,

hatta tüm Naziler paylaşıyor değillerdi. Ancak güçlü popülerliği, radikal ırksal ve askeri planlarını uygulamaya sokabilmesini sağladı. Kişisel sadakatle kendisine bağlı Nazi hiyerarşisinin desteğinden de emindi.

Böyle bir hareket iktidara nasıl gelebildi? Toplumsal krizin ciddiyetiyle faşizmin zaferi arasındaki bağıntı doğrudan değildi, çünkü I. Dünya Savaşı'nı izleyen kargaşanın Almanya'da en az İtalya'daki kadar ciddi boyutta olmasına karşın, faşizm bundan hemen kazanç sağlamadı. 1918 yenilgisi otoriter monarşi rejiminin çökmesine neden oldu. İşçi ve asker konseyleri kuruldu ve Bavyera'yı kısa bir süreliğine bir Sovyet cumhuriyeti yönetti. Yeni Weimar Cumhuriyeti sendikalara önemli tavizler verdi, kadınlara oy hakkı tanıdı ve 1919 seçimlerinde sosyalistler çok önemli kazanımlar elde ettiler.

Alman topraklarını kesip budayan 1919 barış antlaşmasının sertliği milliyetçileri şaşkına çevirmişti. Demokratlarla sosyalistleri 1918'te "Almanya'yı sırtından bıçaklamak"la suçluyorlardı. İtalya'daki gibi, ana akım muhafazakârların, Pan-Germenlerin, Freikorps gibi terhis edilmiş askeri grupların ve Hitler'in Nasyonal Sosyalistleri dahil yeni paramiliter milliyetçi hareketlerin ittifakını içeren sağcı bir tepki gelişti. Krizde radikal ultra-milliyetçilik yeniden yüzeye çıkmıştı. 1920'de Pan-Germen Kapp Berlin'de darbe girişiminde bulundu ve 1923'te Hitler, General Ludendorff'la ittifak kurarak, Münih'te bir başka darbe girişiminde bulundu – "Birahane Darbesi".

Ancak Weimar Cumhuriyeti hâlâ ayaktaydı. İtalyan muadillerinin aksine Alman sosyalistler rejimi sağa karşı savundular ve bir genel grev, Kapp'ın başarısız olmasını

sağladı. Zaten ordu Britanya'yla Fransa'nın Almanya'da milliyetçi bir rejimi hoşgörüyle karşılamayacağını biliyor ve dolayısıyla, o dönem için demokrasiyi kabul ediyordu. 1933'e gelindiğinde, kuruluşunda Weimar'ı savunmuş olanların pek çoğu muhalifleri arasına katılmışlardı.

1920'lerde Weimar Cumhuriyeti belli bir istikrara ulaşmış görünmekteydi. Ekonomik durum bir derece düzelmişti. Merkez koalisyonlar az çok istikrarlı bir yönetim dayatmayı başarmışlardı. Fransa ve Britanya'yla uzlaşma, Almanya'nın doğudaki topraklarını geri alabileceği yönünde belli bir umut doğurmuştu. Siyasi şiddet neredeyse kesilmişti. Ancak Cumhuriyet hâlâ kırılgandı. Solda Komünist Parti (KPD) "burjuva cumhuriyeti"ni asla kabul etmemişti, sağdaysa Milliyetçi DNVP hâlâ monarşistti. Paramiliter savaş gazileri birliği olan Stahlhelm'in kökleri Protestan, burjuva taşra toplumuna dayanıyordu ve hem Sosyal Demokratlarla Komünistlere, hem de yerleşik sağa düşmandı. 1930'larda Nazilere oy verecek olanlar, bir önceki onyılda ve belki 1914'ten önce popülist ultra-milliyetçi siyasetleri zaten benimsemişler ve 1920'lerde bir dizi küçük milliyetçi partiye oy vermişlerdi. Bu seçmenler Weimar sisteminin bencilce ekonomik çıkarlara boyun eğmesini kınıyor ve paradoksal bir biçimde bir yandan kendi özel çıkarlarının daha etkin biçimde korunması peşinde koşarken, bir yandan da daha "ulusal" bir politika talebinde bulunuyorlardı. Weimar siyaseti, her çıkar grubunun rakip çıkar grubunu ulusal çıkarı en başa koymayı reddetmekle suçladığı bir meydan savaşına indirgenmişti. Nazilerin zafer kazanmalarının nedeni, geniş bir seçmen kesitini onların çıkarlarını ulusla uzlaştırabileceklerine ikna etmeyi başarmalarıdır.

1929'daki Amerikan ekonomik krizi Almanya'nın kırılgan toplumu üzerinde ağır bir etki yarattı. Durgunluk işletmelerin çökmesine, çiftçilerin borçlanmalarına ve geniş çaplı işsizliğe neden oldu. Muhafazakârların yönetimin işçilere, feministlere ve Yahudilere karşı kayırmacılık yaptığı algısına kapılması ve buna katlanamaması nedeniyle Cumhuriyet sahip olduğu meşruiyeti de yitirdi. Altı milyon işsizin büyük bölümü, sefaletten başka bir şey getirmemiş gibi görünen rejimi terk etti. Hem Komünistlerin hem Nazilerin oyları yükseldi. Parlamenter yönetim olanaksızlaştı ve 1930'dan sonra hükümetler kararnamelerle yönetmek zorunda kaldılar. Müttefiklerden artık eskisi kadar korkmayan ordu sürekli siyasete müdahale etmekteydi. Alman demokrasisi Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden çok önce can çekişmeye başlamıştı.

1923'teki darbe girişimindeki rolü nedeniyle hapse atılmış olan Hitler partinin ancak oy sandığı yoluyla iktidara gelebileceğine ikna olmuştu. Seçim propagandası ilk başta, KPD'den koparma umuduyla temelde sanayi işçilerini hedef aldı. Ancak 1928 seçimleri, tarım krizinden çok kötü etkilenmiş olan Protestan köylüler arasında beklenmedik kazanımlara tanıklık etti. Bundan sonra Nazi propagandası muhafazakâr seçmenleri hedef aldı ve Naziler oylarının çoğunu bu kaynaktan elde ettiler. Bu dönemde solun savaşın hemen sonrasına kıyasla daha az tehdit oluşturmasına karşın Naziler Sosyalistlere, Komünistlere ve Katoliklere karşı gözdağı kampanyaları başlatarak, kendilerini düzeni yeniden kurabilecek tek güç olarak sundular. Aynı zamanda yerleşik düzen karşıtı bir duruş benimseyerek, kendilerini halkın gerçek temsilcileri olarak göster-

diler ve birbirini izleyen muhafazakâr yönetimleri temsil gücüne sahip olmamakla eleştirdiler.

Bu popülist mesajın özellikle eski muhafazakârlar için çekici olmasına karşın, Nazi oyları öteki partilere kıyasla daha geniş bir kesimdendi. Hareket soldan önemli düzeyde bir azınlık oyu elde etti. Kadınlarla erkeklere az çok eşit derecede hitap ediyordu. Alman işçi sınıfının dörtte biri, özellikle de küçük kentlerdeki küçük kuruluşların işçileri Temmuz 1932'de Nazilere oy vermiş olabilirler.

Geniş bir kesime hitap etmelerine rağmen, Temmuz 1932'de oyların % 37'sini alan Nazilerin parlamentoda yönetime geçmeye yetecek sandalyeleri yoktu. Kasım'da yapılan yeni seçimde iki milyon oy kaybettiler. Öyleyse Hitler iktidara nasıl gelebildi? İtalya'da olduğu gibi, muhafazakârlarla ittifak ve sokaklardaki baskı bileşimiyle yaptı bunu. İş dünyası, askeriye ve toprak sahibi seçkinler gibi muhafazakâr siyasetçiler de Cumhuriyet'e kesinlikle düşmandılar, ama "kahverengi Bolşevikler" olarak gördükleri Nazilere güvenmiyor ve kendileri tarafından yönetilecek otoriter bir hükümeti tercih ediyorlardı. Sorun seçkinlerin, haklı ya da haksız olarak, kitlesel destek olmadan hiçbir hükümetin ayakta kalamayacağını hissetmeleriydi. Bu inanç, "demokratik" varsayımların gerici sağa bile ne derece nüfuz etmiş olduğunun kanıtıydı. Aynı zamanda ordunun, hem Komünistler hem Naziler rejime düşman kaldıkça düzeni koruyamayacağı yönündeki korkusunu yansıtıyordu. General Schleicher sendika liderleriyle radikal Nazilere yenilikçi bir ekonomik toparlanma programı sunarak bu sorunu çözmeyi denedi, ama muhafazakârların çoğunun istediği bu değildi. Alternatif yoksunluğundan

dolayı muhafazakârlar 30 Ocak 1933'te Hitler'i şansölye yaptılar.

Nazilerin Hitler'in yanı sıra kabinede yalnızca iki koltukları vardı. Ama polis üzerindeki denetimleri, kararnameyle yönetme hakkıyla birleştiğinde, sola karşı bir baskı dalgası başlatabilmelerini sağladı. 27 Şubat'ta Reichstag'ın yakılması basın ve örgütlenme özgürlüklerinin askıya alınmasına bahane oldu. 5 Mart seçiminde Naziler beklendiği kadar iyi sonuçlar elde edemediler, ama DNVP müttefikleriyle birlikte çoğunluğu ele geçirdiler. Reichstag'da 23 Mart'ta kabul edilen Olağanüstü Yetki Yasası, diktatörlüğün temelini oluşturdu. İzleyen haftalarda sendikalar yasaklandı ve Nazi olmayan sağ partiler kendilerini feshettiler. Rejimin ilk eylemlerinden biri Yahudileri devlet görevlerinden atmak oldu.

Bu arada muhafazakârlarla radikaller rejim içerisinde iktidarı ele geçirmek için mücadele ediyorlardı. Sola karşı kampanyanın başını çekmiş olan, Nazilerin saldırgan kanadı SA (*Sturmabteilung*) ikinci bir devrim talep ediyordu. Ordu SA'nın onun konumunu gasp etmek istediğinden kaygılanıyordu. Kısmen muhafazakârların baskısı nedeniyle Hitler 30 Haziran 1934'te –"uzun bıçaklar gecesi"nde– SA'nın liderlerini tutuklayıp idam etti. Ancak bu, muhafazakârların kaybettikleri zemini yeniden kazanmalarına yetmedi, çünkü baskı devlet ya da ordu değil, Nazi hareketinin bir başka kanadı tarafından yürütülmekteydi: SS. Birkaç hafta sonra ordu, Hitler'e sadakat yemini etti.

Nazi radikalizmi özellikle siyasi kürede belirgindi. Hukukun üstünlüğünün ortadan kaldırılması yalnızca keyfi dayaklar, toplama kamplarına hapsedilme ya da idam

değil, aynı zamanda kurallara dayalı yönetimin, adaletin ve idarenin temelinin çökmesi anlamına geliyordu. Kamu hizmetlerinde tasfiyeye gidildi ve Parti kurumlarıyla SS, personelin kamu hizmetlerinin yerleşik prosedürlerine değil, ideoloji ve Parti'ye hizmet temelinde işe alındığı bir tür paralel idareye dönüştü. Alışılmadık arka planlardan pek çok kişi nüfuzlu yerlere geldi. Marksistlerin tanıyacağı şekilde bir devrim değildi bu, ama mevcut güç yapılarının dengesinin bozulması anlamına geliyordu.

İtalya'daki Faşizm örneğinde olduğu gibi, sendika radikalleri ve Nazizm'in kadınları daha eşit kılacağını umanlar, Nazizm iktidara geldiğinde büyük bir hayal kırıklığına uğradılar (bkz 9. ve 10. bölümler) Ancak Naziler dogmalarının toplumun her küresine nüfuz etmesinde daha başarılı oldular. Okul müfredatları değiştirildi; kadın gruplarından film derneklerine tüm bağımsız dernekler feshedildi ya da Nazi örgütlerine dahil edildi. Nazilerin korporatist planlarının tezahürlerinden olan Alman İşçi Cephesi'yle, Neşe Yoluyla Güç gibi tekinsiz bir ad taşıyan işçi dinlence örgütü, Nazi Ütopya'sının tasarlanışında önemli bir işlev edindi.

Bütün bunlarda kılavuz ilke, ırktı. Antisemitizmin tüm Almanlar tarafından paylaşılmamasına ve biyolojik antisemitizmin yaygın olmamasına rağmen, Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşü, biyolojik ırkçılığın özellikle liderleri arasında inanç meselesi olduğu bir hareketin iktidarı ele geçirmesine izin vermişti. Hitler'in Komünizmi ezerek ve Almanya'ya uluslararası konumunu yeniden kazandırarak edindiği inanılmaz popülerlik, pek çok çevrede Yahudilerin kaderine karşı duyulan kayıtsızlıkla ve rejimin

propagandasının bir derece içselleştirilmesiyle birlikte, antisemitlere tasarılarını uygulamaya sokmaları için gerekli dayanağı sağladı. İlerideki bölümlerde bu konuda daha çok şey söyleyeceğiz. Şu noktada, ırkçı kaygıların annelerin korunmasından tıbbi bakım olanaklarının dağıtılmasına, diplomasiye ve eğitim müfredatına dek politikanın her yönüne sızdığını söylemek yeterli olacaktır.

Nazi olmayan kurumların, özellikle de ordu, kamu hizmetleri ve akademinin yardımı olmadan Nazi ırk politikaları yürürlüğe sokulamazdı. Nazi radikalizminin etkisinin değişkenliği İtalya'daki gibi büyük işletmelerin, ordunun ve kimi bakanlıkların belli bir bağımsızlığı korumaları anlamına geliyordu ve bunlarla parti ve devlet kurumları arasında büyük bir rekabet vardı. Ancak güç dengesi İtalya'dakinden farklıydı. İş dünyası giderek düzenlemeye tabi kılınarak, hükümet politikasını etkileme gücünü kaybetti. 1938'de pek çok general azledildi ve Hitler başkomutan oldu. Heinrich Himmler yönetiminde SS kendi askeri gücünü kurdu ve etki alanını ırk politikasının tüm alanlarını içerecek biçimde genişletti – ırk siyaseti Nazizm için temel olduğundan, SS'in keyfi gücü inanılmaz boyuttaydı.

Alman ordusu, kamu hizmetleri ve profesörleri faşist mesaja İtalyan muadillerinden daha açık olduklarından, Führer'in geniş çaplı gündemini gerçekleştirme çabalarında rejimin çeşitli unsurları birbirleriyle yarıştılar – Ian Kershaw'un da savunduğu gibi, "Führer'e yönelik" olarak çalıştılar. Hitler'in ayrıntılı bir politika dikte etmesine gerek yoktu – zaten iç işlere sistematik olarak müdahale etmeye ne enerjisi vardı ne de yeteneği. Rejimin totalitarizm peşinde olmadığı anlamına gelmez bu. Güç karmaşası

siyaset yapıcıları ahlak ve hukukun kısıtlamalarından kurtardı. Belirsizliği yönetim ilkesine dönüştürdü ve rejimin kurbanlarını çaresiz duruma düşürdü.

Mussolini gibi Hitler de diplomasiyle tutkuyla ilgileniyordu. *Lebensraum*'un ele geçirilmesini ve ırksal düşmanlarla Bolşevikliğin ortadan kaldırılmasını, uyumlu bir Alman toplumunun kurulması için şart sayıyordu. Bu hedeflere nasıl ulaşacağı konusunda açık bir fikri yoktu, ama Almanya'yı ırk savaşına hazırlamaya koyuldu. İç politikaların çoğu şu ya da bu biçimde bu öncelikle bağlantılıydı. Kadınları evlenip çocuk yapmaya teşvik edecek önlemler, "sağlıklı" nüfusu artırma ve geleceğin askerlerini yaratma amaçlıydı. Bayındırlık projelerinin askeri bir boyutu vardı; 1936'nın Dört Yıllık Planı silah üretimini ve ithalat ikamesini vurguluyordu. Kasım 1938'de Yahudi politikasındaki radikalleşmenin bir savaş kaygısının ardından gelmesi tesadüf değildi. Naziler Yahudi etkisini ortadan kaldırmayı –imha henüz Nazi politikası olmamıştı– hem savaşın hedefi, hem de başarının ön koşulu sayıyorlardı.

Hitler diplomasisini belirleyen açık bir orta vadeli plan yoktu. Britanya'nın tarafsız kalacağı ve Almanya'yı Kıta'yı yönetmekte özgür bırakacağı yönündeki umudu çok geçmeden kırıldı. Ancak 1936'da generallerine, yaşam alanı için verilecek savaşın en geç 1940'a dek gerçekleşmesi gerektiğini söyledi ve ertesi yıl, önüne çıkan her fırsatı kullandı. Mart 1938'te Avusturya'yı ilhak ederek Reich'a kattı ve Eylül ayında dikkatini Çekoslovakya'daki Südet kökenli Alman azınlığa yöneltti. Hitler Eylül 1939'da Sovyetler Birliği'yle ittifakın verdiği güvenceyle Polonya'yı işgal ettiğinde, nihayet Britanya ve Fransa'yla savaş başladı.

1940'ta Fransa yenilgiye uğratılır uğratılmaz, Hitler, Sovyetler Birliği'nin istilasını planlamaya başladı.

Hitler'in Sovyetler Birliği'ni istilası, eşi görülmemiş barbarlıkta bir çatışmayı başlattı. Fethedilen doğu topraklarındaki yerli otoritenin tümden yok edilmesi ve Almanya içerisinde bürokrasinin temsil ettiği kısıtlamaların yokluğu, Nazi örgütlerinin Hitler'in kıyamet kehanetlerine uygun bir biçimde yenik halkları öldürmelerine, işkenceden geçirmelerine, sömürmelerine, yağmalamalarına ve üzerlerinde deneyler yapmalarına olanak tanıdı. Daha savaş başlamadan Hitler, savaşın Avrupa Yahudiliğinin imhasıyla sona ereceğini söylemişti ve öyle de oldu.

Hitler'in fantastik kuruntuları, Alman ordularının tümden çökmesinin ardından da sürdü. Berlin'deki sığınağında, Goebbels'le birlikte, tarot kartlarında ve Büyük Friedrich'te esin kaynağı aradılar. Son sözlerinde Alman halkını onu yüzüstü bırakmakla suçlayacaktı.

VI. Bölüm

20. YÜZYIL BAŞLARINDA FAŞİZMLER VE MUHAFAZAKÂRLIKLAR

İki savaş arasındaki dönemde tüm Avrupa'da ve Amerika kıtalarında İtalyan ve Alman faşizminin taklitleri ortaya çıktı. Bunları yakından incelediğimizde, bazılarının varsayılan modellerine aslında çok da benzemediği anlaşılıyor. Yabancı taklitçiler faşizmi kendi bakışlarına göre yorumladılar. Kimi özellikleri alıp ötekileri değiştirdiler, kimi önemli yönleriniyse hiç görmediler. Yani kendine faşist diyen herkes, bizim ilgilendiğimiz anlamda faşist değildi. 1934'te örgütlenen Meksika Altın Gömleklileri, İtalyan ve Alman tarzlarını taklit etti, ama aslında onların milliyetçilikleri, 1914 öncesi Avrupa radikal sağının milliyetçiliğine daha yakındı. 1930'lar Japonya'sındaki ultra-milliyetçi gruplar için de aynı şey büyük oranda geçerliydi. Nazizm'in kimi yönlerine hayranlık duyuyor, kurumsal reform, militarizasyon ve yurtdışına yayılma talebinde bulunuyorlardı, ama halkçı bir milliyetçi hareketin örgütlenmesini imparatora karşı suç olarak görürlerdi.

5. Alman-Amerikan Volksbund'un Şubat 1939'da New York, Madison Square Garden'daki kitlesel mitingi. Amerikan kartalının üzerine oturtulmuş svastikalara dikkat edin.

Gerçek faşist hareketler de –güçlü demokratik geleneğe sahip ülkelerde bile– ortaya çıktı. ABD'de Amerikan-Alman Bund gerçekten faşistti, ama doruk döneminde üye sayısı en fazla 6.000 oldu.

Bu hareket biraz da, Amerika'nın I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra Almanların karşı karşıya kaldıkları kötü muamelenin ürünüydü (Amerikan dilinde "frankfurter"in –sosisli sandviç– adının "hot dog" olarak değiştirildiği dönemdi bu). Bund'un KKK'yle kimi bağlantılar kurmasına karşın, alanı bu Alman karşıtlığıyla kısıtlıydı. Peder Charles E. Coughlin'in 1934'te kurulan Ulusal Sosyal Adalet Birliği daha geniş çaplı, ama daha az aşırı uçtaydı – 1936 başkanlık seçimlerinde Coughlin'in adayı 882.479 oy aldı. Eski İşçi Partisi bakanı Sir Oswald Mosley'nin 1932'de kurduğu Britanya Faşistler Birliği açıkça faşist hareketleri model alan ve 2. Bölüm'de belirlenen kriterleri karşılayan bir başka hareketti. Hareket *Daily Mail*'in himayesiyle kısa bir süreliğine gelişti, ama çok geçmeden gerilemeye başladı. Mosley'nin baldızı Nancy Mitford'ın bundan sonra ondan "zavallı lider" olarak söz etmesi, Mosley'nin artık boşuna nefes tüketen birine dönüştüğünü gösterir.

Fransa'da Croix de feu faşist etiketini reddediyordu ve lideri Albay de La Rocque oldukça ağırkanlı bir adamdı. Yine de, yerleşik siyasetçileri Fransa'yı etkin bir biçimde bir tek kendisinin yönetebileceğine ikna etme umuduyla "savunma amaçlı" şiddet tehdidinde bulunan kitlesel bir paramiliter harekete liderlik etti. Croix de Feu kendini halkın cisimleşmiş hali ve komünizmle yerleşik muhafazakârlığın temizlenmesinden sonra Fransa'yı yeniden canlandıracak eski asker seçkinlerin aracı olarak görüyordu. Hareket işçi

sınıfının liderliğini soldan kapmayı ve işgücünü korporatist bir sisteme entegre etmeyi amaçlıyordu. Aşırı derecede anti-feministti, yine de kadınları, Fransa'daki milyonlarca yoksul göçmen işçiye yardım etmeyi reddedecek büyük bir siyasi yardım örgütü içerisinde harekete geçirdi.

ABD, Britanya ve Fransa'daki faşistler iktidara yaklaşamadılar bile. Ana akım Protestan görüşünde ırkçılığın boyutu (1920'lerin başlarında KKK'nin üye sayısı ikiyle sekiz milyon arasına ulaşmış olabilir), ekonomik krizin ağırlığı, muhafazakârların Başkan Roosevelt'in Yeni Düzen'inden hoşnutsuzlukları ve Amerika'nın Avrupa'da faşizme karşı verilen savaşa katılmasına karşı izolasyoncu muhalefetin boyutu düşünüldüğünde, faşizmin ABD'de bu denli zayıf kalması şaşırtıcı olabilir. Faşizmin başarısızlığına getirilebilecek en ikna edici açıklama, Yeni Düzen'in sosyal politikalarının yerleşik düzen karşıtı popülizmi aşırı sağdan çok sola yöneltmiş olmasıdır. Amerika'da ırkçılığa ana akım solda da sağda da rastlandığı düşünüldüğünde bu daha da olası görünüyor.

Britanya da gerilimlerden kurtulmuş değildi. I. Dünya Savaşı'nda ülkenin kazanan tarafta yer almasına karşın İmparatorluk yerel milliyetçiliklerin tehdidi altındaydı ve 1926'daki Genel Grev'le İşçi Partisi'nin yükselişi pek çok kişi tarafından mülkiyete karşı bir tehdit olarak görülüyordu. Yine de BUF yerleşik muhafazakârların Alman ya da İtalyan muadillerinden daha birleşmiş olduklarını ve parlamentoda yerleri sağlam olduğundan faşist desteğe ihtiyaç duymadıklarını gördü. Kimileri belki de rahat bir tutumla, Britanya'nın köklü temsilci yönetim geleneğini faşizme karşı bir bariyer olarak görürler. Ülkenin seçim sisteminin

siyasi muhaliflere kapıyı aralamadan aşırı uçtaki partilere oy verilmesini güçleştirmesi gerçeği belki de, kendine özgü herhangi bir İngiliz bilgelik ve hoşgörü havuzundan daha etkili olmuştur.

Fransa'da muhafazakârların pek çoğu parlamentarizmi eleştirdiklerinden ve komünizme karşı büyük bir korku duyulduğundan, faşistler için durum daha elverişliydi. Ancak Fransız solu, sosyalistlerle komünistlerin birbirlerine nefretlerinin en az Nazilere nefretleri kadar güçlü olduğu Almanya'dan ders almıştı. Fransız solu faşizme karşı birleşti ve sokaklarda mücadele edebileceğini kanıtladı. Politikalarında faşizme en açık saydıkları seçmenleri hedef aldılar ve 1936 seçimlerinde büyük bir çoğunluk kazandılar. Antifaşizmin gücü muhafazakârların pek çoğunu, faşizmi desteklemenin riskli olacağına ikna etmişti. Croix de feu Haziran 1936'da feshedilmeyi uysalca kabullendi. Parti social français (PSF) olarak yeniden ortaya çıktı ve PSF daha faşist özelliklerinden yavaş yavaş sıyrıldı, ama 1940'ta Fransa Almanlar tarafından işgal edildiğinde, demokrasiye karşı antipatisini yeniden keşfedecekti.

Faşistler ender olarak kendi çabalarıyla iktidarı ele geçirdiler ve ender olarak hükümetlerde baskın taraf oldular. Demokrasilerin "sağa" düştüğü pek çok örnekte durumdan muhafazakâr diktatörlükler kazançlı çıktı. Bu duruma en sık olarak Doğu ve güneydoğu Avrupa'da ve Latin Amerika'da rastlanmaktaydı. Avrupa'da önemli faşist hareketler ortaya çıkarak muhafazakâr diktatörlüklere meydan okudu; Latin Amerika'daysa bu, ender bir durumdu.

Devam etmeden önce, incelediğimiz devletlerdeki siyasi gelişmeleri anlamlandırabilmek için, faşizm tanımımı-

zı hatırlamak yararlı olacak (tanımlar bunun için var ne de olsa). Temel nokta, otoriter muhafazakârlığın Kilise, kamu hizmetleri, ordu ve belki de bir monarşi aracılığıyla yönetmesidir. Otoriter muhafazakârlık aileyi ve mülkiyeti azimle savunur ve kitlelerin mobilize edilmesiyle ilgilendiğinde bunu yerleşik yetkililerin liderliğinde örgütler. Faşizmse aksine, mobilize edilmiş halkın temsilcisi olarak yeni bir seçkinler grubunu iktidara getirmeye çabalar ve mülkle ailenin korunmasını, mobilize edilmiş ulusun gereksinimleri karşısında ikincil sayar.

Yine de muhafazakârlarla faşistlerin ortak düşmanları vardır ve bu nedenle işbirliğine girmeleri her zaman mümkündür. Gerçekten de, Martin Blinkhorn'un da savunmuş olduğu gibi, iki savaş arasındaki dönemde Avrupa'da otoriter muhafazakârlıktan faşizme uzanan bir süreklilik vardı. Bir uçta, Portekiz'deki Salazar diktatörlüğü gibi, minimal faşist eğilimler sergileyen otoriter muhafazakâr rejimler yer alıyordu. Öteki uçtaysa Nazizm'in en iyi örneğini oluşturduğu, muhafazakâr kaygıları minimal olan faşist hareket ve rejimler vardı. Hatta Nazizm ve daha da fazlasıyla İtalyan Faşizmi, faşizmin saf örnekleri değillerdi. Faşist hareketler içerisindeki, faşizmin radikal yönlerinin mi yoksa gerici yönlerinin mi vurgulanacağına ilişkin tartışmaların sürmesi durumu daha da karmaşıklaştırmaktadır. Ve muhafazakâr partiler içerisinde, faşizmin kimi yönlerini seçip alarak geleneksel muhafazakârlığı güçlendirmek isteyen unsurlara da sık sık rastlanmaktaydı. Dolayısıyla faşizmin tam doğası, muhafazakâr güçlerle ilişkisi ve iktidara gelme şansı ülkeden ülkeye çok değişiyordu.

İspanya'da General Francisco Franco'nun diktatörlüğü kimi zaman faşist olarak görülür. Franco Temmuz 1936'da İspanyol cumhuriyetine karşı askeri ayaklanma başlattı ve bunu izleyen İç Savaş'ın sonuna gelindiğinde, 1975'teki ölümüne dek sürecek bir diktatörlük kurmuştu. Franco'yu destekleyen koalisyonda, José Antonio Primo de Rivera liderliğindeki Falange Española adlı bir unsur da yer alıyordu. Falanj bilindik şekilde, Katolik muhafazakârlığı zararına hızla genişledi ve bu sonuncusu 1935'te hükümetten atıldı, Şubat 1936'daysa genel seçimlerde sol karşısında yenilgiye uğradı. Falanj faşizmin tüm klasik özelliklerini sergiliyordu. İtalyan ve Alman çeşitlemelerine kıyasla iş dünyasıyla devlet kontrolünden daha bağımsız olması amaçlanan bir tür korporatizme –"ulusal sendikalizm"– bağlılığı ve toprak reformuyla bankaların ve kredilerin millileştirilmesi talebinde bulunması özellikle ilgi çekicidir. Falanj çoğu faşist hareketten daha dindardı, ancak Katolik evrenselciliğini ulusun üzerinde saymıyordu. Franco yanlılarının denetimindeki bölgelerde solun ezilmesinde Falanj önemli bir rol oynadı.

Bünyesindeki radikallerle muhafazakârların gücü ele geçirmek için mücadele etmeleri açısından Falanj tipik bir faşist hareketti. İspanya'da şartlar, otoriter muhafazakârlığın genellikle galip gelmesini garantiye aldı. 1930'lardan önce, yoksul İspanya'da politikleşme düzeyi sınırlıydı. 1935'te anayasal muhafazakârlığın çöküşü, çoğu hiç de faşist olmayan muhafazakârların, hatta monarşistlerin Falanj'a akmasına yol açtı. Büyük oranda (Kastilyalıla-

rı, Katalanları ve Baskları içeren) çok etnisiteli bir devlet olması nedeniyle İspanya'da güçlü bir ultra-milliyetçi gelenek de yoktu. İspanya I. Dünya Savaşı'nın kargaşasını da yaşamamıştı. Bütün bu nedenlerden ötürü Falanj, iktidarı ele geçirmek için kitlesel bir partiden yararlanamadı ve bu dayanağa sahip olmadığı için fazla bir özerklik kazanamadı. Franco'nun koalisyonunda Falanj, Katolik ve muhafazakâr Karlistlerle ve monarşistlerle rekabet etmek zorunda kaldı. Falanjistlerin radikalizmine kuşkuyla bakan subaylarla ailevi ve sınıfsal bağları, monarşistleri güçlendirdi. Cumhuriyetçi askeri savunmanın inatçılığı orduyu vazgeçilmez kılarken, pek çok Falanjist eylemci Cumhuriyetçiler tarafından öldürüldü ya da hapse atıldı.

Franco 1937'de Karlistleri, monarşistleri ve Falanj'ı tek bir hareket içerisinde birleştirdiğinde Falanjistler direnmediler. Ödün vermez faşistlerin yanı sıra muhafazakârları da içeren tek bir parti olması açısından Franco rejimi, Mussolini rejiminden farklı değildi. Ancak İspanya'da faşist unsur daha zayıftı ve İtalya'yla Almanya'da yaşananların aksine Kilise, ordu ve idare zamanla daha da güçlendi.

İki savaş arası dönemde Katolik-askeri-bürokratik Franco diktatörlüğünün Avrupa'daki en yakın kuzeni, 1933-1938 dönemindeki, önce Engelberto Dollfuss ve ardından Kurt von Schuschnigg liderliğindeki Avusturya Ständestaat'ıydı (korporatist devlet). Avusturya'da "Avusturya-faşisti" Heimwehr'de ikincil konumda bir faşist unsur görüyoruz, ama bu, alternatif bir iktidar gücü olmaktan çok, hükümetin müttefiki olarak hareket etti. Heimwehr'in en önemli ayırıcı özelliği, Nazi Almanya'sına yakınlığıyla, İtalya yanlısı, Avusturya liderliğinde bir Kato-

6. Faşizm ve otoriter muhafazakârlık: Soldan sağa Avusturya'dan Engelbert Dollfuss, Mussolini ve Macaristan'ın yarı-faşist Başbakanı Gyula Gömbös, 17 Mart 1934. Sağda Japon diktatörlüğünün bir temsilcisi yer almaktadır.

lik devletler konfederasyonu biçiminde ulusüstü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu yeniden diriltme arzusu arasında parçalanmasıydı. Büyük oranda Protestan olan Almanya'yla birliğin cazibesini baltalayabilecek bir Avusturya ulusal kimliğinin temelini Katoliklik oluşturacaktı. Bu ulusüstücülük Heimwehr'in faşizmini bir biçimde yumuşatıyordu. Heimwehr, yine de, Ständestaat'ın liderleri için fazla radikal ve antisemitti ve 1936'da hükümet tarafından feshedildi. 1938'de Hitler Avusturyalı Nazilerin desteğiyle Ständestaat'ı, "gerici" bir rejim olduğu gerekçesiyle –bunda bir nebze doğruluk payı vardı– devirdi.

Doğu Avrupa

Çokuluslu Rus, Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının yıkıntılarından bir iyimserlik dalgası içerisinde kurulmuş olan yeni Doğu Avrupa demokrasileri iki savaş arasındaki dönemde domino taşı gibi yıkıldılar. Çekoslovakya bir darbeden kurtuldu, ancak 1938-9'da Nazilerin pençesine düştü.

Acemi demokrasiler İtalya ve Almanya'nın sorunlarının tamamını yaşadılar – savaş sırasındaki yıkım, halk arasında huzursuzluk, grevler, ekonomik zorluklar ve etnik gerilimler. Aynı yaygın Bolşeviklik korkusuna, kimilerinde Bolşeviklerle savaşmış olmaları nedeniyle daha da ağırlaşmış olarak, onlarda da rastlıyoruz. Sovyetler Birliği'nin pek çok Doğu Avrupa devleti üzerinde toprak iddiaları vardı ve komünist ayaklanma dalgası yaşanmaktaydı. Komünistler yalnızca işçi sınıfının değil, (daha fazla toprak

isteyen) köylülerin ve etnik azınlıkların da sıkıntılarından yararlanmaya çalıştılar. Savaşın cinsiyetler arasındaki normal dengeyi altüst etmiş olduğu yönündeki aynı inancı Doğu Avrupa'da da görüyoruz. İtalya ve Almanya'da olduğu gibi muhafazakârlar, ulusal birlik adına komünistlere, feministlere ve etnik azınlıklara karşı daha sert önlemler alınması çağrısında bulunuyorlardı.

İki savaş arasındaki dönemde Doğu Avrupa'nın etnik girdabında güçlü bir mesajdı bu. Barış antlaşmaları sözde, ulusal kendi kaderini tayin hakkı üzerine dayandırılmıştı. Ancak etnik gruplar öylesine iç içe geçmişlerdi ki, uluslararası sınırların bunlarla çakıştırılması olanaksızdı. Yeni "ulusal" devletlerin tümünde önemli boyutta etnik azınlıklar yaşıyordu – örneğin Polonya yalnızca % 70 oranında Leh'ti. Eski tebaa milletler yeni azınlıkların efendileri olmuşlardı. Galip milliyetçiler genellikle, milliyetçiliğin (zaten kimi zaman yalnızca yüzeysel olan) sol mirasından kopmuş ve hoşgörüsüz, antikomünist ve anti-feminist olmuşlardı.

Barış antlaşmaları azınlık haklarının korunmasını gerektirdiğinden, ilk başta çeşitli etnik grupların birbirlerine karışmadan birlikte yaşamaya hazır oldukları yönünde işaretler vardı. Ancak çok geçmeden sınır çatışmaları başladı ve kimi sınırlar güç kullanılarak belirlendi. Üstelik Almanya, Bulgaristan, Avusturya ve Macaristan toprak kaybına uğradıkları için öfkeliydiler ve öteki devletlerde azınlık statüsüne düşmüş soydaşlarının –Romanya'daki Macarlar ya da Polonya'daki Almanlar– kaderlerine karşı hassastılar. Yayılma yoluyla kazançlı çıkmış (Romanya ve –ileride Yugoslavya olan– Sırbistan) ya da yeni kurulmuş

(Estonya, Letonya, Litvanya, Çekoslovakya) devletlerse azınlıkları "millileştirmek" ya da kovmak istiyorlardı. Batıda olduğu gibi Doğu Avrupa'da da demokrasi sık sık, hoşgörü ya da çokkültürlülük değil, çoğunluk diktatörlüğü anlamına gelmekteydi.

Demokrasi içerisindeki hoşgörüsüzlük eğilimleri, demokrasinin azınlıklara, işçilere ve kadınlara çok fazla özgürlük tanıdığına inananları yatıştırmıyordu. Birbirini izleyen devletlerde muhafazakârlar, antlaşmaların azınlıkların korunması yükümlülüklerini çiğneyen, komünistleri tutuklayan ve kadınların evlerine geri gönderilmesi niyetlerini ilan eden otoriter rejimler kurdular. Sol bu rejimleri genellikle faşizmle özdeşleştirmekteydi. Aslında yerleşik kurumlar aracılığıyla hüküm sürüyorlardı. Kiliselerin etkisi arttı: Romanya'da Ortodoks Patrik Miron Cristea 1938'de başbakan oldu. Polonya'da ordu hükümetin ana dayanağı oldu. Macaristan'da toprak sahibi kodamanların hâkimiyeti devam etti. Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'da monarşiler doğrudan hüküm sürmekteydiler. Her yerde devlet görevlileri büyük nüfuza sahipti.

Bu diktatörlüklerin bazıları seçkinci olmakla birlikte, kitle desteği sağlama amaçlı örgütler kurdular. 1935'te Polonyalı "albaylar" Ulusal Birlik Kampı'nı kurdular. Benzer biçimde, Yugoslav Radikal Birliği kraliyet diktatörlüğüne halk desteği sağlama amacıyla tasarlanmıştı – hatta üyeleri yeşil gömlekler giyiyorlardı. Yugoslav rejimi aynı zamanda, eğitim ve sosyal yardım faaliyetlerini monarşiye sadakati destekleme aracı olarak gördüğü Yugoslav Kadınları Birliği'nin desteğini de kabul etti. Bu örgütlerin hiçbiri faşist kitle partilerine benzemiyordu. Yerleşik yetkililerle

uyumluydular ve örgütsel tekele sahip değillerdi. Hatta bu diktatörlüklerin ayırıcı yönlerinden biri, bir derece siyasi özgürlüğe hoşgörü göstermeleriydi. Sansür tümüyle yerleşmemişti; muhalefet tutuklamaya ve hapsedilmeye tabiydi, ama varlığını sürdürüyordu. Anayasalar değiştiriliyor, seçim sandıklarıyla oynanıyor, ama seçimler hâlâ yapılıyordu. Genel olarak bakıldığında, belirgin biçimde otoriter bir hukuk olsa da, hukuka hâlâ uyuluyordu.

Faşistlerin bu diktatörlüklere muhalefet etmelerinin nedeni tam da buydu. Ancak şartların görünürde elverişli olduğu bu ülkelerin hepsinde önemli faşist hareketler ortaya çıkmadığından, burada ihtiyatlı olmalıyız. Çekoslovakya ve Yugoslavya'da Çek ya da Sırplar arasında faşist hareketlerin ortaya çıkması beklenebilirdi. Her ikisi de yönetimlerini etnik azınlıklara karşı çok özenli bulabilirlerdi ve iki ülke de ekonomik sorunlarla ve sol kışkırtıcılıkla karşı karşıyaydı. Ancak Çekoslovakya'da işçi sınıfı sosyalizmin tekelinde bulunduğundan ve hükümet fiyat destekleme programı yoluyla çiftçilerin hoşnutsuzluğunu yatıştırmakta son derece başarılı olduğundan, faşizm için siyasi alan bulunmuyordu. Üstelik, Çek milliyetçiliğinin kendi kör noktaları bulunsa da, Çekler Almanlardan daha hoşgörülü ve aydın olmakla gurur duymaktaydılar. Gerçekten de faşizm, Almanya'yla birleşme yönündeki görüşün güçlenmesi nedeniyle, Sudetenland bölgesindeki Alman azınlık arasında gelişti.

Yugoslavya'da kimi küçük çaplı faşist hareketler ortaya çıktı, ancak güçlü bir Yugoslav vatanseverliği bulunmadığından, aşırı milliyetçilik bir temele sahip değildi. Baskın konumdaki Sırpların hükümetin Hırvatlarla Slovenle-

re çok fazla tavizde bulunduğunu düşünmelerine karşın, Sırplar kendileri de bir azınlık olduklarından, ülkeyi Sırplaşmaya zorlamak gerçekçi değildi. Zaten Yugoslavya, kitlesel siyasi partilerin örgütlenmesi için gerekli gelişim düzeyine belki de ulaşamamış, yoksul bir ülkeydi.

Doğu Avrupa faşizmi en çok Macaristan ve Romanya'da başarılı oldu; bunlardan Romanya'yı örnek olarak kullanacağız. Romanya siyasetinin başlıca meselelerinden biri (I. Bölüm'de de görmüş olduğumuz gibi) I. Dünya Savaşı'ndan sonra edinilen büyük etnik azınlık nüfuslarının Romanya ulusal devletine nasıl kaynaştırılacağıydı. Milliyetçiler komünizmden de korkuyorlardı – tüm komünistlerin Yahudi ve tüm Yahudilerin komünist olduğuna inanıyorlardı. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin daha fazla toprak istemesiyse bir başka sorundu.

Daha Mayıs 1920 gibi erken bir tarihte kraliyet darbesiyle köylü hükümetinin göreve gelmesi engellendi. Romanya sekiz yol boyunca otoriter "liberal" hükümetlerce yönetildi. Bu yönetimler ekonomi ve eğitimde Romen olmayanlara karşı ayrımcılık yaptılar ve köylüden alınan yüksek vergilere dayalı bir ekonomik modernleşme politikası izlediler. 1928'de, bu durum sonucunda köylüler arasında ortaya çıkan hoşnutsuzluk Ulusal Köylü Partisi'nin (NPP) anayasal yönetimi yeniden kurmak ve köylülere toprak dağıtmak üzere göreve gelebilmesini sağladı. Gerçekte NPP pek az şey başarabildi. Artık her iki parti de başarısız olduğundan iktidar yeniden monarşinin eline geçti, kraliyet rejiminin karşısındaki başlıca muhalefetse Codreanu'nun Başmelek Mikail Lejyonu'ydu (Demir Muhafızlar).

Romen faşizmi iki kaynaktan gelişti. İlki olarak, Lejyon NPP'nin hayal kırıklığına uğrattığı köylülerin desteğini kazandı –zaten NPP de güçlü bir faşist unsuru içermekteydi. İkinci olarak, Codreanu'nun timsali olduğu, mesleklerde Romenleşme isteyen, hayal kırıklığına uğramış entelektüelleri saflarına kattı.

Lejyon faşizmin tüm özelliklerini sergiliyordu. Halktan doğma iddiasındaydı ve köylüyü Romanya'nın özü olarak tanımlıyordu. Bu görüşler hem köylüye yaltaklanma, hem de meslek yaşamında "gerçek" Romenlerin iddiasını meşrulaştırma gibi ikili bir avantaja sahipti. Nazilerin, hatta Faşistlerin tersine Lejyon'un tonu son derece dindardı ve pek çok Ortodoks papazın desteğine sahipti. Codreanu Romen Ortodoks dinini Romen ulusuyla eş görüyordu, bu nedenle Yahudiler hem kentli bir halk oldukları için, hem de dinsel nedenlerle ulustan dışlanmaktaydılar.

Ancak Lejyon'un dini heretikti. Entelektüel çevrelerde uzun süredir popüler olan romantik, milliyetçi Romen yeniden doğuş mitiyle yakından bağlantılıydı ve örgütlü dinle (grotesk bir taklit biçimi olma dışında – Lejyon'un ölüm mangalarının üyeleri ayinsel bir biçimde birbirlerinin kanını içiyorlardı) pek de ilgisi bulunmayan tuhaf ritüeller yoluyla sergileniyordu. Codreanu dinsel ilkelerin siyasi davranışı yönetmesi gerektiği fikrine karşıydı. Siyaset mücadele ve savaş alanıydı ve Lejyon şiddete aşırı derecede eğilimli bir örgüttü – üyelerin ölümüne savaşmaya istekliliğinin tek benzeri, yine okült düşünceleri içeren SS'te görülür.

Ulusun hanedanda değil halkta cisimleşeceği düşüncesi nedeniyle Lejyon kilise hiyerarşisinde ya da monarşide

popülerlik kazanmadı. Yönetim çok geçmeden, radikalizmi gerekçesiyle Lejyon'a düşman muamelesi yapmaya başladı. 1937'de genel seçimde Lejyon oyların % 16'sını alırken, müttefiki olan NPP de aynı derecede başarılı oldu. Kral buna tepki olarak, Ortodoks patrik Miron Cristea yönetiminde bir diktatörlük hükümeti kurdu. 1938'de Lejyon yasaklandı ve Codreanu öldürüldü.

Fransa'nın yenilgisi geleneksel olarak Fransız yanlısı muhafazakârların morallerini bozduğundan, Lejyon 1940'ta yeniden ortaya çıktı. Yine 1940'ta Hitler, geniş Romen topraklarını Macaristan'la Bulgaristan'a verdi (Stalin de Besarabya'ya el koydu). Kral ulusu yok etmekle suçlandı ve Lejyon'un adı temize çıkarıldı. Muhafazakâr General Antonescu döneminde Lejyon hükümete katıldı. Bu, eski ve yeni sağlar arasındaki mücadeleyi sona erdirmedi. Antonescu –otoriter muhafazakârların tipik yaklaşımıyla– Lejyon'un Yahudilerle öteki azınlıkların işletmelerine, çiftliklerine ve evlerine el koymada fazla ileri gittiğine inanıyordu. Naziler onu ultra-milliyetçi Lejyon'dan daha güvenilir bir müttefik olarak gördüklerinden, Ocak 1941'de Antonescu güç sınavından galip çıktı.

Faşizmin Romanya'da iktidara gelmeyi başaramaması, öteki Doğu Avrupa ülkelerindeki –özellikle en güçlü olduğu Polonya, Letonya ve Macaristan'daki– faşizmin kaderlerine az çok ışık tutar. Doğu Avrupa'da faşist hareketlerin, soldan gelen tehdidin muhafazakârları faşistleri müttefik olarak kabul etmeye zorlayacak kadar güçlü olmaması nedeniyle iktidara gelemedikleri sık sık söylenmiştir. Ancak bu görüşte ihtiyatlı davranmak gerekir, çünkü komünist partilerin zayıf olmalarına karşın, Sovyetler

Birliği'nin yayılmacı hırsları ve halkın Yahudileri komünizmle ilişkilendirmesi komünizm korkusunu beslemekteydi. Üstelik, komünizmin kitlesel partiler değil, gizlilik ve komplo yoluyla çalıştığı yönünde genel bir inanış bulunmaktaydı. Dolayısıyla komünist partilerin görünmezliği, komünizm korkusunu artırıyordu. Diğer bir deyişle, komünist tehdidin düzeyine ilişkin kendi algımıza dayanarak tarihsel aktörlere kimi görüşler atfetmek yerine, o dönemde etkili olan görüşleri irdelemeliyiz. Konumuza dönersek, ilkede, faşistlerle muhafazakârları bir araya getirmeye yetecek düzeyde bir komünizm korkusu mevcuttu ve bu ortak antikomünizm genellikle, ortak eylem için bir temel oluşturuyordu.

Öyleyse, faşistlerle muhafazakârlar arasında daha kalıcı bir ittifak neden oluşmadı? Almanya ve İtalya'da parlamentonun uzun zamandır mevcut olması ve sık sık seçimlere gidilmesi, bunlar muhafazakârların pek hoşuna gitmese de, onları belki de yanlış yere hükümetlerin bir tür halk onayına sahip olmaları gerektiğine ikna etmiş görünüyor. Gönülsüzce de olsa faşistlerin desteğini aramalarının nedeni buydu. Doğu Avrupa'daysa aksine, çoğunluk oluşturmak için faşizmin gerekli hale gelebileceği durumlarda muhafazakârlar memnuniyetle parlamentoyu askıya aldılar.

İşbirliğinin önündeki bir diğer engel, Doğu Avrupa faşizminin toplumsal açıdan Almanya ya da İtalya'ya kıyasla daha radikal olmasıydı. Yahudilerle öteki etnik azınlıkların burjuvazinin çok geniş bir kesimini oluşturduğu Doğu Avrupa'da Yahudi mülklerine el konulması talebi ve "yabancı" işverenlere karşı grevler çok farklı bir görüntü oluş-

turuyordu. Üstelik, faşistler köylünün toprak taleplerini destekleyerek toprak sahibi yerel seçkinlere doğrudan saldırıyorlardı. Antonescu'yla benzerleri, mülkiyete neredeyse komünistler kadar saygısız hareketlerle ittifak kurmakta pek bir yarar göremiyorlardı.

Muhafazakârların desteğinden yoksun olan ve seçimleri kazanamayan Doğu Avrupa faşistleri ancak Nazilerin desteğiyle iktidara gelebilirlerdi. Oysa Naziler faşistlerin aşırı milliyetçiliklerine güvenmediklerinden bu da her zaman gerçekleşemedi.

Latin Amerika

Latin Amerika'da sık sık diktatörlüğe başvurulmuştu ve kimi rejimler faşizme hayranlık duyup bazı özelliklerini kopyalıyorlardı. Ancak hiçbir zaman tüm özelliklerini benimsemediler ve aslında, Mussolini'nin hareketinden çok, İtalyan Milliyetçi Birliği'ne benziyorlardı. Latin Amerika'nın yoksul toplumlarında siyasi mobilizasyon düzeyi çok düşük olduğundan, faşizm ender olarak gelişebildi. Latin Amerika I. Dünya Savaşı'nı ve bu savaşın sonucu olan siyasette vahşileşme ve askerileşmeyi de yaşamamıştı. Üstelik Latin Amerika yönetimleri ordunun da desteğiyle faşizm dahil her türlü halk muhalefetini kolayca bastırabiliyorlardı. Zaten söz etmeye değer bir sol da yoktu. Diktatörlüğün son derece tanıdık olması, bir Mussolini namzedinin alışıldık maço askeri yöneticiden kendini ayırt edip kurtarıcı havası edinmek için büyük mücadele vermesinin gerekeceği anlamına geliyordu.

Brezilya bir derece istisnaydı. Getúlio Vargas'ın 1930'da "Eski Cumhuriyet" oligarşisini devirmesi, Brezilya'nın başlıca gelir kaynağı olan kahve fiyatlarındaki düşüşün neden olduğu kriz dönemine rastlar. Bunu izleyen ekonomik ve toplumsal deprem, komünistlerle faşist Entegralistler arasında bir kutuplaşma dönemi başlattı. En az 200.000 üyesi olan Entegralistler milliyetçilik, antisemitizm ve antikomünizm adına geleneksel Brezilya liberalizmine karşı çıkıyorlardı. Ülkenin çeşitli etnisitelerini tarihsel ve kültürel terimlerle tanımlanan bir Brezilya ırkına kaynaştırma amacındaydılar. Patronlara dayalı bir sistemin yerine, ulusa ve rejime sadakat rejimini getirmek istiyorlardı. Mobilize ulus hayalini alışıldık faşist ayinleri, selamları ve gömlekleriyle (bu örnekte yeşil) kuruyorlardı.

Romanya ve Macaristan'daki faşistler gibi Entegralistler de, giderek diktatörleşen bir rejimle çatışmaya düştüler. Vaga 1937'de, kahve yetiştiricisi seçkinlerin ve kentli orta sınıfların ittifakıyla, otoriter "Yeni Devlet"i kurdu. Entegralistler dağıtıldı. Varga'nın patronları yönlendirmesiyle rekabet edebilecek genişlikte bir parti kuramamışlardı. Doğu Avrupa'daki faşistlerin aksine, hâlâ plantasyon sahiplerinin köleleri durumundaki yoksul kırsal kesim halkına hitap etmeyi de başaramamışlardı.

Kimi zaman faşist olarak görülmüş tek Latin Amerika rejimi, Arjantin'deki Perón diktatörlüğüdür. Ülke çoğu Latin Amerika devletinden daha gelişmişti ve Fransa'yla İspanya'nın muhafazakâr Katolik milliyetçiliğinden etkilenmiş köklü bir radikal sağcılık geleneğine sahipti. Juan Domingo Perón kariyerine –Mussolini'yle Hitler'e hayranlık duyan diktatörlüklerden bir diğeri olan– General José

Uriburu'nun askeri rejiminde çalışma bakanı olarak başladı. 1943'te, tüm zenginlerin desteğine sahip olmayan Uriburu rejimine halk desteği sağlamak amacıyla sendikalara yöneldi. Hükümetin sendikaların sosyal yardım ve gelirlerin yeniden dağılımı taleplerini yürürlüğe sokacağı, sendikalarınsa Perón'un uluslararası üstünlük hedefini destekleyecekleri bir anlaşma yaptı. Bu milliyetçilik ve sosyalizm bileşimi, Perón'un Mussolini'ye duyduğu hayranlıkla ve tek bir parti örgütleme çabasıyla birlikte, pek çoklarını bu alışılmadık rejimi faşist olarak görmeye yöneltmiştir. Ancak Perón'un bir kitle partisinin başında iktidara gelmemiş olması, faşizmin karakteristik özelliği olan, mevcut devlet yapılarının baltalanması girişimlerinden hiçbirini göremememiz anlamına gelir. Perónist rejim muhalefete yer de bırakmıştı – ne totaliterdi, ne de faşist.

VII. Bölüm

KÜLLERİNDEN DOĞAN ZÜMRÜDÜANKA MI?

Ur-Faşizm ["ebedi faşizm" anlamında bir terim], kimi zaman sivil kıyafetlere bürünmüş olarak hâlâ yanı başımızda. Birileri sahneye çıkıp, "Auschwitz'i yeniden açmak istiyorum, Kara Gömleklilerin İtalyan meydanlarında yine geçit töreni yapmalarını istiyorum," dese her şey bizim için daha kolay olurdu. Hayat bu kadar basit değil. Ur-Faşizm en masum maskeyle geri gelebilir. Bizim görevimiz onu açığa çıkarmak ve yeni örneklerine işaret etmektir – her gün ve dünyanın her yerinde.

Umberto Eco, "Ur-Faşizm",
The New York Review of Books,
22 Haziran 1995

Umberto Eco'nun sözleri özgürlük savunucularına coşturucu gelse de, günümüz dünyasında faşizmi anlama yolu olarak işe yaramayacaktır. Faşizmin "sivil kıyafetler"e bürünmesi mümkün olsaydı, etrafımızdaki sayısız siyasi ha-

reketten hangilerinin faşist olduğunu nasıl anlayacaktık? Bizim faşizm fikrimize en çok benzeyenlere mi bakmalıyız, yoksa en az benzeyenlere mi?

Eco akademik araştırmanın (ve hatta insanlar arasındaki herhangi bir verimli ilişkinin) en temel kurallarından birini çiğniyor. Bir önermenin akademisyenlere yararlı olması için *çürütülebilir* olması gerekir – kuramsal olarak onu çürütebilecek bir şey olmalıdır. Oysa hiçbir kanıt Eco'nun bir hareketin faşist olduğu görüşünü yalanlayamayacaktır. Söz konusu harekette şu ya da bu temel özelliğin bulunmadığı söylendiğinde yanıt her zaman, "Ah! Niyetlerini saklı tutuyorlar!" olacaktır. Karşı-savunuya karşı çileden çıkarıcı vurdumduymazlıklarıyla, tüm komplo kuramlarının ardında bu tür bir mantık vardır.

Bunu söyledikten sonra, Eco'nun günümüz aşırı sağının analizine ilişkin bir güçlüğe parmak bastığını belirtmeliyiz. İtalyan Sosyal Hareketi (MSI) istisnası hariç, açıkça Faşist ya da Nazi devletleri (var olduklarına inandıkları biçimiyle) yeniden kurma peşinde koşan partilerin hiçbiri seçimlerde önemli bir başarı kazanamamıştır. Bu nedenle bu tür hareketler bu bölümde yer almıyor; bizim ilgi alanımız belli bir başarı kazanmış, ama faşist etiketine karşı çıkan partiler.

Faşizmin temel özelliklerinden bazılarını terk eden bir hareketin faşist olarak nitelenmesi yararlı olmaktan ne zaman çıkar? Bir hareketin iktidarı ele geçirme adına seçmenleri bilinçli olarak kandırmaya çalıştığına dair kanıtlar bulabiliriz. Başka örneklerdeyse bulamayız. Bu tür kanıtları bulduğumuzda bile, yüz binlerce insanın bu partilere faşist olmadıklarına inanarak oy verdikleri ve faşist olduk-

larını düşünseler vermeyecekleri gerçeğini yine de dikkate almamız gerekir.

Sorunu çözmek için, tanım meselesine dönmeliyiz. Bir kavram hangi örnekleri dahil etmek istediğimize göre ayrıntılandırılabilir. Marjinal örnekleri dahil etmek istersek, tanımı biraz genişletiriz. Ancak bunun, tanımın keskinliğinin azalması gibi bir bedeli olacaktır. Faşizm tanımımızı sulandırmak, tarihsel faşizmle günümüz aşırı sağı arasındaki benzerlikleri vurgular. Ama tanımın, seçim demokrasisine karşı düşmanlık ve paramilitarizm gibi önemli özelliklerini kapsam dışında bırakmak zorunda kalırız. Bunun bedeliyse, tarihsel faşizmin ayırt edici ve özellikle de onu dönemin öteki hareketlerinden ayıran özelliklerinin saptanmasının güçleşmesidir.

Günümüz aşırı sağını dahil etmek için faşizm tanımını zayıflatmanın bedeli bence çok yüksek. Bir başka alternatifse "neo-faşist" terimini kullanmak olacaktır. Bu terimin tanıdıklıktan gelen güzelliği var ve pek çok örnekte doğru olarak, faşizmi yeni şartlarda geçerli kılma amaçlı bilinçli bir çabayı ortaya koyuyor. Ama bu terimin faşizmle aşırı sağın günümüz biçimleri arasındaki bazı temel farklılıkları bulanıklaştırmak gibi dezavantajı olabilir. Faşizm demokrasinin yıkılmasını ultra-milliyetçiliğin zaferinin ön şartlarından biri olarak görürken, günümüz aşırı sağı demokrasiyi etnik olarak homojenleştirme ve avantajlarını baskın ulusa ayırma çabasındadır. Hayal ettikleri toplum belki de Güney Afrika Apartheid devletine ya da ABD'deki beyaz ayrımcıların ideallerine yakın olabilir. Bu hareket biçimini tanımlamak için "milliyetçi-popülist" terimini kullanmayı tercih ediyorum.

Nazizm ya da Faşizm'den açıkça esinlenmiş çok sayıda hareketin varlığını inkâr etmek anlamına gelmiyor bu. Amerikalı bir araştırmacının Beyaz Ari Lejyonu'nun komutanı Charles Hall'la sohbeti, bu tür hareketlere katılanların psikolojisini az çok ortaya çıkarıyor.

> Bilirsiniz ya, gerçek beyaz ayrımcı – gerçek Nasyonal Sosyalist (...) her zaman aynı şekilde hissetti. Her zaman svastikayı (...) demir haçı, öyle şeyleri çekici buldu. (...) Svastika kuşkusuz en nefret edilen sembol, oysa en sevilen ve değer verilen sembol olmalı. (...) Svastikayı (...) teninize yerleştirdiğinizde ya da gömleğinizin üzerine taktığınızda, kendinizi nüfusun % 99,9'undan ayırmış olursunuz.
>
> Alıntı: Betty E. Dobratz ve Stephanie L. Shanks-Meile, *"White Power, White Pride": The White Separatist Movement in the United States*

Bu tür hareketler ana akım siyaseti ve toplumu bilinçli olarak reddederler. Nazi sembolleri çoğunlukta tiksinti duygularını tetiklediği sürece bu hareketlerin siyasi ana akıma girme olasılıkları fazla değildir. Örneğin ABD'de açıkça ırkçı aşırı sağın 10.000-20.000'den fazla üyesi yoktu. Bizim ilgi alanımızsa, faşizmin itibarsızlığının ve marjinalleştirilmesinin üstesinden gelmeye çalışmış hareketler.

Faşizmden milliyetçi-popülizme

1945'te faşizm itibarını tümden yitirmişti ve (hem Doğu hem Batı Avrupa'da) savaş sonrası rejimlerin çoğu

meşruiyetlerini faşizme karşı verilen mücadeleye borçluydular. Batı Alman ve İtalyan demokrasileri, faşizm sempatisinin açık ifadelerini reddeden Hıristiyan demokratların ve sosyalistlerin yönetimindeydi. Bu şartlar altında açıkça faşist partilerin tutunmaları neredeyse olanaksızdı. Almanya'da kamuoyu yoklamalarının Nazizm'in kötü uygulanmış iyi bir fikir olduğunu hisseden pek çok kişi bulunduğunu göstermesine karşın, şu ana dek neo-Naziler ancak bölgesel başarılar elde edebilmişlerdir. Alman anayasası antidemokratik partilerin kuruluşunu yasaklar ve Hıristiyan Demokrat hükümetler faşist örgütleri yasaklamaya hazır olmuşlardır. Savaş sonrası yıllar boyunca Alman ekonomik mucizesi, muhafazakâr Hıristiyan demokrat yönetimle birleşince, hiçbir partinin bu yasağı çiğneyecek konuma gelememesini garanti altına almıştır. 1960'da İtalyan Hıristiyan Demokrat hükümet iktidarda kalabilmek için neo-faşist milletvekillerinin oylarını kabul ettiğinde gerçekleştirilen kitlesel gösteriler, başbakanı istifa etmek zorunda bıraktı. (1945'ten sonra İspanya'da bile dış kınama korkusu yüzünden Franco rejiminde Hıristiyan demokratlarla monarşistlerin nüfuzu faşistler aleyhine arttı.) Üstelik halkın gözünde faşizm ultra-milliyetçilikle ilişkilendirildiğinden, aşırı sağın adını değiştirerek halkın antipatisinin etrafından dolanması zordu – bir parti bu etiketi kullanmadan faşist olabilir, ama ultra-milliyetçilik olmadığında böyle olmaktan çıkacaktır.

İtalyan Sosyal Hareketi'nin (MSI) –onlarca yıl boyunca Avrupa'nın en önemli aşırı sağ partisi olmuştur– öyküsü, faşistlerin karşı karşıya oldukları sorunlara örnektir. 1946'da kurulan MSI utanmasızca Mussolini'nin gömle-

ğini giyindi ve ilk başlarda, gizlilik örtüsü altında yaşayan Faşistlerin yönetimindeydi. Varlığını sürdürebilmesinin tek nedeni, İtalya'da güvenilir bir demokrat muhafazakâr parti bulunmamasıydı. Muhafazakâr seçmenlerin çoğu bir sağcı partiyi desteklemenin merkezi böleceği ve Komünistleri iktidara getireceği korkusuyla merkez Hıristiyan demokratları destekliyordu. Hıristiyan Demokratları desteklemeyi reddeden muhafazakârlarsa MSI'ya ya da aynı derecede marjinal olan monarşistlere oy veriyorlardı.

Şu anda bile faşizm bir sövgü terimidir. Ancak antifaşizm siyasi görünümü artık eskisi kadar derinden biçimlendirmediğinden, aşırı sağ siyaset bir kez daha önemli düzeyde azınlıklar tarafından benimsenmekte. Kuşak değişimi antifaşist göndermeyi "mekanik" kıldı; faşizm terimi hâlâ tabu, ama faşizmle ilişkilendirilen fikirler eskisi kadar tabu değil. 1968'in öğrenci ayaklanmaları istenmeden antifaşizmi daha da zayıflattı. Radikal öğrenciler büyüklerinin kendi iktidarlarını meşrulaştırmak için antifaşizmi kullanmalarını alaya aldılar. Öğrenciler ayrım gözetmeksizin dönemin hükümetlerini faşizmle suçladılar ve böylece, terimin yararlı bir içerikten boşaltılmasına katkıda bulundular.

Aşırı sağ siyasetin daha fazla kabul görmesinin ikinci nedeni, sağ kanat entelektüellerin ultra-milliyetçiliği yeniden tanımlamış olmalarıdır. Yabancı düşmanlığını ve hoşgörüsüzlüğü liberal-demokrat dile tercüme ettiler. Fransız düşünür Alain de Benoist ve 1970'lerin "Yeni Sağ"ı bunda çok önemli bir rol oynadılar. Yeni Sağ 1968'in öğrenci hareketine karşı bir tepkiyi temsil ediyordu, ama (faşizmin tipik özelliğiyle) geleneksel sağın esin kaynaklarını, kimi sol kanat düşünürlerin fikirleriyle birleştirdi.

Yeni Sağ, liberal demokrasinin evrenselci değerlerini baltalamaya koyuldu. Ürünlerinin büyük bölümü aslında yeni değildi – iki savaş arasındaki faşizme esin kaynağı olmuş sözde-bilimin (uluslar arasındaki kaçınılmaz savaşım, en uygun olanın sağkalımı, bireylerin zorunlu eşitsizliği, ırksal saflık gereği) güncellenmiş hali kolayca fark ediliyor. Özgün (ya da, radikal Nazi Otto Strasser benzer fikirleri benimsemiş olduğundan, neredeyse özgün) yönüyse, devletler içerisindeki azınlıklara karşı ayrımcılığı gerekçelendirmek için "eşit haklar"ın kullanılmasıydı – belli bir ulusun sözde ayırt edici özelliklerinin korunması için, çoğunluğun kimliğini tehdit ettiği söylenenlerin haklarının kısıtlanması gerekiyordu. Yeni Sağ, Amerikan kapitalizminin ve çokkültürlülüğün küreselleştirici eğilimlerine karşı Avrupa halklarının sözde tinsel eşsizliğini yeniden gündeme getirdi. Böylece aşırı sağın, bir yandan azınlıklara karşı ayrımcılığın gerekli olduğunu vaaz ederken, ırkçı olduğunu inkâr etmesi mümkün oldu – "biz yalnızca tüm ulusların var olma yönündeki eşit hakları için mücadele ediyoruz." Aşırı sağ, günümüz toplumunda son derece yaygın olan "ırkçı değilim, ama..." eğilimiyle bağlantı kurabiliyordu.

Ultra-milliyetçiliğin bu güncellenmiş halinin meyve vereceği hemen anlaşılamadı, çünkü Yeni Sağ küçük (ama Avrupa-çapında) bir entelektüeller grubuna hitap ediyordu. Üstelik 1983-1984'te Fransız Ulusal Cephe'nin (FN) kitle siyasetine girdiği şartlar, iki savaş arası dönemde Avrupa'da faşizmin gelişip serpildiği şartları hatırlatıyordu. 1981'de, küresel ekonomik krizin tam ortasında Fransız Sosyalistler cumhurbaşkanlığını ele geçirmiş ve ilk kez,

tümüyle sol çoğunluğa dayanan bir hükümet kurmuşlardı. Bu arada sağ, bir türlü kurtulamadığı kavgacı hiziplere bölünmeye başlamıştı ve kimi muhafazakârlar önceki sağ hükümetleri sendikaları kayırıp (özellikle kürtajı yasallaştırma yoluyla) ahlakı liberalleştirmekle suçluyorlardı. Üstelik Fransa'da siyasi ırkçılık geleneği vardı. Savaştan sonra bu gelenek (sık sık, bir zamanlar kendileri de göçmen karşıtlığının hedefi olmuş İtalyan ve İspanyolların soyundan gelenler tarafından) Kuzey Afrikalıları hedef almıştı. Acı bir savaşın ardından Fransa'nın 1963'te Kuzey Afrika imparatorluğundan çekilişinin anıları bu ırkçılığı güçlendiriyordu. Bu nedenle FN lideri Le Pen'in Kuzey Afrikalıları "Fransız topraklarına kamp kurmuş yabancı ordu" olarak tanımlayışı etkili oluyordu.

İlk başlarda FN'nin seçmenleri görece burjuva, ileri yaşlarda, Katolik, muhafazakâr ve antisosyalist kişilerdi. Parti programı, bu seçmen kesiminin deregülasyon ve serbest piyasaya dönüş talepleriyle çakıştı (Ronald Reagan'la Margaret Thatcher onyılıydı bu). Araplar, sosyal yardımlarla yaşayan "uygunsuz"ların sembolü oldular. FN, sosyalizm, feminizm ve göçün gelişiminden liderlerini sorumlu tutan hoşnutsuz burjuva muhafazakârların harekete geçişini temsil ediyordu.

Sonraki yıllarda FN daha çok, tüm sınıfları içeren bir partiye dönüştü. Daha da ilginci, genellikle işsiz, görece eğitimsiz, büyük kentlerin sanayi varoşlarında yaşayan genç, işçi sınıfı erkeğin partisi oldu. 1995 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde işçilerin % 30'unun FN'ye oy vermiş olmaları şaşırtıcıdır; sosyalistlere ya da komünistlere oy verenlerin oranından yüksekti bu. FN'nin bu özellikleri

Avrupa'nın başka yerlerindeki aşırı sağ partilerde de görülebilir.

Ne olmuştu? Batı ekonomilerinde sanayileşmenin gerilemesi yüzünden onlarca yıl boyunca vasıfsız genç erkekler arasında görülen işsizlik, bariz nedenlerden biridir. Batı ekonomilerinde geleneksel sanayi ortadan kalkmış ve yerini, genellikle kadınlarca doldurulan vasıfsız, geçici işler almıştı. Farklı nedenlerden ötürü Rusya ve eski Doğu Almanya da serbest piyasa reformlarının etkisiyle ağır sanayinin ve tarımın çöküşüne tanıklık ettiler; aşırı sağa destek büyük oranda bu sektörlerden gelir. Batı toplumlarında iş artık, pek çok gence bir kimlik ve statü sunmuyor. Aynı toplumlarda aşırı tüketme baskısının da arttığı ve tüketici mallarının cinsel cazibeyle ilişkilendirildiği düşünüldüğünde, yoksul genç erkekler kendilerini dışlanmış hissediyorlar. Zenginlerden rahatsız oluyor ve kariyer sahibi kadınlardan hoşlanmıyorlar. Gettolaşmış varoşlarda genç beyaz erkekler, suç işlemekle ve "kendi" kadınlarına saldırmakla suçladıkları göçmenlerle çatışmaya giriyorlar. Baskı altındaki "azınlıklar"ın çokkültürlülüğe karşı savunması kalıbına sokulan milliyetçi-popülist ırkçılık, özellikle bu alanlarda çekici geliyor. Yoksul beyazlar aslında *baskın* etnik grubun imtiyazsız üyeleri elbette ve bu nedenle polisten ve basından, göçmenlere kıyasla daha fazla sempati görüyorlar. Ancak önemli olan, algılar.

Algılar öylesine önemli ki, yalnızca kent gettolarının yoksul işçileri değil, zengin İsviçre, Avusturya ve Danimarka'da milliyetçi-popülizmin gelişmesinin gösterdiği gibi, müreffeh işçiler de ırkçı siyasetlere yöneliyor. Danimarka'da Müslüman nüfusun Avrupa'nın başka her yerine kıyasla daha dü-

şük olmasına karşın, 2001'de Pia Kjaersgaard İslam istilasını lanetleyerek 22 koltuk kazandı. Göçmenlerin varlığıyla birleştiğinde bile, yoksulluk, milliyetçi-popülizmin yükselişini tek başına açıklamaya yetmiyor.

Bir diğer önemli mesele, 1990'larda Doğu ve Batı Avrupa'da sosyalist ve komünist partilerin eski radikalizmlerini büyük oranda terk etmiş olmaları. Solla sağ arasındaki farklar yumuşadı ve bütün partiler daha çok, ekonominin dönüşümünden kazançlı çıkmış olanlar adına konuşuyor, kaybedenleri temsil olanağından yoksun bırakıyorlar. Sol, seçim başarısı arzusuyla sağa kayarken, muhafazakâr partiler kendilerini soldan ayırmak için sık sık yabancı düşmanı popülizmi benimsediler. Sol da arkada kalmamak için seçmenleri, kendisinin de göçmenlere karşı yumuşak olmadığına temin ediyor. Göçmen karşıtı politikalar saygınlık kazandı ve aşırı sağın ultra-milliyetçiliği anlamlı bulunuyor.

Ultra-milliyetçilik eşsiz ulusal kültürlerin –ekonominin giderek uluslararası hale gelmesinde, göçmen selinde, Coca-Cola'nın her yere girmesinde ve çiftçiler için tarife korumasının kaldırılmasında gözler önüne serilen– "küreselleşme"ye karşı müdafaası olarak sunulabileceğinden, bu durum daha da geçerli. Aşırı sağ, yaşadıkları zorluklar küreselleşmeye atfedilebilecek tüm kesimlerin davalarını üstleniyor. Glasgow ve Moskova'da aşırı sağ McDonalds'ı lanetleyip Afgan göçmenlere saldırıyor. Batı Avrupa'da aşırı sağ, Avrupa Birliği'ni (AB) küreselleşmenin ajanı olarak kınıyor. AB'nin Doğu Avrupa'nın yeni demokrasilerini içine alması olasılığı, doğudan yeni bir göçmen dalgası gelmesi korkusunu güçlendiriyor.

Ulus-devletler kapitalizmin, teknolojik değişimin ve iletişimdeki ilerlemenin uluslararasılaştırıcı eğilimlerini her zaman hesaba katmak zorunda kalmış olduklarından, küreselleşme yeni bir olgu değil aslında. Siyasetçiler politikalarını gerekçelendirmek için zaman zaman küreselleşmeyi kullanırlar ("düşük ücreti kabul edin, yoksa uluslararası düzeyde rekabet edemeyiz ve işlerinizi kaybedersiniz!"). Çeşitli siyasi inançlardan hareketler küreselleşmeyi protesto etmişlerdir. Ultra-milliyetçiler olarak, faşistler de onlara katıldılar. 1880'lerde radikal sağ, Yahudi Rothschild bankasını kozmopolit finans sermayesinin okült gücünün timsali –namuslu ulusal işletmelere ve yerli işçilere karşı bir tehdit– olarak görüyordu. Dolayısıyla milliyetçi-popülizmi küreselleşmeye karşı "otomatik" bir tepki olarak göremeyiz. Bu belli dönemde küreselleşmenin neden önemli sayıldığını sormalıyız. Yanıt, değişen bir siyasi manzarada sanayinin gerilemesinin, yapısal işsizliğin ve etnik rekabetlerin neden olduğu sorunlarla çakışmasıdır – Yeni Sağ'ın küreselleşmeyi siyasi açıdan yararlı hale getirdiği bir dönemde. "Kimliğin" savunulması, neo-faşistlerin, 1930'larda faşistleri destekleyenlere kıyasla daha karışık bir koalisyonu harekete geçirebilmelerini sağladı.

Milliyetçi-popülizmi üreten şartların iki savaş arası dönemdeki faşizmin doğduğu şartlardan farklı olması gerçeği, bu ilkini faşist olmaktan ille de çıkarmaz. Faşizm fikri bir kez "ortaya çıktığında", çeşitli durumlar için kullanılması mümkündür. Doğabileceği şartlara ilişkin, bilgiye dayalı tahminlerde bulunulabilir, ama kitlesel bir hareket haline gelmesini sağlayacak kesin şartların öngörülmesi mümkün

değildir. Asıl sorumuzu –milliyetçi-popülizm tarihsel faşizme ne derece benziyor?– yanıtlamak için, aşırı sağın ne yaptığına ve ne söylediğine de bakmalıyız.

İtalya: milliyetçi-popülizmden post-faşizme

MSI varlığının ilk yarım yüzyılı boyunca faşist mirasın çelişkileriyle boğuştu. Sosyal programını –korporatizm, işçilerin yönetime katılımı ve temel sanayilerde belli oranda millileştirme– Faşizm'in radikal kanadından aldı. Siyasi programı daha ılımlıydı: ABD modeline yakın, başkanlığa dayalı bir anayasa. Bu ihtiyatlılık, yasadışı yolları benimsemesi durumunda bastırılma korkusundan ve parti içindeki muhafazakârların etkisinden kaynaklandı. Muhafazakârlar, burada vurgulamalıyız ki Faşist mirası inkâr etmeden, MSI'nın geleneksel muhafazakârlarla ittifak kurarak daha başarılı olacağına inanıyorlardı. Parti seçimlerde en yüksek oyu, iktidarı ele geçirmesinden sonra Mussolini'nin peşine takılan güneyli muhafazakârların soyundan gelenlerden aldığından, "ılımlılar" radikallerin meydan okumalarını savuşturmayı genellikle beceriyorlardı. 1960'larla 1970'lerde düş kırıklığına uğramış kimi radikaller ayrılarak, terörist provokasyon kampanyalarına katıldılar. Hâkimiyet hangi hizipte olursa olsun, MSI oyların % 9'undan fazlasını alamadı – ve genellikle bundan da düşük bir oyda kaldı.

MSI Ekim 1992'de Roma Yürüyüşü'nün 70. yıldönümünü geçit törenleriyle, Roma selamlarıyla ve şarkılarla kutladı. Ancak o yıl, hareketin konumunda temel bir

değişime tanık oldu. Bu değişimi ilk olarak, güçlü İtalyan Komünist Partisi'nin kendini ılımlı bir demokrat sosyalist harekete dönüştürerek aşırı sağı başlıca düşmanından yoksun bırakmasına yol açan, komünizmin çöküşü başlattı. İkinci olarak, 1992'de Umberto Bossi liderliğinde Kuzey Birliği ortaya çıktı. Bu hareket "üretken" kuzeyin "Afrikalı" güneyden özerkliğini kazanmasına adanmıştı ve bu da MSI'nın İtalyan devletine bağlılığını keşfetmesine neden oldu. Üçüncü olarak, o zamana dek baskın durumda olan Hıristiyan Demokratlar 1992-1993'te sahtekârlık soruşturmalarının etkisiyle çöktüler. Antifaşizm siyasi kabul edilebilirliğin mihenk taşı olmaktan çıktı ve sağda açılan seçmen boşluğuna MSI girdi.

Bu döneme gelindiğinde ılımlı Gianfranco Fini partiyi radikallerden geri almış ve Faşizm'le kişisel bağları bulunmayan yeni bir parti yetkilileri kuşağı öne çıkmıştı. Fini'nin öncelikleri değiştirmesi, önceki ılımlıları ele geçirme çabalarından daha önemli bir rol oynadı. Fini, geçmişte değersiz sayılarak göz ardı edilen direniş geleneğiyle uzlaşma yönünde sembolik jestlerde bulundu. Diktatörlük kınandı ve demokrasi bir değerler sistemi olarak kabul edildi. Faşist ırk yasaları lanetlendi. Değişen MSI İtalya'ya daha önce hiç sahip olmadığı bir şeyi verdi: bilinçli bir sağ kanat Katolik muhafazakâr parti. Güneyli muhafazakâr köklere dönüşü temsil ettiği de söylenebilir.

1995'te MSI kendini Alleanza Nationale'ye (AN) dönüştürerek bu değişimleri teyit etti. Hareket bir yıl önce oyların % 14'ünü almış ve medya kodamanı Silvio Berlusconi'nin hükümetine girmişti. Biraz da Bossi'yle Fini arasındaki mücadeleler nedeniyle bu hükümet çok geç-

meden çöktü. AN'nin oyların % 12'sini almasıyla 2001'de Fini başbakan yardımcısı olarak yeniden hükümete girdi.

AN'nin Faşizm'e bir borcu bulunmaktadır elbette – kendini tanımlamak için "post-faşist" terimini kullanması, bunu kabul etme amaçlıdır. Partinin radikal kanadı hâlâ mevcut ve futbol holiganizminin dazlak siyasetine bir derece sempati gösteriyor. Her yerdeki faşistler gibi, ideolojik esin kaynağı olarak hem soldan hem sağdan devrimcileri anıyor – bu örnekte, her ikisi de Fransız Yeni Sağı tarafından anılan, Komünist Antonio Gramsci'yle, İtalya'nın Heinrich Himmler'e yanıtı olan Julius Evola. AN yine Yeni Sağ'ı izleyerek ırkların eşit olmadıkları fikrini reddediyor, ancak göçü ulusal kimliğe karşı bir tehdit olarak görüyor. 2001'de Fini ders kitaplarının "Marksist önyargı"dan (Mussolini'nin savaş sicilinin çarpıtılması, bu tür saldırılardan biriydi) temizlenmesi için bir komisyon kurulması talebinde bulunarak, Faşist sansür korkularını canlandırdı. AN'nin faşizmi eleştiriye tabi tutmaktansa hâlâ faşist olan eylemcileri parti işlerinde ses çıkarma olanağından yoksun bırakarak faşist mirasın "etrafından dolandığı" öne sürülmüştür.

Ancak AN'yi faşist olarak görmek, bırakın faşizmle muhafazakâr diktatörlüğün, geleneksel muhafazakârlıkla faşizmin bile ayırt edilmelerini olanaksızlaştıracak genişlikte bir tanım yapılmasını gerektirecektir. Aslına bakılırsa, Berlusconi koalisyonunun en aşırı unsuru, göçü saplantı haline getirmiş olan ve AB'nin pedofillerce yönetildiğine inanan Umberto Bossi'dir. Fini'nin yasa-ve-düzen temelli, göçmen karşıtı, Avrupa Birliği karşıtı siyasetinin Berlusconi'nin siyasetinden çok daha sert olduğu söylenemez.

Fransız Ulusal Cephesi daha farklı bir mesele. 1972'de, seçim malzemesi olarak göçü kullanmak isteyen çeşitli örgütler için bir şemsiye örgüt –bir cephe– olarak kuruldu. Görüşleri pek çok sert faşiste göre belki biraz fazla muhafazakâr kalan Jean-Marie Le Pen'i liderliğe seçti. Ancak onun görece ılımlılığı FN'yi, belediye seçimlerinde Dreux'de oyların % 17'sini kazandığı 1983'e dek bir kitle partisi haline getiremedi. 1990 ortalarına gelindiğinde Cephe ulusal seçimlerde oyların %15'ten fazlasını almaktaydı ve az sayıda önemli belediye yönetimini ele geçirmişti. 1999 başlarında parti içerisinde Le Pen'le görünürdeki vârisi Bruno Mégret arasında bir çatlak oluşmasından sonra pek çok gözlemci, FN'nin sonunun geldiği tahmininde bulundu. Ancak Le Pen FN'nin adına tutunmayı başardı ve 2001 belediye seçimlerinde Mégret'nin az çok ilerisinde olduğunu gösterdi. Nisan 2002'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Le Pen'in oylarında 1995'e kıyasla az bir artış görüldü, Mégret'nin oyları eklendiğindeyse aşırı sağ oyların en az % 20'sini elde etmiş oldu. Solun bölünmüşlüğü sayesinde Le Pen'in oyları görevdeki Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın ardından ikinci sıraya yerleşmesine yetti ve son turda onun karşısına çıkma hakkını kazandırdı.

FN ne tür bir hareketti? İtalyan AN gibi FN de, bilinçli olarak, aşırı sağı "ılımlı" görüş için daha kabul edilebilir hale getirmeye çalışıyor. Ama benzerlik burada sona eriyor. Fini'nin antifaşistlerle uzlaşma jestlerinde bulunmasına karşın Le Pen, Yahudi Soykırımı konusunda "revizyonist" görüşe (yani, Soykırım'ın olmadığını söyleyenlere)

sempati duyduğu kuşkularını uyandırdı. Cephe, ırkçılığın reddedilmesinde Yeni Sağ'ı izliyor, ancak ulusal kimliğin korunması adına göçmenlerin ülkelerine iade edilmelerini savunuyor. Sosyal politikası, konut, sosyal yardım ve eğitim olanaklarında Fransız halkına öncelik verilmesi anlamına gelen "ulusal tercih" terimiyle özetleniyor. Bütün bunlar faşizmi hatırlatıyor.

Cephe'nin ekonomi politikasının değerlendirilmesi daha da zor. Faşizm tipik olarak korporatizmi ve düzenlemeciliği yeğlerken, FN 1980'lerde aşırı serbest piyasa liberalizmini benimsedi. FN'yi faşist olarak görenler Mussolini'nin görevdeki ilk yıllarında serbest piyasayı kucaklamasına değinebilirler. Mussolini'nin liberal dönemini muhafazakârlarla uzlaşmasının sonucu ve bu aşamada rejimin faşizmden çok uzakta bulunmasının kanıtı olarak görmek daha ikna edici olacaktır. Serbest piyasanın kabul edilmesi, faşizmin büyük oranda sulandırılmasını temsil eder. Serbest piyasa ideolojisi özgür sendikaların bastırılmasına izin verebilir, ama ekonominin ulusal çıkara ikincil tutulması arzusundan vazgeçmeyi ve bunun beraberinde getirdiği bütün sonuçları içerir. Partide serbest piyasa ekonomisi hâkimiyetini koruduğu sürece FN gerçekten faşist olamaz. Ancak 1990'larda FN gerçekten de korporatist politikaları benimsedi.

FN'nin doğasına ilişkin bir sorun daha var. Tarihsel faşizmin aksine FN demokrasiye karşı çıkmıyor. Aksine, referanduma başvurulması ve parlamentonun yetkilerini geri kazanması yoluyla halkın egemenliğinin güçlendirilmesini hedeflediğini ilan etti (Fransa'da Beşinci Cumhuriyet'te gerçek iktidar yürütme kolundadır). Bu reformların seçim

yoluyla gelmemiş teknokratların ve yerleşik siyasetçilerin iktidar üzerindeki denetimini gevşeteceği ve halkın göç, ölüm cezası ve "ulusal tercih" konularındaki gerçek arzularının duyulmasını sağlayacağı söyleniyor. Belirli bir noktaya kadar bu program bir tür demokrasi olarak görülebilir –ya da daha çok, demokrasinin çoğunluğun iradesinin mutlak olarak dayatılmasıyla özdeşleştirilmesi yönündeki yaygın düşünceyi kullanıyor. Dolayısıyla FN'nin demokrasi anlayışını ırkçı projesinden ayırmak mümkün değil. Bir kez iktidara geldiğinde programının ana maddelerinde referandumları kazanmanın mümkün olacağını varsayıyor. Tarihsel faşistlerin aksine FN rekabetçi seçimlere son verilmesini talep etmiyor ve kalıcı bir diktatörlük kurma niyetinde olduğunu gösteren hiçbir kanıt bulunmuyor.

Le Pen kendini iktidara taşımak için parti şiddetine başvurma girişiminde bulunmuş da değil. FN'nin iktidara anayasal yollardan ulaşmaya çalışma açısından Hitler ve Mussolini'yi izlediği önermesi, bu diktatörlerin iktidara hukuki yollardan geldikleri yönündeki hatalı varsayıma dayanıyor. Gelmediler. Liberal demokrasiye açıkça saldırdılar ve muhafazakârları onlarla koalisyon kurmaya zorlamak için, şiddet içeren paramiliter hareketlerden yararlandılar. Mussolini'nin 16 Kasım 1922'de parlamentoda yaptığı konuşma, Faşistlerin uzlaşma ve tehdit bileşimlerinin örneğiydi.

FN'nin tarihsel faşistlerle kıyaslanabilir bir kitlesel paramiliter kanadı bulunmuyor. Partide bu tür bir hareket yaratmayı isteyecek belli unsurlar var elbette. FN pek çok dazlağı ve şiddete başvurmaya her an hazır başka unsurları içeriyor. Ama FN'de çoğunluk görüşünün partiyi milita-

rize olmuş, tek parti devletinin çekirdeği olarak gördüğü yönünde hiçbir işaret bulunmuyor. Milliyetçi-popülizmin modern toplumda paramilitarizmin ve tek parti yönetiminin mümkün olmadığını fark ettiği ve aynı amaca ulaşmak için başka yöntemler geliştirdiği söylenerek itirazda bulunulabilir. Ancak bir kez daha, paramilitarizmin terk edilmesi önemsiz bir mesele değildir, çünkü faşizmin ikincil bir özelliğinden ibaret değildir. Hitler'le Mussolini'nin iktidarı ele geçirişlerinin silahlı takipçilerinin baskısına dayandığı gerçeği, rejimlerinin tarihleri açısından temel önemdeydi. Mussolini'nin Kara Gömleklileri ya da Hitler'in SA'sıyla SS'si kamu hizmetleri, polis ve ordunun kimi işlevlerini üstlenmeye göz dikmeseydi, faşizm tarihi ne derece farklı olurdu? Radikal faşistler tüm amaçlarına ulaşamayabilirlerdi, ama bunların herhangi birini ikincil sayarsak, iki savaş arası dönemde Avrupa'daki faşizmden fazla bir anlam çıkaramayız.

FN faşizmi daha kabul edilebilir hale getirme niyetiyle yola çıkmış olabilir, ancak diktatörlük, tek parti yönetimi ve paramilitarizmden kendini kopartarak daha farklı bir şeye dönüşmüştür. Bence FN bir tür ırkçı milliyetçi-popülizmi temsil ediyor. Liberal olmayan, dışlayıcı politikaları yürürlüğe sokmak için, yozlaşmış düzenin tepesinden doğruca halka hitap ediyor, ya da etmeye çalışıyor.

Rusya'da aşırı sağ

Kara Yüzlerin altın çağından doksan yıl sonra Rusya'da aşırı sağın yeniden ortaya çıkması şaşırtıcı değil. Solun

çöktüğü ve Boris Yeltsin'in liberal-demokratik ekonomik reformlarının büyük bir hoşnutsuzluk yarattığı bir ülkeydi burası. Üstelik Rusya imparatorluğunu yitirmiş, Afganistan'da küçük düşmüş ve görünüşe bakılırsa, Batı'nın insafına kalmıştı. İki savaş arası dönemdeki Almanlarla İtalyanlar gibi Ruslar da komşu cumhuriyetlerdeki soydaşlarının kaderleri için kaygılanıyorlardı.

Aralık 1993'te Vladimir Jirinovski'nin Liberal Demokrat Parti gibi saçma bir ad taşıyan partisi Duma (parlamento) seçimlerinde parti tercih oylarının yaklaşık % 25'ini aldı. Jirinovski göz alıcı bir karakter; biraz şovmen, biraz hayalci ve biraz aşırı milliyetçi. Tarzı, tipik faşist erkek şovenizmi. Oyunu verirken yabancı gazetecilere, "Siyasi iktidarsızlık sona erdi. Bugün, orgazmın başlangıcı. Size söz veriyorum, tüm halk önümüzdeki yılın [başkanlık seçimlerinin] orgazmını hissedecek," dedi. Jirinovski'nin mesajı basitti. Rus halkına ve Rus ruhuna inanarak Rusya'yı ayağa kaldıracaktı. Rus imparatorluğunun yeniden kurulmasını vaat ediyor ve yabancılarla Yahudilere saldırıyordu.

Beklentilerin tersine 1993 Jirinovski için sonun başlangıcı oldu. Sonraki seçimlerde oyu iki haneli rakamlara ulaşamadı. Bunun nedeni basit – başka partiler onun politikalarını devraldılar. Aralarından en ilginci, ultra-milliyetçi bir hareket olarak yeniden icat edilmiş olan, Gennadi Züganov yönetiminde yeniden kurulmuş Rus Komünist Partisi. Sovyet komünizmi zenginlere karşı her zaman milliyetçi-popülist bir nefret içermiş olduğundan, Züganov tüm komünist tarihi reddetmiyor. Sırasıyla iç savaş ve yabancı istilası karşısında Rus devletini korumuş oldukları için Lenin'le Stalin'i takdir ediyor ve Batı'ya karşı yeni bir savaşım çağrısında bu-

lunuyor. Ancak Marksizm atılıp yerine tinsel milliyetçilik konmuş – komünizm Batı materyalizmine çok fazla taviz vermiş olmakla eleştiriliyor ve Ortodoks Kilisesi, Rus tarihinin somutlaşmış hali olarak baş tacı ediliyor. Züganov, Gorbaçev ve Yeltsin gibi yabancı kontrolündeki kodamanlara karşı Rus halkı ve gerçek parti eylemcisi adına konuştuğunu iddia ediyor. Kendini "kanıyla, kültürüyle ve psikolojisiyle Rus" ilan ediyor ve bir kadınla asla ciddi bir konuşma yapmamış olmakla övünüyor. Özetle, Züganov, milliyetçilikle komünizmi uzlaştırıyor.

Buna nasyonal sosyalizm demeye cüret edebilir miyiz? Belki de. Özellikle de, hâlâ güçlü olan Komünist Parti teşkilatının ülke yönetimindeki rolünü geri almayı isteyip istemediği henüz belirsiz olduğundan, burada faşizme benzeyen pek çok şey var kesinlikle. Ancak Rusya'da diktatörlüğe dönüşü açıkça savunmak hâlâ güç. Le Pen gibi Züganov da piyasa ekonomisinden ya da demokrasiden tümüyle kopmakta duraksıyor. Çok partili sistemi korumak ve parlamentonun yetkilerini artırmak istiyor (özellikle de, Milliyetçi Komünistler parlamentoda güçlü olduklarından).

Milliyetçi Komünistler Aralık 1995 seçimlerini kazandılar (elbette, Rusya'nın karışık siyasi sisteminde mümkün olduğunca), ancak güçlü bir gösteriye rağmen ertesi yıl başkanlık seçimlerinde Yeltsin'i devirmeyi başaramadılar. Jirinovski'yi seçmenlerinden yoksun bırakan Milliyetçi Komünistler de, 1999'da başbakan ve 2000'de başkan olan Vladimir Putin tarafından alt edildiler. Önceden hiç tanınmayan Putin, Çeçen ayrılıkçılara karşı acımasız bir savaş vererek ve eylem adamı pozuna bürünerek büyük

popülerlik kazandı. Judo'da kara kuşak sahibi olan Putin Japonya'ya yaptığı bir devlet gezisi sırasında gösteri maçında (üzerinde resmi kıyafetlerle) yere fırlatılmıştı.

Putin kendini "demokrat –Rus demokratı"– olarak tanımlıyor. Faşist değil. Ama ulaştığı başarı Rusya'da bir popülizm havuzu, bir zamanlar komünizm için kullanılmış, şimdiyse ultra-milliyetçilerin kendilerine mal ettikleri bir "biz ve onlar" siyaseti olduğunu gösteriyor.

ABD'de aşırı sağ

ABD, köklü bir popülizmin aşırı sağa dönüştürülebileceği bir başka ülke. Burada aşırı sağın kökleri, her iki büyük partinin hayal kırıklığına uğramış saflarında bulunabilirdi. Beyaz Güneyli Demokratlar 1960'larda Demokrat yönetimlerin yurttaşlık hakları yasasının yürürlüğe sokulmasındaki rolünden rahatsızlık duyuyorlardı. KKK bu dönemde bir kez daha büyüdü ve kimi üyeleri açıkçı ırkçı olan muhalif Demokrat George Wallace'ın 1968'deki başkanlık adaylığını desteklediler. Hayal kırıklığı içindeki Güneyli seçmenler bundan sonra 1980'de Ronald Reagan'ın Cumhuriyetçilerine yöneldiler. Bu arada, Cumhuriyetçi Parti'nin sağ kanadı 1950'lerden beri, kendi idarecilerinin Yeni Düzen'in müdahaleci ekonomi politikalarının kaldırılmasındaki sözde başarısızlığını ve uluslararası komünizme karşı sözde yumuşaklığını eleştirmişti (aralarından bazıları Başkan Eisenhower'ın Komünistlerin kuklası olduğuna inanıyordu). 1960'ların sonlarıyla 1970'lerin başlarında Cumhuriyetçilerin ultra-liberal

kanadı, sözde müdahaleci ekonomi politikaları nedeniyle Başkan Nixon'a saldırdı. 1970'lerde bu ultra-liberal sağ, ailenin ve Hıristiyan okullarının devletin saldırısı altında olduğunu düşünen Hıristiyan köktendinci hareketiyle birleşti. Sağın bu üç unsuru arasında bazı uyuşmazlıklar vardı – örneğin liberal ekonomi yanlıları Güneylilerin beyaz seçmenler için yüksek miktarda para harcama eğiliminden hoşlanmıyorlardı. Yine de, sonraki iki eğilim, ilkinden bazı temaları ödünç alarak, Ronald Reagan'ın başkanlığı sırasında (1980-1988) aşırı derecede etkili oldu.

Belki de tahmin edileceği gibi, Reagan radikal destekçilerini tatmin edemedi. Kürtaj yasaklanmadı, okullara dua sokulmadı ve kimileri onun Gorbaçev'le müzakere etmeye istekli olmasından hoşlanmadılar. Ardılı olan George Bush vergileri yükselterek hoşnutsuzluğu artırdı. 1988'de Pat Robertson'ın Cumhuriyetçi başkanlık adaylığı kampanyasıyla, daha radikal sağcılık biçimleri ortaya çıktı. 1994'te Newt Gringrich'in *Amerika'yla Sözleşme* kampanyasıyla ve 1992'yle 1996'da Pat Buchanan'ın adaylık kampanyalarıyla radikal sağcılık Cumhuriyetçi Parti içerisindeki varlığını sürdürdü. Çok geçmeden umut ve hayal kırıklığı döngüsü bir kez daha etkisini gösterdi ve hoşnutsuzlar yerleşik sağın dışına yöneldiler. 2000 başkanlık seçimlerinde Buchanan Reform Partisi'nden aday oldu. Kürtaj karşıtlığı ve okullarda dua edilmesi gibi tüm geleneksel sağ kanat davalarını benimsedi, feminizm ve eşcinsel hakları hareketlerini lanetledi. Buchanan aynı zamanda sağın, ABD'nin dünya meselelerine karışmasına karşı eski muhalefetini yeniden canlandırdı. Bush'un "Yeni Dünya Düzeni" ilanını büyük şirketlerin ve küreselleşmenin partizanları adına Ameri-

kan çıkarlarına ihanet edilmesi olarak gördü ve serbest ticaret taraftarı yönetimleri Amerikan işçilerinin çıkarlarını göz ardı etmekle suçladı. Buchanan'ın kampanyasının Avrupa'nın milliyetçi-popülist hareketleriyle pek çok ortak yanı vardı. 1996 Cumhuriyetçi Parti önseçimlerinde oyların % 21'ini aldı.

Bir başka yeni hareketi –Şubat 1993'te FBI'ın bir dini tarikatın merkezini kuşatması sonucunda Waco, Texas'ta 76 kişinin ölümünün ertesinde filizlenen milisleri, yani Vatanseverlik Hareketi'ni– incelediğimizde, Avrupa deneyimiyle kıyaslama daha da ilginçleşiyor. Milisler Amerikan Devrimi'nin silahlı yurttaşlarının, federal yönetimin gelecekte yeniden saldırıya geçmesini engellemesi gerektiğini savunuyorlar. Ülkeyi Birleşmiş Milletler'de somutlaşmış küresel dünya düzenine satmaya eğilimli bir hükümete karşı Amerikan halkının özgün anayasasını ancak silahlı yurttaş savunabilir. Görünüşe bakılırsa, Amerikan topraklarında savaşmaya hazır BM askerleri ve onların siyah helikopterleri gözlenmiştir. Üstelik özgün Amerikan özgürlükleri yalnızca beyazlara aittir ve asla siyahlar için hedeflenmemiştir.

Son derece liberal olmaları açısından milisler Avrupalı milliyetçi-popülistlerden farklılar. Yönetimin sürücü ehliyeti verme ya da halktan vergi alma hakkını kabul etmiyorlar. Aralarından bazıları hükümetin anayasanın asıl anlamını çiğnediğini, bazılarıysa bizzat anayasanın özgür Amerikalılara bir dayatma olduğunu, hatta anayasanın, ABD'nin İngiliz monarşisi ve müttefiki olan uluslararası finans tarafından yönetilmesinin sürdürülmesinin örtüsü olduğunu öne sürüyorlar. Etnik açıdan saf bir ulus adına küreselleşme yanlısı federal yönetime karşı bu düşmanlık,

Avrupalı milliyetçi-popülistlerin Avrupa Birliği'ne karşı düşmanlıklarını hatırlatıyor.

Sonuç

Vaka çalışmalarımız, faşizm mirasını açıkça benimseyenlerin ana akım siyasete girmeyi ender olarak başarabildiklerini gösteriyor. Demokratik sayılan bir çağda aşırı sağı kabul edilebilir kılmayı amaçlayanlar radikal derecede farklı yönlere saptılar. Fini'nin AN'si demokrat muhafazakâr partiye dönüştü – ana akım Avrupa muhafazakârlığının belirgin biçimde daha sağa kaydığı bir bağlamda olsa da. Öteki uçtaysa Almanya'nın şiddete eğilimli sağ kanat partileri, çok sayıda dazlak üyeleri ve göçmenlere karşı şiddet tarihiyle, bir etki yaratma mücadelesi verdiler. Reformdan geçen Doğu Alman komünist hareketi (Rus muadilinden daha sol kanattadır) doğuda ekonomik sorunlara karşı gösterileri büyük oranda tekeline aldı ve bu arada Almanların çoğu, göçmenlerden hoşlanmasalar da, neo-Nazilerden daha fazla korkuyorlar. 2001 sonlarında düş kırıklığı içindeki faşistlerin terörizme yönelmelerinden korkulmaktaydı.

Faşizmin vârislerinin FN gibi en başarılıları kendilerini demokratik meşruiyet içerisinde hareket eden ırkçı ve popülist partilere dönüştürdüler. Kimi farklılıklarla bu durum, Ekim 1999'daki Avusturya genel seçimlerinde ikinci sırayı elde eden Jörg Haider'ın Özgürlük Partisi (FPÖ) için de geçerli. FPÖ aşırı serbest piyasa politikalarını (öğretmenler için rutin uyuşturucu testlerini içeren)

sert yasa-ve-düzen politikalarıyla, göçe karşı düşmanlıkla, aile tazminatlarının ve öteki sosyal yararların Avusturya uyruklulara yönlendirilmesi hedefiyle ve onlarca yıldır iktidarı tekellerine almış olan Sosyalistlere ve Hıristiyan Demokratlara karşı antipatiyle birleştiriyor. Cristoph Blocher'ın 1999'da oyların % 22'sini alan İsveç Halk Partisi, FPÖ'nün pek çok özelliğini paylaşıyor.

Bütün bu partiler sağdaki kriz kadar soldaki krizden de beslenmeleri açısından iki savaş arası dönemdeki faşizmden ayrılıyorlar. Rusya'da sol bir parti aşırı sağa yöneldi, Batı'daysa durum daha çok, bir zamanlar sola oy vermeleri beklenebilecek genç erkeklerin bunun yerine aşırı sağa yönelmeleri.

Milliyetçi-popülist sağ, faşizmi güncelleştirme ve değişmiş şartlarda ayakta tutulabilir kılma amaçlı bilinçli bir çabanın ürünü. Sonuçta aynı gerçek sürekliliklerin (aşırı milliyetçilik ve etnik azınlıklara karşı ayrımcılık, antifeminizm, antisosyalizm, popülizm, yerleşik toplumsal ve siyasi seçkinlere karşı düşmanlık, antikapitalizm ve parlamenterlik karşıtlığı) aynı derecede önemli değişimlerle (kitlesel mobilizasyonun reddedilmesi, sistematik paramiliter şiddet ve tek partili devlet yaratma arzusu) bir araya geldiği görülüyor. Eksik olan özelliklerse, tam da faşizme totaliter niteliğini kazandırmış olanlar – ulusla rejimin sürekli olarak onaylanmasıyla özetlenebilecek özellikler. Milliyetçi-popülistler miraslarını önemli derecede değiştirdiler – demokrasiyi devirmek yerine, onun ırkçı potansiyelinden faydalanmayı amaçlıyorlar. Bunu söylemek, milliyetçi-popülizmin faşizmden "daha az kötü" ya da "daha tehlikesiz" olduğu anlamına gelmiyor. Bu bambaşka bir soru.

VIII. Bölüm

FAŞİZM, ULUS VE IRK

Ultra-milliyetçi bir ideoloji olarak faşizm arsızca ırkçıdır. Faşistler ülkenin tüm sakinlerini vatandaşlar, ya da eşit haklara sahip insanlar olarak görmezler. Vatandaşlık ve getirdiği faydalar, ister biyolojik olsun ister kültürel, dinsel ya da siyasi, "milli" olduğu öne sürülen niteliklere uyma ya da bunlara sahip olma temelinde tanınır ya da esirgenir. Sosyal yardım olanaklarından aile politikasına ve diplomasiye dek, faşist uygulamaların tüm yönlerine milliyetçilik ve ırkçılık egemendir. Ulusun dışında sayılanlar belirsiz bir gelecekle –en kötü senaryo düşünülürse, imhayla– karşı karşıyadırlar.

Tarihsel faşistler kendi uluslarının üstünlüğü konusunda gayet açıktılar ve "ırk" kategorisini mutlulukla kullanıyorlardı. Terimin edindiği kötü şöhret yüzünden saygın olma iddiasındaki hiç kimse bu etiketi benimseyemeyeceğinden, günümüz milliyetçi-popülistleri kendilerini ırkçı olarak tanımlamaya daha isteksizler. Güney Afrika Apartheid rejimi gibi, bağnazlıklarını, ırkların (cinsiyetler

gibi) "eşit ama farklı" oldukları kavramı ardına saklıyorlar. Üstünkörü bir inceleme bile bu tür ayrımların sahte olduğunu göstermeye yeter. Yine de faşizmle ırkçılık arasındaki ilişki karmaşıktır.

Biyolojik ve kültürel ırkçılık

Önce bazı ayrımlar getirmek zorundayız. Irkçılığın en katı biçimi, ırkın biyolojik olarak belirlendiğini savunur. Biyolojik kader değiştirilemez ve başka bir ulusa asimilasyon olanaksızdır. Gerçekten de Naziler, asimile olmuş Yahudilerin gizli eylemlerde bulundukları için tehlikeli olduklarına inanıyorlardı. Biyolojik ırkçılık insanları yüksek ve aşağı olmak üzere de böler ve bu sonuncular yüksek hayvanlardan kesin olarak farklı değillerdir. Bu "alt-insanlar" yüksek ırkların çıkarları adına kullanılabilir, hatta öldürülebilir.

Ulusal kimlik her zaman biyolojik olarak tanımlanmaz. 20. yüzyıl başlarında eğitimli Avrupalılar ırkı genellikle tarih ve kültür terimleriyle anlıyorlardı. Birey ulusun tarihsel topraklarında yaşıyorsa, ulusal dili konuşuyorsa ya da dinini icra ediyorsa o ulusa aitti. Bu ırkçılık, ulusal dilin öğrenilmesi ya da kişinin dinini değiştirmesi yoluyla "asimilasyon"a izin verdiğinden daha az aşırı uçtadır. Asimilasyon kimi zaman, ilerici sayılan projelerle ilişkilendirilmiştir: liberal 19. yüzyıl Fransa ve Macaristan'ında Yahudiler tam yurttaşlık haklarını kazandılar – farklılıklarını açıkça sergilemekten kaçındıkları sürece. Sovyet Rusya'da Yahudiler yönetim ağacının en tepesine tırmandılar, ancak rejim Yahudi kültürünün ifadelerini acımasızca bastırdı.

Yine de asimilasyon ırkçı varsayımlara dayanır: kişi çoğunluğun sözde kültürel özelliklerine uymadığı sürece eşit haklara sahip bir yurttaş olamaz. İçtenlikle liberal bir konumsa dinsel, dilsel ve kültürel çeşitliliği ve hatta bireyin eşit olarak herkes için geçerli bir hukuka uyması şartıyla başka devletlerle duygusal olarak özdeşleşmesini kabul eder. Daha da önemlisi, yasaları çiğnediği varsayılan herkes aynı biçimde muamele görür. Kimsenin etnik kökenlerinden ötürü suç işleme olasılığının daha yüksek olduğu düşünülemez. Herkesin aynı şekilde "adil muamele" hakkı vardır. Liberaller için ulusun tarihini bilmek ya da ulusal futbol takımını tutmak gibi "sadakat testleri" yoktur.

Asimilasyonculuk, iki savaş arası dönemde Avrupa'da sık sık yapıldığı biçimde azınlık dilinde eğitim veren okulların kapatılması gibi baskıcı önlemleri içerdiğinde özellikle ayrımcıdır. Bireyin asimile olduğunun söylenebilmesi için gerekli zaman miktarı da çok önemlidir. Barrès köylülerin ulusal topraklarla *yüzyıllarca* temas yoluyla Fransızlığı özümsediklerini varsaymıştır. Dahası, Yahudilerin hiçbir zaman toprağı işlemedikleri için asla tümüyle Fransız olamayacak kentli yaratıklar olduklarını savunuyordu. İki savaş arası dönemde bu "kan ve toprak" milliyetçiliği, faşist olsun ya da olmasın Avrupa sağında son derece yaygındı. Etnik azınlıkların ulusal aidiyetlerini değiştirmelerine çok az olanak bıraktığından, potansiyel olarak Nazi ırkçılığı kadar dışlayıcıydı.

Nazilerin ırksal olarak Almanlara yakın gördükleri halkları zorla asimilasyona tabi tutmuş olmaları, biyolojik ve tarihsel/kültürel ırkçılık arasındaki farkları daha da bulanıklaştırır. Nasyonal Sosyalist Halk Sosyal Yardım

Örgütü (NSV), Hollandalı ve Norveçli annelerin Alman babalardan doğma çocuklarını zorla Almanya'ya yerleştirdi. Hatta Polonya yetimhanelerindeki çocukları kaçırarak disiplin ve zorunlu çalışma yoluyla onları Almanlaştırmaya uğraştı. Nazi "uzmanlar" belli halkların asimile edilebilmesi olasılığını saygın yayınlarda tartıştılar –ve böylece politikalarına bilimsel saygınlık havası kazandırdılar.

Dolayısıyla liberal asimilasyonculuk, zorunlu asimilasyon, dışlayıcı ve imhacı ırkçılık arasında bir süreklilik bulunmaktadır. Faşizm kimlik çeşitliliğine, ya da kişinin aynı anda hem yurttaş olarak görevlerini yerine getirip hem de başka kimlikleri benimseyebileceği fikrine hoşgörüyle yaklaşmaz. Ama faşizm bu ölçekte herhangi bir yere konumlandırılabilir.

Bir diğer karışıklıksa ırkçılığın hiçbir zaman sağın ya da aşırı sağın tekelinde olmamasından doğar. Kimi zaman açık kimi zamansa bilinçsizce ırkçı varsayımlar sık sık, sol düşünce ve uygulamaları da etkilemiştir. Sol kanat ırkçılığın tarihçesi bu kitabın kapsamı dışında kalıyor, ama sol kanat ırkçılığın faşizmden önemli yönlerden ayrıldığını belirtmek gerek. Sol asimilasyon olasılığı konusunda genellikle iyimser olmuş ve ırk politikasının toplumun sıkıntılarına deva olduğuna ender olarak inanmıştır. Tanım gereği sosyalistler, sınıfın ırktan daha önemli olduğuna inanırlar.

Nazizm

Akademisyenlerin kullandığı bazı yaklaşımlar Nazizm'de ırkçılığın önemini azaltmış olmasa, Nazizm örneği

gayet açık görünebilirdi. Marksistler antisemitizmi kapitalistlerin işçilerin sefaletinin gerçek nedenlerini saklamak için kullandıkları bir yol olarak görme eğilimindeydiler. Weberciler Yahudi'nin, faşistlerin derinden nefret ettikleri modern dünya için elverişli bir sembol olduğunu savundular. Bu yorumlar geçersiz değildir, ama ırkçılık başka amaçlara ulaşma aracından fazlasıydı.

Nazizm'e ilişkin daha yakın tarihli yorumlar, ırkın Nazizm'in her yönünü istila ettiğini göstermiştir. Bizzat Hitler, siyasileştirilmiş biyolojik ırkçılık önermelerinin tümüne bağlıydı. *Mein Kampf*'ta ırkları Arilerin en tepede yer aldıkları bir hiyerarşi içinde sıralamış, ırklar arasında Darwinci bir egemenlik mücadelesi yaşandığını varsaymış ve her ırkta bir saflık arzusu olduğunu savunmuştu. Bireyler ve toplumsal gruplar ırkın iyiliği için kendini feda etme yoluyla tatmine ulaşırlardı.

Hitler'e göre Yahudiler, özellikle de kozmopolit kapitalizm ve komünizmi yayıp "sağlıklı" uluslar arasında savaşı teşvik ederek, Ari ırkı baltalama amaçlı sürekli bir mücadele veriyorlardı. Hitler fahişeliği de Yahudilerin frengi bulaştırarak Arileri bozma yolu olarak görüyordu. Hatta tüm kalıtımsal hastalıkların Yahudiler tarafından yayıldığı söyleniyordu. Irk sorununa öjenist çözümler getirilmesi taraftarlığı bundan kaynaklanır: seçici üreme, uygun olmayanların kısırlaştırılması, nüfusun sağlam unsurları için sosyal yardım düzenlemeleri ve sağlıklı kadınların üremeye teşvik edilmeleri. Hitler imhadan söz etmiyordu, ama Yahudileri tanımlamak için kullandığı dil –mikroplar, sülükler, parazitler– imhayı meşrulaştırabilirdi ve meşrulaştırdı

da. Antisemitizm, öjenizm, antikapitalizm ve antikomünizm aynı politikanın farklı yönleriydi.

Nazilerin iktidara yükselişleri sırasında muhafazakârların desteğini elde etme çabalarının bir parçası olarak, Yahudilerin Nazilerin saldırdığı pek çok düşmandan yalnızca biri (ötekiler arasında Lehler, Katolikler, Komünistler ve sosyalistler yer alıyordu) olduğu ve Yahudilerin acil bir tehdit oluşturdukları düşünülmediğinden bu dönemde genellikle Nazilerin başlıca hedefini oluşturmadıkları gerçeğine tarihçiler haklı olarak parmak basmışlardır. Ancak antisemitizm Hitler ve baş yandaşları için tam anlamıyla bir saplantıydı. Antisemitizm en başından itibaren Nazi propagandasının önemli, ama üstü örtülü bir parçası da oldu. 1931 köylü programı, ilerlemekte olan doğuya (siz bunu Yahudi-Bolşeviklik olarak okuyun) karşı ırksal savaşım gereğinden söz ediyor ve "Alman halkının kan yenileme kaynağı olarak" köylüyü koruyacak bir yasa talebinde bulunuyordu. İşlerine gelecek biçimde kapitalistler, karikatürize edilmiş Yahudi özellikleriyle betimleniyorlardı. Antisemitizm, antikomünizmin de bir parçasıydı. Resim 7'deki, 1932 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin posterine bakalım. Posterin üst kısmında sözde İbranice harflerle yazılmış "Biz Hindenburg'a oy veriyoruz!" başlığı altında çeşitli sosyalist ve Komünistlerin resimlerine yer verilmiş. Alttaki resimlerde, geleneksel Germen yazısının kullanıldığı başlıkta, Hitler'e oy verecek önde gelen Naziler görülüyor. Kimi başka posterlerdeyse şeytan görünümlü Komünistler, kulaklarına fısıldayan şeytani Yahudilerle birlikte resmedilmiştir.

İktidarı ele geçirme döneminde Yahudilerin imhası kaçınılmaz olmasa da, Naziler iktidarı ele geçirir geçirmez

ırkçı tasarılarını uygulamaya koyuldular. Hitler'in komünistlere karşı zaferiyle ve Almanya'nın ulusal yeniden dirilişinin mimarı olarak kazandığı büyük şeref, onun ve sadık adamlarının ırkçı tasarılarını uygulamaya sokabilmelerini sağladı. Olağanüstü Yetki Yasası'nın kabul edilişini izleyen ilk önlemlerden bazıları, Yahudilerin devlet görevlerinde ya da mesleklerde çalışmasına kısıtlama getirdi. 1935'te Yahudilerin Arilerle evlenmeleri ya da cinsel ilişki kurmaları yasaklandı. Bu açıkça ırkçı yasaların yanı sıra, hukukun başka yönlerinin de ırkçı hedefleri vardı. Kalıtım Yasası (Temmuz 1933) nüfusun belli kategorilerinin zorunlu olarak kısırlaştırılmasına izin veriyordu. Kadınların kendilerini evlerine ve ailelerine adamaları için getirilen teşvikler, ırksal açıdan arzulanır nüfusu artırma amaçlıydı. Evlilik kredileri ve büyük ailelere yönelik ödüller "aşağı ırksal değerde" olanlara verilmedi. 1935'te evlenmek isteyen herkesten ırksal uygunluk belgesi isteniyordu. Savaştan kısa bir süre önce –herhangi bir resmi yasal karar olmadan– psikiyatrik hastaların ve zihinsel engellilerin öldürülmesi programı başlatıldı. Tüm düzenlemelerin ırksal şarta bağlanmış olduğu ilkesi bir kez yerleştiğinde, sonraki yasalara rutin olarak ırkçı maddeler kondu. Bütün bu önlemler tek bir politikanın yönleriydi: aşağı ırklarla savaşmaya ve doğuda yaşam alanı fethetmeye uygun, ırksal açıdan saf, fiziksel ve zihinsel açıdan sağlıklı bir nüfusun yaratılması.

Bu aşamada Hitler açıkça Yahudilerin kaderinin gettolarla sınırlanacağını belirtti. Uygulamada yaşamın Yahudiler için çok rahatsız hale geleceği ve göç edecekleri umut ediliyordu, ama hükümetin Yahudilerin mal varlıklarını

7. "Biz Hitler'e oy veriyoruz". 1932 cumhurbaşkanlığı seçimi kampanyasının posteri.

beraberlerinde götürmelerine izin vermeye ve yabancı yönetimlerin onları kabul etmeye isteksizlikleri bu umutları boşa çıkardı. 9-10 Kasım 1938 kıyımı –*Kristallnacht*– Nazi eylemcilerin baskılarının ve Goebbels'in Hitler'in gözüne girme arzusunun sonucuydu. Ardından Yahudilerin serveti devletçe yağmalandı. Hedef hâlâ dışarıya göçtü, ama Yahudi sorunu konusunda SS'e daha fazla güç verilmesi meşum bir işaretti.

Nazilerin Yahudi politikasındaki nihai radikalleşmeyi doğudaki savaşın başlattığında akademisyenler fikir birliği içindedirler. Ancak "Yahudi-Bolşeviklik"e karşı savaşın uzun süredir Nazilerin hedefi olduğu da unutulmamalı. Hitler Ocak 1939'da, Yahudi finansmanının Avrupa'yı savaşa sürüklemeyi başarması durumunda sonucun "dünyanın Bolşevikleşmesi ve dolayısıyla Yahudiliğin zaferi" değil, "Avrupa'da Yahudi ırkının imha edilmesi" olacağını söyledi. Kimi Naziler bu tür feveranları hâlâ, göçün meşrulaştırılması olarak yorumluyorlardı. Kimileriyse Madagaskar ya da Polonya'ya zorunlu göç anlamına geldiğini düşünüyorlardı –pek çok kişinin ölümüne yol açacağı kabul edilen politikalardı bunlar. Hitler'in beyanları aynı zamanda, işgal altındaki Polonya'da Yahudilerin öldürülmelerine izin verilmesi anlamına geldi; Aralık 1939'da getto, zorunlu çalıştırma ve sürgün politikasının yürürlüğe sokulmasıysa, normalde insan davranışlarını yöneten kurallardan önemli bir sapmayı temsil ediyordu. Ardından, Rusya'nın istilasına hazırlık olarak, SS özel mangalarına –*Einsatzgruppen*–belirlenmemiş bir rütbenin üzerindeki Komünist yetkilileri, partide ve devlet görevlerindeki Yahudileri, radikalleri, sabotajcıları, propagandacıları ve baş-

8. Bir Nazi *Einsatzgruppe*, Sniatyn, Polonya'daki (günümüzde Ukrayna) Yahudileri katlederken, 11 Mayıs 1943.

kalarını öldürme talimatı verildi. Özellikle de kimin Yahudi ya da Komünist olduğunun saptanması uygulamada zor olduğundan, bu emirler *Einsatzgruppen*'a muazzam bir hareket serbestisi tanıyordu.

Einsatzgruppen yerel "eylemler"de yüz binlerce Yahudi'yi öldürdü. Yıl sonuna gelindiğinde Hitler'le astları, Ocak 1939 kehanetinin yerine geleceğini öngörüyorlardı; sorun Yahudilerin öldürülüp öldürülmeyecekleri değil, bunun nerede, nasıl ve ne zaman yapılacağıydı. 1942 başlarında, Yahudilerin ya toplama kamplarında ölümüne çalıştırılmalarına ya da hemen öldürülmelerine karar verildi. Toplamda yaklaşık altı milyon Yahudi hayatını kaybetti.

Faşizm sorusuna adanmış bir kitapta Nazi ırkçılığının dehşetlerine hak ettiği yeri vermek mümkün değil. Yapabileceğimiz tek şey, faşizmle ırkçılık arasındaki karışık ilişkiyi daha derinlemesine incelerken, yaklaşımımızın kısıtlamalarını kabullenmek olacak.

İtalyan Faşizmi sorunu

Bu da bizi İtalya'da Faşizm sorununa getiriyor, çünkü bunun ırkçı olmadığı sık sık savunulmuştur. İtalya'nın güçlü bir antisemitizm geleneği yoktu ve Faşist Parti'de ve rejimde Yahudiler önde gelen konumlarda bulunuyorlardı. Mussolini'nin metreslerinden biri olan Margherita Sarfatti Yahudi'ydi ve Mussolini 1930'daki ünlü bir röportajında biyolojik ırkçılıkla alay etmişti. Savaş sırasında Fransa ve Hırvatistan'daki İtalyan işgal yetkilileri Yahudileri Almanlara teslim etmeyi reddettiler. İtalya'nın

1938'de Almanya'nın ırk yasalarını kabul etmesinin tek nedeninin, rejimin Nazizm'e bağımlı hale gelmesi olduğu söylenir. Dolayısıyla İtalyan Faşizmi'nin –ve İtalyanların– Yahudi Soykırımı'na katılma suçundan muaf oldukları sık sık savunulmuştur.

Bu görüşe kimi sınırlamalar getirilmesi gerekiyor. Bir bütün olarak Avrupa'ya bakarsak, Almanya'nın Avusturya ve Çekoslovakya'ya ilişkin tasarılarının başlattığı savaş korkusu nedeniyle 1938'de tüm kıtada antisemitizm patlaması yaşandığını görürüz. Pek çok ülkede sağcılar, Yahudilerle Bolşevikleri savaş kışkırtıcılığıyla suçlamaktaydılar. Bu fanteziler İtalya'da olduğu kadar Nazizm'in pençesine düşmemiş Britanya ve Fransa'da da sık sık görüldüğünden, İtalyan antisemitizminin yalnızca Alman antisemitizminin yapay bir kopyası olmadığından kuşkulanılabilir. Aslına bakılırsa 20. yüzyıl başlarında Avrupa ortak bir siyasi fikirler havuzuna sahipti. Irkçılık farklı ülkelerde farklı biçimlere bürünse de, her yerde faşistlerin "elinin altındaydı."

Üstelik aşırı sağda tarihsel, kültürel ve biyolojik ırkçılığın birbirlerinden ayrılması zordu. İtalya bu kurala istisna değildi. Birleşik bir ulusal topluluk arzusu İtalya'da Faşizm için temel önemdeydi ve bu hedef için biyolojik ırkçılık sistematik biçimde kullanılmış olmasa da rejim, İtalyan ırkının sözde üstün niteliklerine dayalı ve Antik Roma'nın ihtişamını yaratmış olduğu iddia edilen bir ulusal üstünlük mitini benimsemişti. Faşist İtalya'nın, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilhak edilmiş Güney Tirol'un Alman nüfusuna karşı zorunlu asimilasyon programı yürütmesi özellikle aydınlatıcıdır. Dönemin liberal yönetimleri eyaletin

Alman çoğunluğu üzerindeki hâkimiyetlerini ekonomik ve askeri nedenlerle gerekçelendiriyorlardı ve Almanlara önemli düzeyde özerklik tanımışlardı. Faşist rejimse farklı bir çizgiye yöneldi. Almanya'yla birleşme taraftarlarının savundukları aynı derecede kuşkulu antropolojik ve tarihsel savlara başvurarak, Güney Tirollülerin Habsburg İmparatorluğu yönetimindeyken Almanlaşmış İtalyanlar olduğunu savundu. Soyadlarının İtalyanlaştırılması, Almanca gazetelerin baskı altına alınması, idarede zorunlu İtalyanca kullanımı ve özel Alman okullarının kapatılması gibi gaddarca önlemler bu spekülasyonlarla meşrulaştırıldı. Reich dışındaki zulmedilen Almanların savunmasına her zaman hiç gecikmeden koşan Hitler, Mussolini'nin dostluğunu korumak istediğinden, bu politikayı eleştirmekten kaçındı – Güney Tirol'deki Alman milliyetçilerini "Yahudi ve burjuva unsurlar" olmakla eleştirdi. 1938'de Hitler, Güney Tirollüleri Reich içerisine yerleştirme programını başlattı. Ancak Mussolini İtalyanlaştırma planından vazgeçmedi ve yeniden yerleştirmeye direndi.

Rejim ayrıca, İtalyan "ırkı"nın öjeni yoluyla geliştirilmesini, "kahverengi ve sarı ırklar"la rekabet etme ihtiyacıyla gerekçelendirdi. Bu politika, kökleri yüzlerce yıldır İtalyan toprağına dayanan kırsal kesim halkının idealleştirilmesini içeriyordu. Bu dışlayıcı ulus tanımının potansiyel önemi 1938'de, 1919'dan sonra Yahudilere tanınan vatandaşlık hakkının iptal edilmesiyle gözler önüne serildi. Bu döneme gelindiğinde Habeşistan'ın fethedilmesi, Faşist ırkçılığı iyice ortaya koymuştu; Mussolini, "ırk bilinci" olmadan bu imparatorluk fethinin gerçekleştirilmesinin mümkün olmayacağını söylüyordu.

Başka yerlerde faşist ırkçılık

Almanya ve İtalya dışındaki faşist ırkçılığa göz atıldığında, ultra-milliyetçiliğin pek çok biçime bürünebileceği doğrulanıyor. Katolik Kilisesi'nin çok güçlü olduğu Polonya'da faşistlerin ya da başkalarının bilimsel ırkçı doktrinleri benimsemeleri zordu. Burada ırkçılık daha çok, İsa'nın katilleri ve laiklik, liberalizm ve sosyalizmin ajanları olarak Yahudilere duyulan antipatiyle birleşmiş olarak, sözde ebedi Leh Katolik kültürünün savunulmasına dayandırılmıştı. Romen faşizmi de aynı derecede dinseldi ve Lejyon zaman zaman, biyolojik ırkçılığa karşı çıkmıştı. Yine de Lejyon kendini Daçya köylüsünün kurtuluşu olarak betimliyordu. Romen seçkinlerin Roma ya da Türk-Yunan işgal güçlerinden geldiklerine, Yahudi ve Fransız nüfuzlarını kayırarak ülkeyi yozlaştırdıklarına inanılıyordu. 1930'ların sonlarına gelindiğinde imhacı antisemitizm ifadeleri Romanya'da oldukça yaygınlaşmıştı. Rusya'daki Romen orduları amansızca Yahudilerin peşine düşeceklerdi.

Nazilerin işgal ettiği ülkelerde, bu canavarlıkları görmezden gelmeye ya da Nazilerin Yahudileri öldürmelerine yardımcı olmaya hazır faşistler genellikle bulunuyordu. Ancak, özellikle de işgal altındaki ülkelerde faşistler ender olarak yönetimde bulunduklarından, bu ülkelerin herhangi birinin kendi iradeleriyle soykırım programlarına girişmeleri olası görünmüyor. Naziler daha çok, antisemitizm konusunda muğlak tutumlar benimseyen otoriter muhafazakâr rejimleri desteklediler. İster dini evrenselciliğe bağlı olsunlar ister asimilasyona inançlarını korusunlar, muhafazakâr diktatörlükler faşist aşırı ırkçılığa genellikle

kuşkuyla baktılar. 1944'te ülke işgal edilene dek Macaristan rejimi, Nazilerin Yahudi nüfusun sürülmesi taleplerine direndi. Fransız yönetimiyse göçmen Yahudileri teslim etmeye, Fransız Yahudileri teslim etmeye kıyasla daha hazırdı.

Milliyetçi-popülizm ve ırk

Günümüz faşistleri saygınlık kampanyalarının bir parçası olarak, ırkçı olduklarını reddediyorlar. Yeni Sağ'ı izleyerek asıl ırkçıların, ulusal farklılıkları baltalayan, küreselleştirmenin ve çokkültürlülüğün mimarları olduğunu öne sürüyorlar. Britanya Ulusal Partisi (BNP) ırkçı olmadığını söylüyor, çünkü:

> "Irkçılık" başka bir etnik gruptan "nefret" etmektir. Biz siyahlardan "nefret" etmiyoruz, Asyalılardan "nefret" etmiyoruz, Tanrı'nın yarattığı haliyle hiçbir etnik gruba karşı çıkmıyoruz, bizim kadar onların da kendi kimliklerine sahip olmaya hakları var, bizim tek istediğimiz Britanya halkının etnik ve kültürel kimliğini korumak. Biz de herkesle aynı insan haklarını istiyoruz...
>
> www.bnp.org.uk/faq.html

Benzer biçimde, eski bir KKK üyesi olan David Duke, beyaz milliyetçiliğini ana akım için daha kabul edilebilir hale getirmek amacıyla, Ulusal Beyazların İlerlemesi Birliği'ni kurdu. Bu birlik, "Beyazlar dahil herkes eşit haklara ve fırsatlara sahip olmalıdır," diyordu.

Milliyetçi-popülizmin ırkçı varsayımlarının ifşa edilmesi zor değil. Yine BNP'ye bakalım. İlk olarak, ulusu ırkçı terimlerle tanımlıyor:

> Taş Çağı öncesinden beri bu adalarda yaşamış yerli halklar ve Saksonlar, Vikinglerle Normanlar ve İrlandalılar gibi, neredeyse aynı soydan, buraya gelip asimile olmuş, görece az sayıdaki halklar.

"Bu gezegendeki tüm yaşam türleri ve ırkları güzeldir ve korunmalıdır," diyerek karma evliliklere karşı çıkmaları, BNP ırkçılığının biyolojik temellerini doğruluyor. Saygınlık güdüleri dikkate alındığında, günümüz faşistlerinin en dışlayıcı biyolojik ırkçılığa pek çok şey borçlu olmaları ironik bir durum.

İkinci olarak, her ırkın saf olması gerektiği ve devletin görevinin insanların "eşsizliğini" korumak olduğu varsayılıyor. Milliyetçi-popülistler göçe ciddi kısıtlamalar getirilmesini ve gönüllü ya da zorunlu sınır dışı etme uygulamasını savunuyorlar. İş pazarında "yerli"lere öncelik verilecek, ticaret ve sanayiyse "yerli" sahiplerine iade edilecek. Nazilerin de ilk başta ummuş oldukları gibi, etnik azınlıkların yaşamlarının zorlaşacağı ve gidecekleri bekleniyor belki de. Fransız FN'nin yönetimi altındaki kentlerde göçmenlerin gitmeye ikna edileceklerini umduğu kesin.

Üçüncü olarak, milliyetçi-popülizm ırkçılığı sık sık, "yerli" kadınların doğum oranlarının yükseltilmesi kampanyasıyla ilişkilendiriyor. Hatta görünüşe bakılırsa, BNP, "uzun süreli şikâyetler" çekmekte olan "çok yaşlı hastalar"

için pahalı ameliyatlar yapılması yerine, "ilk başta sağlıklı yaşayanlar [sic]" için öjenist harcamalar yapılmasını savunuyor.

Dördüncü olarak, kimi milliyetçi-popülistler için Müslüman figürü, kötülüğün somutlaşmış hali olarak Yahudi figürünün yerini aldı. Bu nedenle, Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin terörist intihar pilotları tarafından yıkılmasının ardından (Berlusconi istisnası hariç) ana akım Batılı siyasetçiler, çoğunluk Müslüman kamuoyuyla azınlıktaki fanatikleri dikkatle birbirinden ayırdılar. Yine de BNP, tüm Müslümanlar tehlikeli fanatikler olmasa da (yine liberal dil), İslam'ın kendisinin tehlikeli *olduğunu* öne sürdü. Hitler'in Yahudilerin Almanya'yı "Yahudileştirme" kampanyasını yürüttüklerine inanması gibi BNP de okullardaki "endoktrinasyon" (yani, çok inançlı din eğitimi), yüksek doğum oranları ve göç yoluyla köktendincilerin Britanya'yı bir İslam cumhuriyetine dönüştürmeye çalıştıklarına inanıyordu. İki savaş arası dönemde Almanya'da olduğu gibi, yabancı düşmanı Danimarka Halkın Partisi'nin seçimlerdeki ilerleyişinin de doğruladığı üzere, İslam karşıtlığı giderek, Müslümanların gerçek varlığından uzaklaşıyor. İslam'a karşı bu nefreti tüm neo-faşistler paylaşmıyor. Pek çok Alman neo-Nazi, İslami köktendincilerin ortak düşmana –Amerika'ya– karşı 11 Eylül saldırılarını memnuniyetle karşıladı.

Milliyetçi-popülizm tüm ırklar için eşit hakları savunduğu gerekçesiyle "ırkçılık karşıtı" olduğunu öne sürüyor. Yine de göç ve sosyal politika meselelerinde ırkçı ilkelerin uygulanmasını talep ediyor ve ırksal açıdan istenmedik sayılanların gitmesini tercih ediyor. Ancak bunun varyas-

yonları da var. BNP gönüllü yurda dönüş çağrısında bulunuyor (gerçi Griffin, beyaz olmayan herkesin gitmesini tercih edeceğini itiraf ediyor). Fransız FN zorlamayı yeğliyor. Haider "20-30 yıldır burada olup geçimlerini sağlamış olanlara karşı" olmadığını öne sürüyor, yalnızca yeni gelenleri geri çevirmek istiyor.

Bu politikaların uygulamada nasıl işleyeceği belli değil. En önemli belirsizliklerden biri, gitmemeyi seçen "göçmen"lerin nasıl bir muamele görecekleri. İş piyasasında ve sosyal yardım sisteminde eşit muamele görecekler mi? Milliyetçi-popülist partilerde uzlaşmazlarla "ılımlılar" arasında çatışmalar yaşanması beklenebilir. Etnik açıdan yabancı sayılanlar için milliyetçi-popülist yönetimi altında yaşamın kolay olmayacağı belli.

Tarihin verdiği ders, ırksal homojenleştirme hedefinin uygulamada gerçekleştirilmesinin zor olduğu, büyük oranda zorlamayı ve demokratik değerlerden radikal bir kopuşu gerektirdiğidir belki de. Nazi rejiminin eylemlerinin bile çelişkili sonuçları oldu. Nazilerin Yahudileri imha etmek için muazzam kaynakları seferber etmeleri ve o zamana dek saygın sayılan her şeyi ortadan kaldırmaları gerekti. Bu durumda bile Almanya'yı ırksal açıdan homojenleştirmeyi başaramadılar. Savaş makinesinin işgücü arzusu, 1944'e gelindiğinde yedi milyon yabancı işçi ve köle ithal edilmesini gerektirmişti. Bu işçilerin hayal bile edilemeyecek denli acımasız bir muameleye maruz kalmalarına karşın, rejim Almanlarla yabancılar arasında sevgi ilişkileri gelişmesini engelleyemedi. Irksal karışmanın etkilerine ilişkin paranoya rejimi daha da geniş çaplı, ama aynı derecede beyhude bir aşırılığa sürükledi.

Tarih, keyfiliğinin ırkçılığın gaddarlığını daha da şiddetlendirdiğini de gösteriyor. Sınırların karşı taraflarında yaşayan veya ten ya da saç renkleri farklı insanlar arasındaki küçük genetik farklılıkların günlük davranış bir yana, "derin psikoloji"yle bağlantılı olduğunu şu ana dek kimse kanıtlayamadı. Halklar arasındaki kültürel farklılıkların, kendi içlerindeki farklılıklardan daha fazla olduğu da kanıtlanamadı. Irkçıların ilkelerinin muğlaklığı, ırkçılıklarını benimsedikleri herhangi bir amaca uyarlayabilmelerine izin veriyor. Yüzyılın başlarında Arilerle Latinlerin temelden farklı özelliklerinden bahsetmek alışıldıktı. Şimdiyse tüm Avrupalıların İslam'a karşı mücadelede birleştikleri söyleniyor. Kimileri İngilizlerle İrlandalıları temelde farklı görürken, kimileri görmüyor. Bu fikir ayrılıklarının bilimsel araştırma ve ilerlemenin ürünü olmadığını söylemeye gerek bile yok. Irkçılık, sisteme saplanmış bir önyargı olarak kalıyor.

Michael Burleigh'le Wolfgang Wipperman *The Racial State*'te, tüm politikaların hiyerarşik bir ırksal yeni düzenin yaratılmasına ikincil tutulmasının Üçüncü Reich'ı eşsiz bir rejim kıldığını savunuyorlar. Nazi rejiminin eşsizliğini inkâr etmeyi arzulamamakla birlikte –tüm rejimler hem eşsizdir, hem de karşılaştırmalı analize açıktır– içinde genellikle güçlü bir ırkçı unsur bulunan ultra-milliyetçiliğe öncelik verilmesinin aslında tüm faşist hareket ve rejimlerde ortak bir yön olduğunu öne sürmek istiyorum.

IX. Bölüm

FAŞİZM VE CİNSİYET

Faşistler akıllarında ırkçı milliyetçiliğe öncelik verseler de, ulusu eril terimlerle tasavvur ettiler. Gerçekten de faşizm özünde, iki savaş arası dönemin gömlekli sokak savaşçısını ve modern zamanların dazlağını çağrıştıran bir erkek ideolojisidir. Faşizm sosyalizme olduğu kadar feminizme de karşıdır. Tarihsel faşistler genel olarak, kadının başlıca işlevinin evle ilgilenmek ve üremek olduğunu savunmuşlardır. Milliyetçi-popülistler cinsiyetlerin –ırklar gibi– "eşit ama farklı" olduğunu söyleyerek buna bir kısıtlama getirirler.

Avrupalıların pek çoğu, I. Dünya Savaşı'nın cinsiyetler arasındaki normal ilişkileri altüst ettiğine inanıyordu. Kadınlar erkek işlerini üstlenmişlerdi ve erkekler savaş cephesinin kâbuslarına katlanırken onların bağımsız ve uçarı yaşamlar sürdüklerinden kuşkulanılıyordu. Bu arada kadınların savaş çabasına muazzam katılımları, aralarından bazıları feminist olan kadın örgütlerinin gelişmesini teşvik etti ve savaştan sonra pek çok ülkede kadınlar oy hakkını

kazandılar. Burjuva kadınlar çalışma yaşamına daha uygun, daha basit giyim biçimleri benimsediler; kimilerinin kadının cinsiyetsizleşmesi olarak görecekleri bir modaydı bu. Fransız savaş gazisi, romancı ve geleceğin faşisti Pierre Drieu La Rochelle, "bu uygarlığın artık cinsiyetleri yok," diye kederleniyordu.

Cinsiyet ilişkilerindeki sözde kriz, genel toplumsal çürüyüşün işareti olarak görülüyordu. Radikal işçilerin ya da çalkantılar içindeki ulusal azınlıkların "kadınsı" tutkuların etkisinde oldukları düşünülmekteydi. Muhafazakârların pek çoğu, kadınlar kendi yerlerinde kalmadıkça toplumun gerektiği gibi işleyemeyeceğini hissediyordu. Bu korkular, Avrupa ülkelerinin çoğunda görülen, savaş sırasındaki ölümleri telafi etmek için doğum oranlarını yükseltme amaçlı kampanyada bir araya geldi. Bu "doğum" kampanyaları kadınların temelde anne olduklarını ve başka roller üstlenmelerinin belki de yasaklanması gerektiğini ima ediyordu.

Faşistler toplumun erkek değerleriyle yeniden yaratılması gerektiğinde hemfikirdiler. Karakteristik olarak, geleneksel muhafazakârlardan daha aşırı ve radikaldiler – hatta muhafazakârları erkek saymıyorlardı. Faşistler savaş gazilerini güçlü ulusal fikrin haznesi ve ulusun yeniden yaratılmasının vasıtası olarak görüyorlardı. Siperlerde hizmet etmek bireyin ulusa bağlılığını kanıtlıyor ve erkek cesaretini, kahramanlığını, özverisini, yoldaşlığını, acıya katlanma yeteneğini ve itaatini güçlendiriyordu – bir bütün olarak topluma aktarılması gereken niteliklerdi bunlar. Codreanu "savaşma anlamında yeni bir tip kahraman, toplumsal bir kahraman, çalışan kahraman" çağrısında bulunuyordu.

Askeri başarıları ve çok çocuk sahibi olmasıyla ünlü olan ortaçağ kralı Büyük Ştefan'ı model almıştı. Japon Samuraylardan, Töton Şövalyelerinden ve Cizvitlerden esinlenmiş eril bir savaş düzenini temsil eden SS bu idealleri daha da ileri taşıdı.

Faşistler erkekliğe kendi başına değer veriyor değillerdi – yalnızca, baskın ırkın bazı erkek üyelerine veriyorlardı bu değeri. Sosyalistler ve komünistler (kendi maço eğilimlerine rağmen) "dişi" disiplinsizliğinin kışkırtıcıları olarak görülüyordu – faşist devrimse erkek düzeniyle belirlenmişti. Naziler Yahudilerle Polonyalıları, hedeflerine erkek dürüstlüğü yerine çapraşık kumpaslarla ulaşan "kadınsı" ırklar olarak görüyorlardı.

Faşistlerin çoğunun eşcinsellerden nefret etmeleri hiç şaşırtıcı değildir. Kimi gözlemciler bu homofobinin faşistlerin kendi bastırılmış eşcinselliklerinden kaynaklandığını düşünmüşlerdir: örneğin, SS'in homoerotik kıyafetlerine ve yaşam tarzına işaret ederler. Günümüz Alman neo-Nazilerinden biri, eşcinselliğin gerçek erkekler arasındaki bağları güçlendirdiğini savunmaktadır. Nazi SA'nın lideri Ernst Röhm örneğini ele alabiliriz. Pek çok açıdan tipik bir faşistti, yüzündeki yaralar savaştaki hizmetlerinin ve cesaretinin gözle görülür işaretleriydi. Kadınların seslerini çıkarmamalarını bekler ve Weimar Cumhuriyeti'ni kadınsı Yahudilerle Komünistlerin çok fazla nüfuza sahip oldukları, kadınsı gevezelikle dolu, erkeksi olmayan bir devlet sayardı. Aslına bakılırsa, SA liderinin eşcinselliği gayet iyi bilinirdi. Erkekliğe yakışmıyor olduğu suçlamalarını, son derece erkeksi bir eylemcilik benimseyerek savuştururdu.

Faşistler arasında eşcinsellerin sayısının nüfusun geri kalanına kıyasla daha fazla olduğuna inanmak için hiçbir neden yok. Gerçek muhtemelen bundan daha sıkıcı. Faşistler eşcinsellere özellikle düşmandılar, çünkü tümüyle erkeklerden oluşan topluluklarının kendilerini eşcinsellik suçlamalarına maruz bırakacağından *korkuyorlardı.* Üstelik faşistler cinselliğin ırkın üremesi amacıyla kullanılması gerektiğine inanıyorlardı ve bu da doğal olarak, heteroseksüellik anlamına geliyordu.

Yine de bilinen bir eşcinsel olan Röhm'ün Nazi hiyerarşisinin en tepesine yükselebilmiş olması, faşizmin popülist, burjuva karşıtı yapısının, ulusu en öne koydukları sürece her renkten radikali kendine çekme yeteneğini gözler önüne serer. Röhm aslında toplumsal ya da siyasal açıdan radikal değildi. Daha çok "burjuva ahlakını" eleştiriyor, Nazizm'in burjuva ikiyüzlülüğünün üstesinden geleceğini ve yeni bir erkek düzeni getireceğini umuyordu. Nazi devrimini bu şekilde yorumlayanlar küçük bir azınlıktan ibaretti elbette ve hayallerini gerçeğe dönüştürme olasılıkları yüksek değildi. Röhm'ün "sapkınlığı" Haziran 1934'te SA'nın bastırılmasının bahanelerinden biri oldu. Bundan sonra Naziler eşcinsellere karşı zulmü artırdılar. Kaçının toplama kamplarında öldüğünü ya da Nazi doktorlardan "tedavi" gördüğünü kimse bilmiyor.

Faşistlerin pek çoğu kadınları en az eşcinseller kadar küçük görüyor, ya da en azından, kadınların "yerli yerlerinde" kalmaları gerektiğine inanıyordu. İtalyan Fütürist Filippo Marinetti "kadınları küçümseme"siyle ünlüydü. Kimi Naziler kadınların makyaj yapma ya da halk arasında sigara içme haklarına karşı kampanya düzenlediler. Romen

Demir Muhafızlar gazetesi 1937'de, "günümüzün 'entelektüel' kadını toplum için tümüyle kısır bir unsurdur," diye yazmıştı. Faşist rejimlerin tümü kadınlara karşı baskıcı önlemleri yürürlüğe soktular. Kadınları işgücü piyasasından çıkarmaya ve eğitim olanaklarını kısıtlamaya çalıştılar. İster Almanya olsun, ister İtalya ya da Hırvatistan, kadınlardan ırkın gelecekteki yurttaşlarını, askerlerini ve annelerini üretmelerini beklediler. Kadınlar çocuklarına ulusal değerleri aşılayacaklardı ve faşistlerin ekonomik kendine yeterlilik güdüsü, kadınlara tüketici olarak önemli bir yer kazandırıyordu.

Ancak bu politikalarda bir çelişki vardı, çünkü faşistler kadını evde istiyorlar, ancak bir zamanlar "eve ait" sayılan işleri siyasallaştırıyorlardı: üreme, eğitim ve tüketim ulusal görevler haline gelmişti. Üstelik faşistler kadınlara ev içindeki görevlerini öğretmek için onları partiye bağlı örgütler içinde mobilize etmişlerdi – faşizm kadınları eve döndürmek için onları evden çıkarmıştı! Muhafazakâr örgütlerin (kimi Katolik ve köylü partileri istisnasıyla) kadınların üyeliğini reddettikleri bir dönemde faşist örgütlerin çoğunun önemli kadın kolları vardı. 1921'de İtalya'da yaklaşık 2.000 kadın faşist vardı. 1920'lerin sonraki yıllarında kadınların üyeliği artmadı, ama 1930'larda rejimin "kitlelere yönelme" döneminde füze hızıyla yükseldi. İktidara geldiği dönemde Nazi Partisi'nin üyelerinin yaklaşık % 8'i kadındı. 1931'de kadın kolları Nasyonal Sosyalist Frauenschaft (NSF) içinde toplandı ve iktidara gelindikten sonra bu örgüt, geriye kalan tüm kadın gruplarının kontrolünü ele geçirdi. 1938'e gelindiğinde NSF'nin kâğıt üzerinde iki milyondan fazla üyesi vardı. Doruk döneminde Fransız fa-

9. Britanya Faşistler Birliği'nin kadın üyeleri Sir Oswald Mosley'yi selamlıyorlar.

şist örgütlerinde 100.000 ya da daha fazla kadın yer almış olabilir. Daha başka pek çok örnek de verilebilir.

Faşizm kadınları mobilize edişi açısından otoriter muhafazakârlıktan önemli oranda farklıydı. Bu sonuncusu antifeministti ve sık sık kendi kadın hareketlerini kurmuştu, ama genellikle, kadın gruplarının devletten bağımsız olarak ("sivil toplum" içerisinde) çalışması için alan da bırakıyordu. Faşistlerse aksine, tüm bağımsız kadın hareketlerine karşıydılar, çünkü kadınların çıkarlarının ulusun çıkarlarının üstüne konmasından korkuyorlardı. Yine de faşistler kadınların ancak özel gereksinimleri ve çıkarları tanındığında ulusa kaynaştırılabileceğini savunuyorlardı. Bu nedenle kadın örgütlerini partinin ya da rejimin bir parçası haline getirdiler – tıpkı işçi hareketini devralıp kaynaştırmaya çalışmaları gibi. Sivil toplum faşizm içerisinde eritilmişti.

Çoğu faşist partinin birkaç feministi çekebilmiş olması şaşırtıcıdır. Mary Allen Britanya Faşistler Birliği'nin savaş öncesindeki Sufrajet mücadelesinin devamını temsil ettiğini öne sürüyordu. Romanya'da Romen Kadınları Ortodoks Ulusal Derneği'nin başkanı Alexandrina Cantacuzino'ya işaret edebiliriz. İtalya'da, ünlü bir sendikalist eylemcinin kızı olan Teresa Labriola İtalyan ulusunun kendini feda eden kadın seçkinler tarafından yeniden canlandırılacağına inanıyordu. 1926'da Nazi Emma Hadlich, yabancı değerler tarafından yozlaştırılmadan önce Germen ırkının karakteristik özelliğinin cinsiyetler arası eşitlik olduğunu savunmaktaydı. Nazi rejiminin kurulmasından sonra benzer düşünceler *Nazi Savaşçı* adlı süreli yayında savunuldu.

Yanlış yönlendirilmiş kimi eski feministler, faşistlerin kadınlara oy hakkı getirmesini beklediler. İtalya'da

ilk faşist programda kadınların oy hakkına yer verilmişti. Britanya gibi kadınların oy hakkına zaten sahip oldukları ülkelerde bu hakkın gerçek bir siyasi etki kazanmalarını sağlamış olmaması kimi feministleri hayal kırıklığına uğratmıştı ve faşizmin buna deva olabileceğini umuyorlardı. İtalyan kadın örgütlerinin pek çoğu liberal rejimin kadının kaygılarına duyarsız kaldığını düşünüyor ve bu nedenle milliyetçi muhalefeti destekliyorlardı. Faşizm yılları sırasında "Latin feminizmi"ni savundular – sosyalizm ve liberalizmden özgür olduğu söylenen ve bireyin haklarını gelenek, aile ve ırk karşısında ikincil tutan bir feminizmdi bu.

Kimi feministlerse –bunlar genellikle aile feministleri olarak bilinmekteydi– siyasi haklardan çok, kadınları kadın olarak korumakla ilgileniyorlardı – erkek alkolizmine karşı önlemler alınması, boşanma yasalarında reform ve hem anne hem işçi olarak kadın haklarının geliştirilmesi talebinde bulunuyorlardı. Bu tür feministler de ulusal topluluk içerisinde kadının rolünü vurguladıklarından, temsilci demokrasiden vazgeçmeye hazır oldukları sürece, faşistlerle ortak yönlerinin bulunması mümkündü.

Faşistler, ayrıca, apolitik sağcı *anti*feminist hareketlerde yer alan kadınların desteğini kazandılar. Bu kadınlar kadının yerinin evi olduğu konusunda faşist erkeklerle aynı fikirdeydiler. Ne de olsa pek çok burjuva kadın için aile belli ayrıcalıklar sunuyordu – geniş hanede çocuklar ve ev hizmetkârları üzerinde kontrol. "Kariyer" olarak kadınlar, kimi zaman hükümet politikası üzerinde nüfuz sahibi olacak önemli hayır kurumlarıyla ilgilenebilirlerdi. Bu tür kadınlar hayır işlerini, aileyi ve ev hizmetkârları arzını baltaladıkları için –sosyalizm, liberalizm ve de-

mokrasiyle birlikte– feminizme saldırıyorlardı. Güçlü muhafazakârlıklarına karşın, geleneksel muhafazakâr örgütlerin aileye yeterince ilgi göstermediğini düşünebiliyorlardı. Almanya'da yoksul kırsal kesim kadınları da, belki biraz da feminizmi burjuva kadınların benimsedikleri bir moda aksesuarı olarak gördüklerinden, faşistlere oy verdiler.

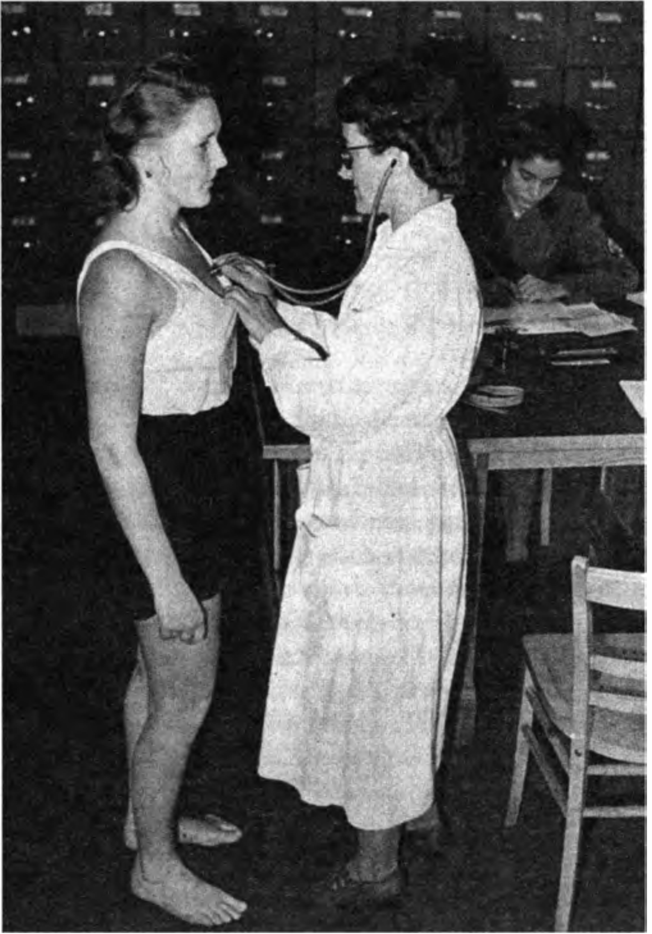
Öyleyse, faşizm hem feminist hem feminist olmayan, eskiden liberal, muhafazakâr ya da hatta sosyalist olan çok çeşitli kadın gruplarının desteğini kazandı. Ortak yönleri sola karşı antipati ve ister sol olsun ister sağ, mevcut partilerin onları gerektiği gibi temsil etmediği inancıydı. Kadınların faşist hareket ve rejimlere katılımları, faşizmin doğasının aynı anda hem radikal, hem gerici oluşunu gözler önüne serer.

Faşist hareket ve rejimlere katılan kadınların en radikal olanları bundan kazançlı çıkmadılar, çünkü (çok daha fazla etki sahibi olan) erkek eylemciler tam da, cinsiyetler arasındaki "normal" ilişkiyi yeniden kurma arzusu nedeniyle faşist olmuşlardı. Mussolini kadınların oy hakkına ilgisini çok geçmeden kaybetti ve hareketin kadın kollarının erkek kolları karşısında ikincil duruma düşmesini sağladı. Almanya'da daha önce sözünü ettiğimiz Emma Hadlich'in görüşleri, eski Germen toplumunun ataerkil olduğunu öne süren Alfred Rosenberg tarafından çürütüldü. Hitler 1934'te Nazi kadınlara, Nazizm içinde cinsiyet savaşına yer olmadığını söyledi. Her iki rejim de kadınları çocuk sahibi olmaya ikna etmekle daha fazla ilgilenmeye başlamıştı – NSF'nin lideri Gertrud Scholtz-Klink on bir çocuk doğurarak bunda en başı çekiyordu ve kadınların

eğitim olanaklarını kısıtlayıp onları işgücü piyasasından çıkarmaya çalışıyordu. Faşist hareketler içerisindeki kadınların büyük çoğunluğu genel olarak doğalarına uygun sayılan faaliyetlerle –temelde sosyal yardım çalışmaları– kısıtlandılar.

Faşizmde kadınların pasif bir rol üstlendikleri anlamına gelmiyordu bu. Çorap örmek ya da yoksullar için yiyecek toplamak gibi görünüşte mütevazı görevler üstlenenler bile, büyük oranda kadınlar tarafından yönetilen karmaşık bir örgütün parçası olarak, ev dışı faaliyetlere katılıyorlardı (bkz. Resim 10). Hiyerarşinin daha yüksek basamaklarına bakıldığında, faşist hareket ve rejimlerin kadın kolları sağlık görevlilerinden, hemşirelerden, evlerde ders veren fen öğretmenlerinden ve sosyal görevlilerden oluşan küçük ordular kurdular. Erkek faşistler kadınların çalışmalarını ikincil saymış olabilirler, ama söz konusu kadınlar öyle düşünmüyorlardı. Alanlarını genişletmek için erkeklerle mücadele ettiler ve mesleklerine, doktorlara ve hukukçulara eşit bir statü kazandırmak için uğraştılar. Onlar için sosyal yardım, uyumlu, mobilize olmuş bir ulus yaratılmasında temel önemdeydi. Erkek faşistler kadınları kendi "küre"leriyle sınırlamak isteseler de, mobilize edilmiş ulus hedefine ulaşmada kadının çalışmalarının temel önemde olduğunu kabul ediyorlardı. Dolayısıyla kadınlar faşist hareket ve rejimler içerisinde belli bir ağırlığa sahiptiler.

Bu etkinin büyük bir bedeli vardı. Faşist hareketler, kadın hareketinin köklü arzularını yerine getirir gibi görünen (aile ödenekleri, evlilik kredileri, işyerinde sağlık hizmetlerinin iyileşmesi vb) bir dizi sosyal refah yardımı getirilmesi talebinde bulundular ve faşist rejimler de bu programları

10. Kadın dünyası. Bir doktor, Reich Topluluk Hizmetleri Ajansı'nın yeni bir adayını muayene ediyor, 6 Eylül 1940.

yürürlüğe soktular. Bu önlemlerin amacı kadınlara açık seçenek aralığını genişletmek değildi. 8. Bölüm'de görmüş olduğumuz gibi, ulusun ve ırkın sözde gereksinimlerine hizmet ediyorlardı. Almanya'da bir tek Ari kadınlar annelik rolünü üstlenebilmek ya da "uygun" çocuklar doğurabilmek için yeterli derecede "evrimleşmiş" sayılıyorlardı. Himmler'in teşvikiyle SS, bekâr anneleri koruyacak kadar ileri gitti – ırksal açıdan kabul edilebilir oldukları sürece. Fransa'da Croix de feu ve Parti social français'nin güçlü sosyal yardım örgütleri, göçmenlere ya da ailelerine yardım etmeyi reddettiler.

İtalya'da ırkların karışması en azından 1938'den önce yararlı sayılıyordu ve "negatif" öjeni asla benimsenmedi. Yine de doğum politikalarının hedefi ırkın yararı olarak kaldı. İtalyan politikaları demokratik devletlere kıyasla daha otoriterdi – doğum kontrolü yoluyla "İtalyan halkının doğurganlığının engellenmesi" devlet suçu olarak tanımlanmıştı. En önemlisi, rejime düşman olanların yararlanmaması için, sosyal yardım gayri resmi siyasi kriterlere göre dağıtılıyordu. Kadınlara karşı muamele konusunda faşist rejimler arasında önemli farklar görülse de, örneklerin tümünde politikalar, ister biyolojik olarak tanımlansın ister başka biçimde, mobilize edilmiş, homojen bir ulus yaratma amaçlıydı.

Günümüz milliyetçi-popülizminde kadınların konumu bundan pek de farklı değildir. Fransız Ulusal Cephe'nin lideri Jean-Marie Le Pen kadınlara "neredeyse ilahi" yaşam aktarma ve "çocuklarla ergenlerin yüreklerini, akıllarını ve duyarlılıklarını eğitme" misyonunu verdi. BNP sözde tehlikeli derecede düşük doğum oranlarıyla ve aileye karşı

ayrımcılıkla savaşmak amacıyla, kadınların çocuk sahibi olmaları için mali teşvikler getirilmesini öneriyor. Haider 1999 genel seçimlerinde annelere cömert "çocuk çekleri" dağıtmayı vaat etti. Geçmişteki gibi, doğum taraftarlığıyla ırkçılık birbirleriyle bağlantılı: işgücü kıtlığı artık göç yoluyla telafi edilemeyeceğinden kadınlar daha fazla bebek yapmalılar ve üremeye yalnızca "yerli" kadınların teşvik edileceği de açık. İster Le Pen'in Fransız şövalyeliğinin feminizme yanıt olduğu iddiası olsun, ister dazlakların futbol şiddeti, günümüz milliyetçi-popülizmi son derece eril bir tarz sergiliyor.

Bu politikalar, iki savaş arasındaki yılları inceleyen herkesin bileceği, kadınların uygun olmadıkları işleri üstlenmekte oldukları korkusundan doğuyor. Le Pen'in de dediği gibi, cinsiyetler arasındaki normal görev dağılımına müdahale, "erkeklerin kendilerini kadın ve kadınların kendilerini erkek yerine" koymalarına yol açabilirdi. Günümüz toplumunda, vasıfsız erkek işçi sınıfında görülen kronik işsizlik ve kimi erkeklerin kadınların lehine "pozitif ayrımcılık" yüzünden erkeklerin terfi olanaklarının zarar gördüğü inancı bu korkuları şiddetlendiriyor. Üstelik sağın sosyalizm ve komünizm tehlikesine ilişkin kaygılarının azalmasıyla birlikte evlilik, boşanma, kürtaj ve cinsellik gibi cinsiyet rolleriyle ilişkili meseleler siyasette daha merkezi bir rol oynamaya başladı.

Yine de kadınlar milliyetçi-popülistlere katılıyor ya da oy veriyorlar. Eşitliğe hâlâ daha çok yol olsa da kadının siyasi ve toplumsal konumu gelişmiş bulunduğundan, onların konumu, daha eski faşist hareketler içerisinde kadınların sahip olduğu konumlardan bir biçimde farklı. Tele-

vizyon, sinema, dini uygulamalardaki gerileme ve eğitimin doğasının değişmesi sayesinde kadınlara açık seçenekler aralığı genişledi ve *beklentileri* yükseldi. Kadınların çoğu feminist etiketini reddetseler de, feminizmin kazanımlarının pek çoğuna kesin gözüyle bakıyorlar. Neo-faşistlerin aday listelerine seçilen burjuva kadınlar kadar, milliyetçi-popülistlere oy veren, işçi sınıfından genç kadınlar için de geçerli bu. En azından Le Pen, kendi ailesinin, kimileri hareket içerisinde önemli konumlara sahip bulunan kadın üyelerini kontrol altında tutmakta büyük zorluklarla karşılaştı. Eski karısı pornografik bir *Playboy* çekiminde hizmetçi olarak poz vererek onun aileye ilişkin görüşlerini hicvetti ve kızlarından biri de siyasi taktikler yüzünden onunla bozuştu.

İki savaş arasındaki dönemde olduğu gibi faşist hareketler kimi zaman, kadınların kaydettikleri ilerlemelere saygı gösterme vaadinde bulunuyorlar. Ama aynı zamanda, bu ilerlemelerin çoğunu ortadan kaldıracak politikaları savunuyorlar. Bu tür gerilimlerin uygulamada nasıl etki göstereceğini bilemeyiz, ama aşırı sağın kadınlara yönelik politikalarının uygulamaya sokulmasının liberal demokrasiden bir başka radikal kopuşu temsil edeceğini söyleyebiliriz.

X. Bölüm

FAŞİZM VE SINIF

Bir dönem faşizm neredeyse tümüyle, sınıfla ilişkisi bağlamında yorumlandı. Marksistlere göre faşizm, kapitalizmin en gerici unsurlarının diktatörlüğü, ya da egemen kapitalistlerin onlara tabi küçük burjuvayla ittifakının ifadesiydi. Webercilere göreyse faşizm, "geleneksel elitler"in kendilerini "modernleşme"ye karşı korumak için başvurdukları son çareydi. Bu noktada, yine Weber'e dayanan ve faşizmi "temelde" küçük burjuvazinin büyük sermayeye ve örgütlü işgücüne eşit derecede duyduğu düşmanlığı ifade eden bir hareket olarak gören bir başka kuramı ekleyebiliriz.

Marksistlerle Weberciler faşizmden sorumlu tuttukları sınıf (ve sınıfı tanımlama biçimleri) açısından birbirlerinden ayrılmakla birlikte, her ikisi de faşistlerle müttefiklerinin eylemleri, sözleri ve yazılarında, temel önemde saydıkları sınıfın "altta yatan çıkarları"na dair kanıtlar bulma peşindedirler. Bu nedenle Marksistler faşistlerin ulusal çıkara öncelik vermelerini, sosyalistlerin işçileri sınıf çı-

karlarının birincil olması gerektiğine ikna etme çabalarına karşı kapitalistlerin bulduğu savaşma yolu olarak göreceklerdir. Benzer biçimde Weberciler de antisemit metinleri, Yahudi'nin şahsında modern dünyayı şeytanlaştırma girişimleri ya da küçük burjuvazinin ikilemlerinin kanıtı olarak yorumlayabilirler.

Totaliterci kuramcılarsa aksine, öncelikle faşistlerin kendilerine özgü dünya bakışlarını anlamamız gerektiğini savunurlar. Faşistler hareket güçlerinin ultra-milliyetçilik olduğunu ve mobilize ulusal topluluğun oluşturulmasını hedeflediklerini kendileri iddia etmişlerdir. Bu nedenle bizim görevimiz, faşistlerin hedeflerine ulaşmada, karşılarına çıkan engelleri ve vermeye zorlandıkları tavizleri aşmada ne derece başarılı olduklarını sormaktır. Sınıf çıkarı totaliterci yaklaşımda pek yer almaz.

Rakip yaklaşımların güçlü ve zayıf yönlerine dönmek yerine, önceki bölümlerde öne sürdüğüm bakış açısını özetleyelim.

1. Faşistler *kendi tanımladıkları biçimiyle* ulusal birliğin gerçekleştirilmesini temel hedefleri saymışlardır. Faşist ulus fikri siyasetin her yönüne egemen olmuştur.
2. "Kendi tanımladıkları biçimiyle" nitelemesi temel önemdedir: faşistler için ulus havadan uydurulmuş soyut bir fikir değildi, ataerkil aile tercihleri ve mevcut mülkiyet ilişkileri dahil, her tür önyargılarından oluşturulmuştu.
3. Ancak faşistler ataerkil aileyi ve işverenlerin haklarını ancak, ulusun haklarıyla uyumlu göründükleri derecede savundular. "Yabancı" aileler ya da işletmeler bu korumadan yararlanamayacaktı. Dolayısıyla, muhafazakârların

aksine faşistler ailenin ve mülkiyetin mutlak koruyucuları değillerdi.

4. Ultra-milliyetçiler olarak faşistler her tür öteki "izm"e karşıydılar. Feministlerle sosyalistler cinsiyet, sınıf ya da insanlığı ulusun üzerine yerleştirmekle suçlandılar. Ancak faşistler her iki cinsiyeti ve tüm sınıfları ulusa dahil etmek istediklerinden, feministlerle sosyalistlerin savundukları kimi reformları kabul etmeye istekli olabilirlerdi – *bu reformlar faşistlerin tanımladığı biçimiyle ulusal çıkara ikincil tutulduğu sürece.*

Bunun faşizmin sınıfla ilişkisi açısından pratikteki sonuçlarını incelemeden önce, faşizmde herhangi bir toplumsal sınıfa hitap etmesini sağlayacak herhangi bir şeyin *kendiliğinden* bulunmadığının kaydedilmesi gerekiyor. İş dünyası ulusal birlik adına işgücü hareketini yıkmaya çalışan bir hareketi çekici bulabilir, ancak işverenler sosyalistlerin bazı taleplerini kabullenmeye hazır olan ve ulusu mülkiyetin üzerine yerleştiren bir harekete güvenmeyebilirler. Benzer biçimde işçiler de antisosyalizmi nedeniyle faşizme karşı çıkabilir, ancak yerli işçilerin çıkarlarını yabancıların çıkarlarının üstünde tutma vaadini çekici bulabilirler.

Faşizmi aslında kimin ve neden desteklediğini ancak faşizmi *bağlamı* içerisinde inceleyerek açıklayabiliriz. Duruma iki açıdan bakmalıyız. İlk olarak, faşistlerin destekçilerinin toplumsal yapılarını ve motivasyonlarını incelemeliyiz. İkinci olarak, faşist eylemcilerin strateji ve tutumlarının faşizmin cazibesini biçimlendirişini analiz etmeliyiz.

Sınıf terimleri açısından, faşizme destekte büyük bir çeşitlilik görülür. Çok incelenmiş Nazi seçmen kesiminde çiftçilerle küçük burjuvazinin (özellikle zanaatkârlar, kamu görevlileri, perakende sektörü çalışanları ve yöneticiler) aşırı temsil bulduğunda, ancak Nazilerin işçilerden ve üst sınıftan da önemli bir destek elde ettiklerinde çoğu tarihçi hemfikirdir. Nazi Partisi bazı sınıflarda daha güçlüydü, ama "tüm sınıflar"ın partisi olma özelliği rakiplerine kıyasla çok daha fazlaydı.

İki savaş arası dönemdeki Fransız faşizmi, orta sınıfların aşırı temsiliyle birleşmiş olarak, benzer bir geniş çaplı çekim alanı sergiler. Daha yakından baktığımızdaysa bazı ilgi çekici farklar görürüz. Almanya'da kamu sektörünün beyaz yakalı çalışanlarıyla öğretmenler Nazileri tercih ederken, Fransa'daki muadilleri sola yakındılar. Macaristan'a bakarsak, işçi sınıfında ve topraksız işçiler arasında faşizme desteğin daha güçlü olduğunu görürüz. Romen faşizmiyse temelde köylülerden ve öğrencilerden destek buldu.

Faşist oylar üzerindeki öteki etkileri dikkate aldığımızda tablo daha da karmaşıklaşır. Almanya'da küçük sanayilerde çalışan Protestan işçilerin Nazilere oy verme olasılıklarının daha yüksek olduğunu, Katolik işçilerin Katolik Merkez'e ya da Komünistlere, büyük sanayilerde çalışan Protestan işçilerinse sosyalistlere oy verdiklerini görüyoruz. Fransa'nın sanayileşmiş ve kentleşmiş kesimlerinde Katolik burjuvazinin faşist örgütlere katılma olasılığının, kırsal kesimin Katolik ya da kasabaların kilise karşıtı burjuvazilerine kıyasla daha yüksek olduğunu keşfediyoruz.

Ayrıca Fransız ağır sanayisinde çalışan erkek işçilerin faşist sendikalara katılma olasılığının, tekstil sanayisindeki kadın işçilerden düşük olduğunu görüyoruz.

Daha fazla örnek vermek kafa karışıklığını artırmaktan başka işe yaramayacaktır. Burada önemli nokta, sınıfın yanı sıra cinsiyetin, coğrafyanın ve dinin de faşistlere verilen oyları etkilemiş olduğudur. Faşizmin herhangi bir toplumsal sınıf için özel bir çekiciliği olduğu söylenemez – aslına bakılırsa, yukarıda bahsedilen farklılıklar bize faşizm kadar, bireysel olarak her bir ülkedeki siyasi şartlar hakkında da bilgi vermektedir. Herhangi bir sınıf içerisindeki siyasi tutum çeşitliliğinin, çıkarlarının nerede yattığı konusunda üyeleri arasında fikir birliği olmadığına işaret ettiğini de ekleyebiliriz.

Bu da faşizm ve sınıf sorusunun ikinci yönüne işaret ediyor – eylemcilerin rolü. Eylemciler sık sık "altta yatan" toplumsal etkilerin temsilcileri olarak görülmüşlerdir – dolayısıyla sosyalist eylemcilerin işçi sınıfı, muhafazakâr ya da faşist eylemcilerinse (kendileri bunu bilmeseler bile) burjuvazi "adına konuştukları" söylenmiştir. Siyasi eylemcileri bilen herkes, bizlere pek de benzemediklerini fark edecektir. Dünyanın örgütlenişine dair ayrıcalıklı bir içgörüye sahip olduklarına ve bizleri görüşlerinin geçerliliğine ikna etmekle görevli olduklarına inanırlar. Örneğin sosyalist eylemci yalnızca işçilerin duygularını ifade etmekle kalmaz –çıkarlarının rakip bir sosyalist okulu, siyasi Katolikliği ya da hatta faşizmi değil, kendi sosyalizm türünü benimsemekte yattığına işçiye *ikna* etmeye çalışır. Yani eylemciler temsil etmeyi amaçladıkları tarafların görüşlerini yansıtmakla kalmazlar – insanların kendi "çıkarlarını" tasavvur

edişlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynarlar. Parti propagandasını belirlemiş ve bu politikanın kimleri hedef alacağına karar vermiş olanları ciddiye almalıyız.

Örnek olarak Nazizm'e bakalım. Nazizm özellikle çiftçiler ve küçük burjuvalar arasında popüler olmakla birlikte çekim alanı rakiplerine kıyasla daha genişti (sosyalistler özellikle erkek işçi sınıfına, komünistler erkek işsizlere ve Katolik Merkez de Katolik azınlığa hitap ediyorlardı). Bu partiler programlarını sınıf ya da din terimleriyle hazırlarken, Naziler seçmenlere ulusun üyeleri olarak hitap ettiler. Kendilerini "halk"ın temsilcileri olarak gösterdiler ve yozlaşmış ve yabancı siyasi düzene karşı halk muhalefetini ifade etme iddiasında bulundular – gerçekten de çok geniş çaplı olabilecek bir çekim alanıydı bu. Küçük dükkâncıların öfkelerini "Yahudi" büyük mağaza sahiplerine karşı saldırılara yöneltebildiler. Solun kullandığı sembolleri milliyetçi ve antisemit bir programa dahil ederek –örneğin svastikalar eklenerek değiştirilmiş kızıl bayraklar ya da sırıtan, açgözlü, silindir şapkalı, puro içen kapitalistler– pek çok işçinin desteğini kazandılar. İşçilere düşmanlarının işletmeler değil, Yahudi işletmeler olduğunu söylediler. Alman kapitalistlerini işçilerin sefaletinin sorumluluğundan muaf tutabileceği için, bu milliyetçi antikapitalizm pek çok işverene de görece çekici görünme avantajına sahipti.

Naziler en çok, tüm faşistlerin olmaya çalıştığı şey olmakta başarılı oldular –aksi takdirde birbirlerine düşman olacak grupları tek bir hareket içinde kaynaştıran ulusal partiler. Ancak böyle bir politikanın otomatikman başarılı olacağını düşünmemeliyiz. Milliyetçilik özünde sınıf-

tan daha geniş bir çekim alanına sahip değildir – her şey, ulusun ve sınıfın nasıl tanımlandığına bağlıdır. Nazilerin ulus kavramı bilinçli ve bilinçdışı "önyargılar"dan etkilenmişti. Pek çok Nazi Almanya'yı özünde Protestan ya da hatta pagan görüyordu ve bu da seçmen kesiminden Katolikleri dışlayan bir görüştü. Fransa, İtalya ve İspanya'daysa aksine, faşistler ulusu Katolik olarak tanımladılar ve böylece kilise karşıtlarını dışladılar. Romanya'da Codreanu Romen Ortodoksluğunu ulusla özdeşleştirdi ve böylece Uniat inancının takipçileri ulustan –ve Lejyon'dan– dışlandılar.

Faşizmin çekici yönünü, sınıf terimleriyle ifade edildiğinde, en iyi, (kendi gizli önyargılarıyla) faşist eylemcilerin stratejileriyle, (kendi gizli önyargılarıyla) belli grupların şartları arasındaki etkileşimin ürünü olarak düşünerek anlayabiliriz. Sonuçta oluşan çeşitlilik, faşizmin sınıf bileşiminin önemsiz olduğu anlamına gelmez. Aksine çok önemliydi, çünkü umutlarını faşizme bağlayanlar kullanabilecekleri güç miktarı açısından birbirlerinden çok farklıydılar. Marx'ın da söyleyeceği gibi, dipçik tehdidi altında tüm sınıflar eşit derecede çaresiz değildi. Bunu, faşist sözcük dağarcığının iki temel terimini kısaca inceleyerek göstermek istiyorum: nasyonal sosyalizm ve korporatizm.

Nasyonal sosyalizm

Nasyonal sosyalizm terimini yalnızca Naziler kullanmadı. 1898'de Maurice Barrès, Nancy "Nasyonal Sosyalist Cumhuriyet Komitesi"nin seçim programını sundu:

Yalnızca düşmanlıkları tatmin etmeyi hedefleyen ve yegâne itici gücü iktidar arzusu olan bir politikaya karşı, ben, zaten kabul etmiş olduğunuz ve bugün reddetmeyeceğiniz nasyonal ve sosyalist fikirleri getiriyorum.

[...] Toplumun en üst katmanlarında, eyaletlerin kalbinde, ahlaki ve maddi kürede, ticarette, sanayide, tarımda, hatta Fransız işçilerle rekabet ettikleri tersanelerde yabancılar parazit gibi bizi zehirliyorlar.

Yeni Fransız politikasının altında yatması gereken yaşamsal ilkelerden biri, tüm ulusu bu istilaya karşı savunmak ve ülkenin savunmasını zayıflatacak denli kozmopolit, ya da daha çok Alman olan türde sosyalizmden sakınmaktır.

Barrès'e göre enternasyonal sosyalizm –Marksizm– Fransız ulusuna, hatta Fransız ırkına karşı bir tehditti, çünkü "Alman" ideolojisiydi. İki anlamda ulusal olacak bir sosyalizm çağrısında bulunuyordu: yalnızca kökleri ulusal toprağa dayanan işçileri koruyacak ve daha önce birbirlerine muhalif sınıfları, her birinin kendi özel çıkarlarını ulusun yararına ikincil tutmalarını sağlayarak uzlaştıracaktı.

Barrès mülkiyetin engellenmesi değil, sınıf ilişkilerinin *ruhunda* değişim çağrısında bulunuyordu. Kapitalistler için bu formül, Marksizm kadar korkutucu değildi. Ancak Barrès gelir vergisinde kademelendirme ve kâr paylaşımı gibi, günümüzde gayet yumuşak sayılabilecek, ama o dönemde ana akım muhafazakâr görüşün kesinlikle –hatta histerikçe– karşı çıktığı reformlar önermekteydi. Yerel çelik kodamanlarının da Barrès'in ucuz yabancı işgücü akışı-

nı engelleme arzusuna bayıldıkları söylenemezdi. Sonuçta Barrès'in programı Nancy'deki düş kırıklığı içindeki bazı muhafazakârlara çekici geldi, ancak onu seçtirecek kadar çekici değildi.

Yirmi yedi yıl sonra, yargıcın bir sanık için görülmedik bir serbestlik tanımış olduğu Hitler, Birahane Darbesi'ndeki rolü nedeniyle yargılanmakta olduğu davada jüri üyelerine şöyle hitap edecekti:

> O dönemin İşçi Partisi'nin Nasyonal Sosyalist hareketi, ilk ilkesi olarak, Marksist hareketle sonuna dek savaşılması gerektiği düşüncesini benimsedi; ikinci olarak, [1918'deki] devrim Marksizm'in sonucu ve eşi görülmemiş bir suç eylemi olduğu için, bu, Alman burjuvazisinin yeniden millileşmesi meselesi değildir. Sorun, Alman işçilerinin, geniş kitlelerin bir kez daha millileşmesinin gerekmesidir. Bu da milliyetçilikle yalnızca saf, yani pasif bir ilişki değil, şu ana dek onu mahvedenlere karşı aktif bir savaş anlamına gelir. Ayrıca, yüz binlerce kişinin dört elle halkı milliyetsizleştirmeye çalıştığı ve devrimi de getirmiş olan bu yüz binlerin bu ırka ait bile olmadıkları bir dönemde bir halkı millileştirmek istemek saçmadır. Dolayısıyla Marksist sorun bir ırk sorunu, günümüzün en ciddi ve derin sorunu haline gelmiştir.

Hitler, Barrès'in edebi yeteneğine sahip değildi belki, ama varsayımları onunkilere benziyordu. Enternasyonal Marksist sosyalizm Alman ırkının düşmanıdır ve onunla savaşmak için işçiler ulusla yeniden kaynaştırılmalıdır. *Nasyonal* sosyalizm sınıfları uzlaştırır.

Her yerdeki faşistler gibi Hitler de kimi zaman çağdaş akademisyenlerin büyük işletmelerin dizginsiz gücünü gizleyen bir sis perdesi olarak göz ardı ettikleri korporatizmi toplumsal barışın anahtarlarından biri olarak görüyordu. Ancak korporatizm özünde faşist değildir. En basit haliyle, politika kararlarının, hükümet ya da parlamento yerine, ilgili çıkarları temsil eden –sendikalar, işveren örgütleri, aileleri ya da çiftçileri temsil eden gruplar gibi– örgütlü organlar tarafından alınması anlamına gelir. Sendikaların ve işveren gruplarının politika hazırlığında söz sahibi olması anlamında, savaş sonrası Batı demokrasilerinin çoğu şu ya da bu dönemde korporatizmi uygulamışlardır.

Vatansever olmayan sol kanat ya da "yabancı" etkiler ortadan kaldırıldığında tüm sınıfların doğal vatanseverliklerinin ortaya çıkacağı varsayıldığından, faşist korporatizm, mevcut işbirliklerinin yıkımına ya da tasfiyesine dayanması açısından farklıdır. Bir diğer önermeyse –ücretlerin kapitalistlerin kaprisinin insafına kaldığı– serbest piyasada korporatizmin işçileri maruz kaldıkları sömürüden koruyacağıydı. Sınıf çatışması yerini ulus içerisinde uyuma bırakacaktı.

İşçileri yeniden ulusal topluluğa çekmek için kapitalistlerin hangi tavizleri vermelerinin bekleneceği sorusunun yanıtlanması gerekiyordu. Korporatist sistemde faşist sendikalara tanınacak özerklik düzeyi özellikle önemliydi. İşçi sendikaları için en fazla özgürlüğü isteyenler pek çok ülkede "sendikalistler" olarak biliniyorlardı.

İtalya'da INA'nın vârisleri korporatizmin doğası konusunda radikal Faşistlerle aynı fikirde değillerdi. Geniş

11. 1937'de İspanyol bir işçi Falanj geçidini selamlıyor. Falanj, işçi programının özgünlüğüyle gurur duymaktaydı.

anlamda konuşursak, korporatist kurumlar üzerinde devlet denetimini vurguluyorlardı. Bu arada Bottai'nin çevresindeki teknokratlar, yöneticilerle mühendisler için daha fazla güç istiyorlardı. Aralarından en radikalleri –sendikalistler ve Faşist sendikacılar– işçi sendikaları için daha fazla özerklik talep ediyorlardı. İş dünyası, genel anlamda, serbest girişime karşı bir kısıtlama olarak her tür zorunlu korporatizme karşıydı – ama fiyatları belirleyen kendi kartelleri için devletten hukuki destek istiyordu!

1925'te Faşist sendikalar sendikalist görüşlerini dayatmak amacıyla metal işleme endüstrisinde grevler başlattılar. Ekim 1925 Palazzo Vidoni Anlaşması uyarınca işçilerin temsili üzerinde tekel elde ettiler – bu durum, Faşist sendikaları neredeyse sosyalist örgütler kadar tehlikeli sayan iş dünyasını rahatsız edecekti. Ancak aynı dönemde oluşturulmaya başlanan korporatist yapıda sendikalar, işveren örgütleriyle eşitlik elde edemediler. Grev yasaklandığından ve sendikalar devletin ajanı ilan edildiğinden, iş dünyasının çıkarları kazandı. İş dünyası, Bottai'nin belirleyici gücün büyük işletmeler yerine yöneticilerin ve mühendislerin elinde olmasını sağlama çabasından hâlâ korkuyordu, yine de faşist sendikacılığın partizanlarının amaçlarına ulaşmayı başaramadıkları inkâr edilemez.

Nazi Partisi fabrika hücre örgütü NSBO'yla güçlü bir sendika kanadını da içeriyordu. 1933'ten sonra NSBO liderleri, günlerinin geldiğini düşünerek, patronları daha yüksek ücretler ödememeleri durumunda toplama kamplarına göndermekle tehdit ettiler. Hitler'in kısmen muhafazakârların baskısı nedeniyle 1934'te SA'yı bastırması radikallere ağır bir darbe oldu. Daha 1933'te NSBO,

korporatist Alman İşçi Cephesi (DAF) içine alınmıştı. Solcu sendikaların ortadan kaldırılması ve grevin yasaklanması, yönetimin yönetme hakkının onaylanmasıyla birlikte, uygulamada Alman işçilerinin toplu temsilden yoksun kalmalarına yol açtı. Ancak öteki Nazi kurumları gibi İşçi Cephesi de ideolojik olarak bağlı işçilere iş ve ilerleme olanakları sağladı ve eski devlet hiyerarşisini baltalayan "fieflikler"den biri oldu. Naziler ayrıca Weimar'ın sosyal yardım sistemini büyük oranda korudular ve işçilerin dinlencelerini düzenlemek için "Neşe Yoluyla Güç" hareketini oluşturdular – ama bunları ırkçı ve öjenik projelerde kullandılar. Sosyal yardım, tüm sınıfların etnik açıdan saf, askeri açıdan güçlü bir ulusal topluluk içerisinde kaynaştırılması hedefine hizmet etti.

İki faşist rejimde köylülerle zanaatkârların kaderleri işçilerinkine benzedi. Hem Faşistler hem Naziler bu sınıflara konumlarını ve prestijlerini yeniden kazandırmayı vaat etmişlerdi, ama uygulamada pek az şey yapıldı. İtalyan rejiminin küçük toprak sahibi köylüye toprak vaadi büyük oranda yerine getirilmedi. Mussolini'nin kırsal kesimlerin boşalmasını engelleme kampanyası rejimin sürdüğü dönemde Roma nüfusunun iki katına çıkmasını engellemedi. Almanya'da Nazi dükkâncı ve zanaat örgütlerine pek az hareket özgürlüğü tanındı. Büyük mağazaları bastırma vaatleri yerine getirilmedi ve Yahudi mülklerine el konulmasından küçüklerden çok büyük işletmeler faydalandılar. Naziler borçlu köylülere yardım etme sözlerini tuttular, ama bunun kırsal nüfusun gerileyişini engellemeye yetmeyeceği görülecekti.

Radikal faşizm alt sınıfları kandırma aracından daha fazla bir şeydi, çünkü faşistlerin pek çoğu hedeflerini ger-

çekleştirmek için her şeyi göze almaya hazırdı. Radikal faşizm anlamlı olmadığı için değil, amaçlarına ulaşacak güçten yoksun bulunduğu için başarısız oldu. Özellikle de kapitalistlerin ve faşistlerin pek çoğunun güçlü bir kapitalizmin ulusun çıkarına olduğuna inanmaları nedeniyle, ulusal çıkar hiçbir zaman vahşi kapitalizmi "terbiye" edecek kadar güçlü olamadı. Zaten her iki rejim de büyük işletmeleri savaş üretimi açısından temel önemde gördü ve hammadde ve işgücü tahsisinde bu tür şirketlere öncelik tanıdı.

Ancak işçilerin konumu yalnızca kapitalizme boyun eğişle tanımlanmadı (faşist sosyal yardım örgütlerini dolduran burjuva kadınların konumunun yalnızca erkeklere boyun eğmekle tanımlanmaması gibi). Nazizm döneminde "gündelik yaşam" konulu yakın tarihli araştırmalar, özellikle yaşlı işçiler Nazizm'e düşmanlıklarını sürdürürken, pek çoklarının da daha önce sosyalist partiler tarafından ifade edilen, daha iyi örgütlenmiş bir toplum emellerini Nazizm'e yönlendirdiklerine işaret ediyor. Ne de olsa Sosyal Demokratlar milliyetçi duygulara hiçbir zaman kayıtsız olmamışlardı. 1932-1933'te sosyalizm başarısızlığını kanıtladığında Naziler anlaşılan, eski sosyalist işçileri kazanmakta belli bir başarı gösterdiler. Hatta işçi sınıfından askerlerin doğuda rejimin savaş suçlarına katılımlarını, bir zamanlar fabrikalarda çıkardıkları "yüksek kaliteli Alman işi"nin bir uzantısı saydıkları bile öne sürülmüştür. Sonuçta işçilere sınıf dayanışmasından vazgeçme karşılığında ulusal elitler arasında küçük roller ve dış fetihlerin kazançlarından pay önerildi. Almanya'da işçiler uluslararası işçi hareketinin değerlerini hiçe sayarak milyonlarca köle

işçiye efendilik tasladılar. İtalya'da da işbölümü yarı ırkçıydı; kuzeyli işçiler vasıflı işleri, güneylilerse pek de imrenilmeyecek pozisyonları alıyorlardı.

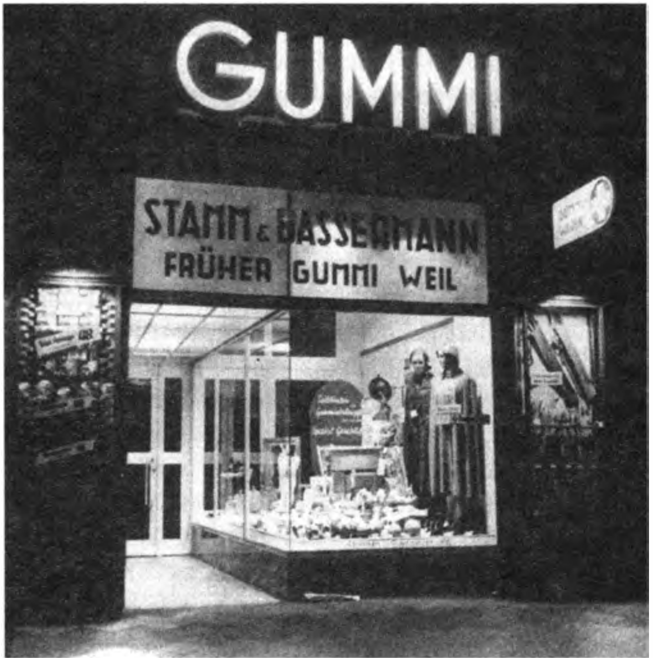
İş dünyası ve faşizm

Bütün bunlar, kimi Marksistlerin öne sürmüş oldukları gibi, faşizmin "nihayetinde" bir iş dünyası ideolojisi olduğu anlamına mı geliyor? Hem Almanya hem İtalya'da kimi iş çıkarlarının faşist hareketlere katılmış olmaları ve iktidara geldiğinde büyük işletmelerin faşizmi desteklemeleri ve işçi hareketinin ortadan kaldırılmasına olumlu bakmaları açısından, evet.

Pek çok ülkede kapitalistler solla savaşmak için faşist çeteleri mutlulukla kullansalar da, faşist rejimler kurmayı gerçekten isteyen kapitalist sayısının görece az olması anlamında bakıldığında, hayır. İtalya'da Faşistler iktidarı ele geçirene dek iş dünyası siyasi bağlılık açısından INA'yla Giolitti'nin liberalizmi arasında bölünmüş olarak kaldı. Almanya'da iş dünyası demokrasiyi baltalamak için çok uğraştı, ancak işadamlarının çoğu Nazi destekli bir muhafazakâr diktatörlüğü Hitler yönetimine tercih ederdi. Sonunda Hitler'i iktidara taşıyan müzakerelerde kırsal kesim çıkarları, büyük işletmelerden daha etkin bir rol oynadı.

Büyük işletmeler ilkede karşı oldukları rejimlere uyum sağlamakta muazzam bir yetenek göstermiş oldukları için, faşizmi kapitalist bir rejim olarak nitelemek fazla ileri gitmek olacağından, yine, hayır. İki savaş arası dönemde

Alman ya da İtalyan kapitalizmini kurtaracak tek yolun faşizm olması da olası görünmüyor. Kimi işadamları bunun böyle olduğu inancıyla faşist hareketlere katıldılar, ama haklı olduklarını düşünmek için çok az neden var. Daha genel olarak iş dünyasının faşizmi kapitalizmin ayakta kalmasını sağlamanın tek olası yolu sanmış *olabi-*

12. Nazizm ve özel mülk: Frankfurt am Main'da bir Yahudi mağazasının Arileştirilmesi, y. 1938. Tabelada Stamm & Bassermann –eskiden Gummi Weil– yazılıdır.

leceği düşünülebilir. Ancak 1922'de İtalya'nın ve 1933'te Almanya'nın tarihsel şartlarında işadamlarının çoğu durumu böyle görmediler.

Bu da faşizmin mutlak olarak aileyi korumadığı gibi mutlak olarak mülkiyeti de korumadığını hatırlatıyor. Faşist rejimler iş dünyasını özellikle savaş çabaları için ulusal çıkara göre düzenleme altına aldılar ve siyasi kararlara müdahale etme kapasitesini ortadan kaldırdılar. İtalyan rejimi 1930'larda güçlü bir millileşmiş sektör yarattı. Evet, özel mülkiyet gelişmeyi sürdürdü, ama kamu sektörünün gücü savaş sırasında muhafazakârların rejimden uzaklaşmalarına katkıda bulundu. En önemlisi, Nazi rejimi Yahudi mülklerine el koydu. Doğu Avrupa'da faşistler, etnik açıdan yabancı olduğu gerekçesiyle iş dünyasının geniş kesimlerini kamulaştırma tehdidinde bulundular ve bu nedenle muhafazakârların sert muhalefetiyle karşılaştılar.

Marksistler, işadamları dahil pek çok kişinin faşist hareketlere Marksizm'e düşmanlıklarından dolayı katıldıklarını ve faşist ultra-milliyetçiliğin işçi sınıfının sadakatini baltalama amaçlı bilinçli bir girişim olduğunu söyleyerek itiraz edebilirler. Bunların hepsi doğru. Ancak faşizmin nihayetinde kapitalizmi koruma yolu olduğunu söylemek bambaşka bir şey. Faşistlerin beslendiği ultra-milliyetçi fikirler, kapitalizm sorununun hiçbir zaman eksik olmadığı, ama hiçbir zaman egemen de olmadığı çok çeşitli başka güdüleri, düşünceleri ve fikirleri içermekteydi.

XI. Bölüm

FAŞİZM VE BİZ

Faşizm ve modernleşme

7. Bölüm'de faşizmin şu ana dek marjinal kalmış kopya hareketleri ve bir dizi daha başarılı milliyetçi-popülist grubu miras bırakmış olduğunu gördük. Bu bölümde faşizmin belki de farkına varılmadan "modern" dünyanın doğuşuna katkıda bulunmuş bir gücü mü, yoksa "geleneksel" toplumu yeniden kurma amaçlı, başarısızlığa uğramış bir girişimi mi temsil ettiği konusunda süregiden bir tartışmayı inceleme yoluyla, faşizmin mirasını irdelemek istiyorum. İkinci görüşün taraftarları, antimodern denen sınıfların –zanaatkârlar, köylüler ve aristokrat toprak sahipleri– faşizme verdikleri desteğe işaret edeceklerdir. Kimi faşist politikalar antimodern olarak görülebilir – örneğin toprağa dönüş, kentlerin büyümesinin kısıtlanması ve köylünün idealleştirilmesi. Codreanu'nun köylü kıyafetlerine düşkünlüğü Romen faşizminin köylü kaynaklarına dönüş arzusunu ifade ediyordu ve faşizmin tipik bir özelliğiydi.

Bazı başka kanıtlarsa faşizmin "modern" olduğuna işaret ediyor: askeri teknolojiye tapınma, İtalya ve Almanya'da askeri kontratların dağıtımında büyük işletmelerin kayırılması, kitlesel mobilizasyon, kadınların faşist hareketlere katılımları, ticarileşmiş sporun teşvik edilmesi vb.

Her iki taraf için de sayısız kanıt bulunabilir ve buna rağmen (uymayan kanıtların "ikincil" olduğu öne sürülmedikçe) soru çözüme kavuşturulamayabilir. Sorun modernleşme kavramının kendisinde aslında, çünkü iki yüzyıllık "modernleşme"nin ardından, modern olmayan sayılabilecek tutumlar –örneğin ırkçılık– Batı toplumlarında her zamanki kadar köklü görünüyor. Tarihin "normalde" liberal-demokrat, laik, akılcı, sanayileşmiş bir topluma doğru ilerlediği, ya da bizim tarihin zorunlu yönünü algılayabileceğimiz de kuşkulu zaten. Böyle bir içgörümüz olmadığından, gözlemciler faşizmin modernliğini kendilerinin kişisel olarak "ilerici" saydıkları terimlerle yargılama eğilimindeler. İşçiler için sosyal hareketliliği arzulanır bulan bir akademisyen, faşizm döneminde işçilerin idari işlere girebilmelerini bir "modernleşme" eğilimi olarak görecektir. Akademisyenler (mutlulukla) faşizmi olumsuz görür ve bu nedenle ırkçılığı "anti-modern" olarak yorumlarlar.

Martin Broszat'ın 1985'deki, Nazi Almanya'sına akademik yaklaşımların "tarihselleştirilmesi" çağrısı, modernleşme kavramının eleştiriye tabi tutulmadan kullanılmasının tehlikelerini gözler önüne seriyor. Broszat tarihçilerin Nazizm'i ahlaki olarak lanetlemekle kalmak yerine hakkında daha ayrıntılı, doğru tarihsel soruları sormaları gerektiğini söyledi. Ne yazık ki, Nazizm'in Alman toplumundaki modernleşme eğilimlerini teşvik etmedeki

ya da engellemedeki rolünün incelenmesiyle bu hedefe ulaşılabileceği inancı, bu mantıklı öneriyi bulanıklaştırdı. "Modernleşme" teriminin kullanılması, tarihin "normal" ve arzulanır seyrine ilişkin varsayımları tartışmaya soktu. Dolayısıyla Broszat'ın Nazi İşçi Cephesi'nin sosyal yardım politikalarının modern Almanya'nın sosyal politikalarının yolunu açtığı savı, kimilerinin onu Nazizm'i olumlu bir ışık altında sunmakla suçlamalarına yol açtı. Biraz da haklı olarak, uzun soluklu bir modernleşme sürecini Nazizm'in öteki yönlerinden yapay olarak ayırdığı ve böylece Nazi sosyal yardım politikasının özünde ırkçı doğasını göz ardı ettiği söylendi. Başka tarihçiler de Robert Ley'in Alman İşçi Cephesi'nin niyetinin, bireyin toplumsal statüsünün saptanmasında bireysel erdemlerin grup üyeliğinden daha önemli olduğu daha "modern" bir toplum kurmak olduğunu öne sürdüler, ancak Nazi Almanya'sında ilerlemenin cinsiyet ve ırkla kısıtlı olduğunu unutuyorlardı.

"Modernleşme" teriminin yararlı olması için tam olarak tanımlanması gerekiyor. Kimileri faşizmin mevcut toplumsal yapıları değiştirip değiştirmediğini sormakla yetiniyorlar – başka şeylerin yanı sıra, kadınların ya da işçilerin konumunu inceliyorlar. Bu sulandırılmış anlamıyla modernleşme, değişim için bir hüsnü tabire dönüşüyor. Kayda değer sorular üretiyor, ama değişimin "modern" olup olmadığını söylemiyor.

Bir diğer olasılıksa Broszat'ın sorusunu, "normallik" konusunda varsayımlarda bulunmadan, faşizmin sonraki rejimlerin ortaya çıkmasına ve özelliklerine katkıda bulunup bulunmadığını soracak şekilde yeniden ifade etmek. Bunu yaptığımızda, hem İtalya hem Almanya'da faşist

sosyal yardım düzenlemelerinin sonraki rejimlerin düzenlemelerine kısmen alındığını görüyoruz. Kadınların sosyal yardımların idaresinde oynadıkları rolün, savaştan sonra kadınların kamusal işlere daha fazla katılmalarına giden yolu açmış olması da mümkün; Mosley'nin Keynesci ekonomiye hayranlığı da savaş sonrası toplumsal demokrasiye öncülük etmiş olabilir. Tarihçiler faşist dinlence programlarının işçilerin "proleterlikten uzaklaşmalarına" katkıda bulunarak, savaş sonrasının bireyci tüketici toplumunun yolunu açmış olabileceğini de savunmuşlardır. Ancak bu tür süreklilikler, tüm rejimlerde mevcut olan kaçınılmaz "modernleşme" eğiliminin işleyişine kanıt değildir. Belli tarihsel şartların, şartlar değiştikçe farklılaşabilecek kasıtsız ve öngörülmemiş –hatta rastlantısal– sonuçlarıydı.

Üstelik süreklilik meselesi de karmaşık bir soru oluşturuyor. Faşist sosyal yardım politikası bilinçli olarak ultramilliyetçilikle, siyasi ayrımcılıkla ve ırkçılıkla şekillendirilmişti. Dolayısıyla, genellikle evrensel ilkeleri benimseyen ve tüm bireylerin eşit muamele görme haklarını benimseyen liberal demokrasilerin politikalarından çok farklıydı. Yine de faşist sosyal politikaların ayrımcı eğilimleri modern sistemlerin yüzeyinin altında varlığını sürdürdü ve bunun da milliyetçi-popülistlerin yeğlediği açık ayrımcılığa elverişli bir zemin sağladığı düşünülebilir.

"Modern"i saptamanın zorluğu karşısında izlenebilecek bir başka yaklaşım da modernleşme meselesini faşistlerin nasıl *algıladıklarını* (ve hatta bu terimlerle düşünüp düşünmediklerini) incelemek olabilir. Ulusal ya da sınıfsal çıkarların ne anlama geldiği konusunda pek çok görüş bulunması gibi, moderniteye ilişkin de farklı görüşler vardı.

Faşizm, son iki yüzyılın çalkantılarına tepki göstermenin pek çok olası yolundan biriydi.

Faşistler, kısmen o dönemde modern ve bilimsel olarak görülen şeylerden esinlenmiş bir dünya görüşünü benimsediler. Sosyal Darwinizm'le Fransız alternatifi olan Lamarckizm'den, kolektif psikolojiden, toplumsal biyolojiden, kitleler biliminden ve mitler araştırmalarından beslendiler. Bütün bunlar, ulusal niteliklere ve/veya ırklara ilişkin "bilimsel" varsayımlarla birbirine bağlandı. Bu "bilim," kaçınılmaz yozlaşma eğiliminin üstesinden gelmek ve ölüm kalım meselesi olan uluslararası mücadelede ayakta kalabilmek için ulusun içsel olarak güçlü ve homojen olması gerektiği inancıyla birleştirilmişti. Burada faşist fikirler, dünyayı hiçbir şeyin kalıcı olmadığı, yine de anlamlandırılabilecek ve hatta sanatçının özel teknikleriyle ehlileştirilebilecek karanlık, korkutucu bir yer olarak algılayan sanatsal modernizmle biçimlendi.

Faşistler her iki cinsiyetin ve tüm sınıfların etnik olarak kabul edilebilir unsurlarının ulusal amaçta ve ulusal nüfuz küresi ya da imparatorluk içerisinde ekonomik kendine yeterlilik savaşımında işe koşulması çağrısında bulundular. Vurguları birbirinden farklı olsa da, faşistlerin çoğu ulusun örneğin kırsal ve kentsel gereksinimleri dengeleyerek modern gereklilikleri ulusal geleneklerle uzlaştırması gerektiğine inanıyorlardı. Bizim bildiğimiz şekliyle bilim değildi bu. Yine de faşistlerin pek çoğu projelerini modern dünyaya karşı gerekli bir tepki olarak görüyorlardı. Kimileri bunu geleneğe dönüş, kimileriyse gelenekle modernitenin uzlaştırılması olarak görüyorlardı. Biz bu belirsizliğin ötesine geçemeyiz. Faşizm, gelenek ve modernlik gibi yalın ikili

zıtlar terimleriyle kolayca sınıflandırılamayacak, birbirleriyle bağlantılı ve çatışmalı ideoloji ve uygulamaları içeren çelişkili bir kümedir.

Faşizm ve antifaşizm

Faşizmin eşi görülmemiş hoşgörüsüzlüğü, şiddeti ve Nazi örneğinde imhacı doğası, başka tüm konulara kıyasla daha ahlaki bir bakış açısından incelenmesi gerektiği anlamına gelir mi? Açıkça antifaşist bir konumdan yazmak zorunda mıyız? Faşizm hakkında, onun yeniden vuku bulmasını engelleme niyetiyle yazmak zorunda mıyız?

Bu soruları yanıtlamak kolay değil. İşe, akademik incelemeyle faşizme ilişkin ahlaki yargıyı birbirlerinden ayırarak başlamalıyız. Akademisyenler faşizm kavramını, geçmişle bugünden anlam çıkarmak ve faşizmin *neden* ve *nasıl*'larını açıklamak için kullanırlar. Tarihçiler, sosyologlar ve siyaset bilimciler mesleki eğitimleri sayesinde bu tür soruları yanıtlamak için özel bir beceriye sahip olduklarını iddia edebilirler. Ancak akademisyenler *olmalıydı* ya da *olmalı* meselesi üzerinde tekel sahibi değiller. Geçmişe ilişkin incelemelerden ahlaki konumlar çıkarsanamaz. Tarihçiler faşizmin eylemlerini istedikleri kadar dehşet verici bir tablo içinde betimleyebilirler – maalesef, faşistlerin eylemleri ancak okurun yazarla aynı ahlaki bakış açısına sahip olması durumunda *suç* olarak görülecektir. Akademisyenler ahlak yargıçları değillerdir.

Akademisyenlerin ahlak dersi vermeyi reddetmelerini görevlerinin ihmali sayanlar buna itiraz edeceklerdir.

Profesyonel akademi dünyası faşizmin yükselişinin onları ilgilendirmeyeceğini öne sürmek için akademik tarafsızlıktan faydalanmadı mı? Daha kötüsü, akademisyenler akademik becerilerini faşist politikaları gerekçelendirmek için kullanmadılar mı? Bunların hepsi doğru, ama bu kitabın faşizmle ilgili yaklaşımının ahlaki sorumluluktan vazgeçişi temsil etmediğini belirtmek istiyorum.

İlk olarak, ahlak bir toplumun *tüm* üyeleri için bir meseledir. Birer vatandaş olarak akademisyenlerin herkes kadar yargılama hakları ve görevleri bulunmaktadır – bunu birer vatandaş olarak yaptıklarını unutmadıkları sürece. Akademisyenlerin *olmalı* sorularına ilişkin özel bir içgörüye sahip olma iddiasında bulunmaları küstahlık olacaktır. Tarihçi, en fazla, geçmişteki ahlaki seçimlerin karmaşıklıklarına işaret edebilir, sosyologlarla siyaset bilimcilerse hükümet politikasının tasarlanışında ve değerlendirilmesinde bir rol oynayabilirler – demokratik denetim altında.

Gerçekten de Alman ve İtalyan akademisyenlerin başka insanların yaşamlarına onların rızası olmadan müdahale etmelerine izin veren, tam da, "bilimsel" yöntemlerinin onlara kamu yararı konusunda özel bir bilgi sağladığı inancı oldu. Doktorların Yahudi Soykırımı'na katılımlarına izin veren, tam da, tıp biliminin ahlaki soruları çözdüğü inancıydı. Benzer biçimde, faşistlerle mirasçıları da, A kategorisi şu ya da bu ülkede X yıl yaşamış *olduğu* için orada yalnızca A kategorisinin yaşaması *gerektiğini* öne sürerken, bilimle ahlakı birbirine karıştırıyorlar.

İkinci olarak, Nazizm ve Faşizm'i desteklemiş olan profesyonel akademisyenlerin kullandıkları yöntemler burada savunulanlardan temelden farklıydı. Çağdaş akade-

misyenler ellerinden geldiğince, hiçbir şeye kesin gözüyle bakmamaya çalışırlar. Kendilerinin ve meslektaşlarının varsayımlarını sistematik eleştiriye tabi tutar ve her zaman başarılı olamasalar da, kendi çalışmalarındaki farkına varılmamış önyargıları ortaya çıkarmaya uğraşırlar.

Faşizm ve Nazizm'le işbirliğine girmiş İtalyan ve Alman profesyonel akademisyenlerse, tersine, dünyaya belli bakış biçimlerinin sorgulanamaz olduğu varsayımıyla yola koyuldular. Örneğin İtalyan tarihçiler tarihin ancak ulus-devletin gelişimi terimleriyle tam olarak anlaşabileceğinde ve ulusun, korunması devlet politikasının hedefi olması *gereken* temel bir karakteri olduğunda hemfikirdiler. Benzer biçimde Alman akademisyenler de tarihlerini ırksallaştırılmış *volk* kavramı üzerine kurdular. Nazizm'le işbirliğine girme isteklilikleri buradan doğdu.

Aslına bakılırsa ulusal karakter fikri, en dar kapsamlı bir inceleme altında bile parçalanıp gidecek bir önyargıdan ibarettir. Faşistlerin bilimi, sisteme saplanmış bağnazlıktan öte bir şey değildir. Doğru bir akademik yöntem, faşistlerin eleştirilemez saydıklarına kuşkuyla muamele etmesi açısından özünde antifaşisttir. Ancak bunu söylemek, akademik araştırmayı onu bir tür "fildişi kule" olarak görenlere karşı savunmaya yetmez, çünkü etraflarındaki dünya çökerken akademisyenlerin rahatça kendi ilgi alanlarının peşinde koşmalarını meşrulaştırabilir. Yanıtlardan biri, geçmişle ilgili olarak sorduğumuz sorulardan bazılarının kısmen bizim ahlaki amaçlarımızdan esinlenmiş olmasıdır. Bu nedenle faşizmin, onunla savaşmakta geçmişte hangi yöntemlerin daha etkili olduğunu ve gelecekte faşizmle savaşılmasına nelerin yardımcı olabileceğini keşfetmek ama-

cıyla incelenmesi oldukça meşrudur. (Ne yazık ki bazıları da faşizmi yeniden hortlatmak amacıyla inceleyebilirler.) Yine de faşizmin incelenmesi tek başına antifaşist stratejiler sunamayacağından, burada ihtiyatlı olunması gerekir.

İlk olarak, bireysel bir hareket ancak kendine özgü şartlar bağlamında açıklanabilecek özelliklere sahip olacağından, daha en başta vurgulandığı gibi, faşizm kavramının kullanılması belli vakalarda ancak kısmi içgörü sağlar. Hiçbir zaman faşizmin "saf" bir örneği var olamayacağından, faşizm kavramının yanı sıra başka kavramların da kullanılması gerekir. Sorun, bir faşist hareketin yerel şartlara "uyarlanmasından" ibaret değildir – bu, bir hareketin birincil faşist bir çekirdeği bulunduğu, buna ek olarak da ikincil bağlamsal özelliklerinin olduğu anlamına gelir. Hareketin karakteri açısından her ikisi de temel önemde olduğundan, yerel ve genel özelliklerin göreceli önemlerinin saptanması aslında olanaksızdır. Bireysel hareketleri anlamak için çeşitli kavramları kullanmalı ve ne kadar çok faşizm varsa o kadar çok antifaşizm olacağını kabul etmeliyiz. Strateji tümüyle tarihsel faşizmin analizi üzerine kurulsaydı, günümüzde aşırı sağın yeni özelliklerini dikkate almakta kaçınılmaz olarak başarısızlığa uğrayacaktı.

İkinci olarak, antifaşist bir stratejinin oluşturulması, faşizm kadar antifaşizmin de analiz edilmesini gerektirir. Bu konu bu kitabın kapsamının dışındadır, ama tarihsel araştırmaların, faşizme karşı evrensel düzeyde etkili olmuş tek bir yöntem bulunmadığını ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Faşist örgütlerin yasaklanması kimi zaman işe yarar, kimi zamansa yaramaz. Irkçı propagandanın kovuşturulmasının caydırıcı mı olacağını, yoksa "adaletsizlik" kurban-

larına sempati mi uyandıracağını bilmek mümkün değil. Muhafazakârların seçmen kitlesindeki ırkçılığı yatıştırma çabalarının faşistleri destekten yoksun bıraktığı kimi örnekler bulunmaktadır, ama başka örneklerdeyse bu durum faşizmi meşrulaştırmıştır. Faşizmin olası destekçilerine sorunlarıyla savaşmak için daha iyi ve insani alternatif yollar sunulması gerektiği açık. Ama bu alternatifin (kimi Marksistlerin iddia ettikleri gibi) devrimci ya da demokratik olması gerektiğini söyleyen hiçbir zorunluluk bulunmuyor.

Son olarak, seçilen stratejiler akademisyenlerin geçmişte olanlara dair değerlendirmeleri kadar, faşizmle savaşmanın kabul edilebilir yollarına dair ahlaki seçimlere de bağlı olacaktır. Örneğin, faşizmle ırkçılığını miras alarak savaşmak ahlaki açıdan kabul edilebilir mi? Bu sorular yalnızca akademisyenleri değil, tüm toplumu ilgilendirmektedir.

Faşizmin günümüzdeki başarı olasılığı nedir? Tarihten öğrenmemiz gereken bir şey varsa, kehanetin riskli iş olduğudur. Ancak şu ana dek, tarihsel faşizmin gömleğine açıkça bürünen hiçbir hareket siyasi atılımda bulunmayı başaramadı. Bu başarısızlığın nedeni, yalnızca faşizmin çoğu kişide korku uyandırması değil, iki savaş arası dönemdeki toplumun faşizmi o sırada olduğu şey haline getirmiş özelliklerinin pek çoğunun –örneğin tıp mesleğinin öjeniye inancı, ulusal güvenliğin "yerli" nüfusta yüksek doğum oranına ve ekonomik otarşiye bağlı olduğu inancı ve genç erkeklerin üniforma ve askeri geçit eğilimleri– günümüz toplumunda o denli belirgin olmamasıdır. Yine de çoğu Batılı ülkede neo-Nazi hareketler bulunuyor. Faşizm hala "mevcut bir seçenek" ve faşistlerin iki savaş arasında-

ki yıllardan çok farklı şartlar altında da iktidara gelemeyeceklerini varsaymak için hiçbir neden yok. Ne de olsa modern toplum, kolayca çökebilecek, kırılgan olabilecek bir güven ve müzakere ağına dayanıyor.

Fransa, İsviçre, Danimarka, Avusturya, ABD ve Rusya'da aşırı sağın yükselişinin de gösterdiği gibi, şu anda milliyetçi-popülizmin başarı olasılığı faşizme kıyasla daha yüksek. Batı'da ırkçılığın yaygınlığı, İslam'ın şeytanlaştırılması, küreselleşmenin ulus-devletleri aşındırdığı korkuları, göçmenlerin kötü tanımlanmış bir ulusal kimliği baltalayacakları inancı ve tüm siyasetçilerin yozlaşmış oldukları kanısı, ileride başka zaferlerin de kazanılabileceğini düşündürüyor. Şu anda demokrasinin kökleşmiş olduğunu ve aşırı sağın iktidara gelmesini olanaksızlaştırdığını varsaymak fazla rahat bir tutum olacaktır, çünkü demokrasi kendisi de ayrımcı eğilimlerden muaf değildir. Demokrasi gerçekten kökleşmiştir, ama tüm insanların eşit muameleyi hak ettiği inancıyla her zaman bağlantılı olduğu söylenemez. Pek çokları için yalnızca çoğunluğun istediğini yapma hakkı anlamına gelmektedir ve milliyetçi-popülizm bu kanıdan gayet iyi faydalanmıştır.

Jean-Marie Le Pen'in 2002'de Fransa cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci tura kalabilmesi, Avrupa'nın belli yerlerinde milliyetçi-popülizmin kökleşmiş gücünü gösteriyor; ikinci turda uğradığı ezici yenilgiyse, toplumun geri kalanında aşırı sağa karşı muhalefetin boyutunu gözler önüne seriyor. Aşırı sağın "seçim" stratejisinin hem etkililiği hem de sınırları ortaya çıkmış oldu. Milliyetçi-popülistlerin göçe son vererek ve kadınların evlerine dönmelerini sağlayarak tüm toplumsal ve ekonomik sorunları gerçek-

ten çözebileceğine toplumun geniş bir kesimini ikna edip edemeyeceği sorguya açık. Üstelik demokrasinin yararlarından "bizim gibi" olmayan insanların ya da bir biçimde "hak etmedikleri" düşünülen kişilerin de yararlanabilmesi pek çok kişiyi psikolojik olarak rahatsız etse de, kendileri bu avantajlardan vazgeçmeye hiç de istekli olmayabilirler. Kadınlar iş piyasasından zorla atılmaktan mutlu olacaklar mı? Göçmenlerin ayrılmasının kaçınılmaz olarak yaratacağı işgücü kıtlığının ve alım gücü kaybının üstesinden nasıl gelinecek? Kaçınılmaz sorunlar barışçı yollarla "çözülebilir." Bir şiddet ve karşı-şiddet döngüsünün oluşması, otoriterliğin, hatta tam bir faşizmin ortaya çıkması da aynı derecede mümkündür.

KAYNAKÇA

Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (Harcourt, Brace & Co., 1951).

Bessel, Richard (yay. haz.), *Fascist Italy and Nazi Germany: Comparisons and Contrasts* (Cambridge University Press, 1996).

Blinkhorn, Martin, *Fascists and Conservatives: The Radical Right and the Establishment in Twentieth Century Europe* (Unwin Hyman, 1990).

Blinkhorn, Martin, *Fascism and the Right in Europe 1919-1945* (Longman, 2000).

Bosworth, R. J. B., *The Italian Dictatorship: Problems and Perspectives in the Interpretation of Mussolini and Fascism* (Arnold, 1998).

Burleigh, Michael ve Wolfgang Wippermann, *The Racial State, Germany 1933-1945* (Cambrigde University Press, 1993).

Burleigh, Michael, *The Third Reich: A New History* (Macmillan, 2001).

De Grand, Alexander, *Italian Fascism: Its Origins and Development* (University of Nebraska Press, 1982).

De Grazia, Victoria, *How Fascism Ruled Italian Women: Italy, 1922-1945* (University of California Press, 1992).

Dobratz, Betty E. ve Stephanie L. Shanks-Meile, *"White Power, White Pride": The White Separatist Movement in the United States* (Johns Hopkins University Press, 2000).

Durham, Martin, *The Christian Right, the Far Right and the Boundaries of American Conservatism* (Manchester University Press, 2000).

Eatwell, Roger, *Fascism: A History* (Vintage, 1996).

Eatwell, Roger, "Towards a New Model of Generic Fascism", *Journal of Theoretical Politics*, 4 (1992), s. 161-194.

Peter Fritzsche, "Nazi Modern", *Modernism/Modernity*, 3(1) (1996), s. 1-21.

Griffin, Roger, *The Nature of Fascism* (Pinter, 1991). [Türkçesi: *Faşizmin Doğası*, çev.: Ali Selman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.]

Griffin, Roger, *Fascism*, (Oxford University Press, 1995).

Griffin, Roger, *International Fascism: Theories, Causes and the New Consensus* (Arnold, 1998).

Laclau, Ernesto, "Fascism and Ideology" ve "Toward a Theory of Populism," *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism* (NLB, 1977).

Ioanid, Radu, *The Sword of the Archangel: Fascist Ideology in Romania*, çeviren Peter Heinegg (East European Monographs, 1990).

Kershaw, Ian ve Moshe Lewin (yay. haz.), *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison* (Cambridge University Press, 1996).

Kershaw, Ian, *Hitler*, 2 cilt (Allen Lane, 1998-2000).

Koonz, Claudia, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family, and Nazi Politics* (St Martin's Press, 1987).

Mosse, George L., *The Fascist Revolution: Towards a General Theory of Fascism* (Howard Fertig, 1999).

Passmore, Kevin (yay. haz.), *Women, Gender and Fascism in Europe, 1919-1945* (Manchester University Press, 2002).

Payne, Stanley, *A History of Fascism 1919-1945* (University of Wisconsin Press, 1995).

Renton, Dave, *Fascism: Theory and Practice* (Pluto Press, 1999).

Simmons, Harvey G., *The French National Front: The Extremist Challenge to Democracy* (Westview, 1996).

Woolf, S. J., *Fascism in Europe* (Methuen, 1968).

FAŞİZM

KEVIN PASSMORE

Türkçesi: SİNEM GÜL

YANDAŞLARINCA BİRLEŞTİRİCİ, YAPICI BİR SEFERBERLİK, MUHALİFLERİNCE İSE HEP BİR GERİCİLİK, ISLAH OLMAZ BİR YOZLAŞMA OLARAK GÖRÜLÜR FAŞİZM. GERÇEK OLAN, TÜM TARİH SAHNESİNİN EN ÇELİŞİK KAVRAMLARINDAN BİRİ OLDUĞU. KENDİNİ DEVLETİN KURUCU UNSURU SAYIP KİTLELERİ ONA KARŞI AYAKLANDIRMAK, OTORİTER BİR İTAAT BUYRUĞUYLA İSYANI ÖRGÜTLEMEK, FAŞİZMİN BAŞTAN AYAĞA ÇELİŞKİLİ YAPISINI ÖZETLER ADETA. AYNI ANDA HEM BİR ŞEY, HEM DE ONUN TAM KARŞITI OLABİLEN FAŞİZMİ TÜM ÇIPLAKLIĞIYLA ÇÖZÜMLÜYOR ELİNİZDEKİ ÇALIŞMA. SANSÜRDEN MUHAFAZAKÂRLIĞA, ARI IRK ÜLKÜSÜNDEN PARAMİLİTER YAPILANMALARA, ÖJENİZMDEN DİZGİNSİZ ŞİDDET KAVRAYIŞINA DEK KAVRAMI TANIMLAYAN TÜM BİLEŞENLERE DİKKAT KESİLİYOR. HEM MODERN, HEM DE MODERN ÖNCESİ DÖNEME ODAKLANAN AYRINTILI BİR FAŞİZM PORTRESİ.

Kültür Kitaplığı: 138; Siyasetbilim: 8

D